

อภิธานัตถสังคหะ

และคำอธิบาย

ปริเฉทที่ ๖

รูปสังคหวิภาค

กองทุนธรรมนิตี

จัดพิมพ์เผยแพร่

อภิธานศัพท์สังคหะ

และคำอธิบาย

ปริเฉทที่ ๖

รูปสังคหวิภาค

กองทุนธรรมนิธิ

จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งที่ ๒

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

(สงวนลิขสิทธิ์)

อภิธานศัพท์สังคหะและคำอธิบาย ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค

ผู้แปล

อาจารย์ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์

พิมพ์ครั้งที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๕๗

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติ พ.ศ.๒๕๓๗

มาตรฐานเลขสากลประจำหนังสือ ๙๗๘-๖๑๖-๓๖๑-๔๔๕-๒

จัดพิมพ์โดย กองทุนธรรมนิธิ

พิมพ์ที่ บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด

โทร ๐๘-๕๑๑๙-๗๓๓๙

หมายเหตุ : กองทุนธรรมนิธิจัดพิมพ์เพื่อเผยแผ่ความรู้ด้านพระอภิธรรม ท่านที่ต้องการหนังสือจำนวนมาก เพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอน โปรดติดต่อขอรับได้ที่กองทุนธรรมนิธิเพื่อการอนุรักษ์พระธรรมวินัย เลขที่ ๓/๕๔๕ ซอยเชียงใหม่ ๕/๒ ถนนแจ้งวัฒนะ ๑๔ หลักสี่ กรุงเทพฯ ๑๐๒๑๐ โทรศัพท์ ๐๒-๕๗๓-๑๒๙๔

คำนำ

อันว่า ประโยชน์ที่สัตว์โลกต้องการนั้น มี ๓ อย่าง คือ **ทิฏฐธัมมิกัตถะ** - ประโยชน์ในอัตภาพนี้ คือในโลกนี้ นั่นเอง อันได้แก่ ความสุขสบายที่พึงแสวงหา ด้วยทรัพย์ ไม่เป็นคนยากจนไร้ทรัพย์ เป็นต้น ๑ **สัมปราชยิกัตถะ** - ประโยชน์ใน ภายภาคหน้า คือในโลกหน้า เกี่ยวกับการได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๑ **ปรมัตถะ** - ประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับทุกข์ทั้งปวง ๑ พระพุทธเจ้า ทรงจำแนกหมวดธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แต่ละอย่างไว้ ทรงแนะนำหมวดธรรม เหล่านั้น โปรดสัตว์ผู้มีความสามารถจะรับเอาประโยชน์นั้นๆ สัตว์เหล่านั้น พึง ธรรมแล้ว ก็เกิดปัญญา รู้จักทำเหตุที่ตรงต่อผลอันเป็นประโยชน์ที่ตนต้องการ ก็ ย่อมได้รับประโยชน์นั้นๆ ไป ต่อมา แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้ว ธรรมเทศนาเกี่ยวกับหมวดธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้ง ๓ นั้น ก็ยังไม่ สูญหาย ทว่า มีเนื้อหาสาระปรากฏอยู่ในปกรณ์ส่วนพระสูตรและพระวินัย นั่นเอง ก็แต่ว่า คำพูดเกี่ยวกับหมวดธรรมเหล่านั้น โดยเฉพาะหมวดที่เกี่ยวกับประโยชน์ อย่างยิ่งนั้น สุขุม ลึกซึ้งนัก มักกล่าวพาดพิงถึงปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และพระนิพพาน ถ้าผู้ศึกษา ซึ่งในปัจจุบันนี้ ล้วนเป็นผู้ไม่มีโอกาสได้ฟัง ธรรมที่เหมาะสมแก่อริยาคัยจากพระโอษฐ์ ไม่มีความรู้พื้นฐานด้านปรมัตถธรรม มาก่อนแล้ว ย่อมเป็นการยากที่จะเกิดความเข้าใจอันแจ่มแจ้ง ในหมวดธรรม เหล่านั้น เช่นว่า หมวดขันธ ๕ หมวดอายตนะ หมวดธาตุ หมวดปฏิจาสมุปบาท เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปรมัตถธรรม เพราะฉะนั้น ก็ควรจะปลูกฝังความรู้ด้าน ปรมัตถธรรม ๔ ก่อน

ก็แต่ว่า เนื้อหาสาระว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ นี้ มีรายละเอียดชัดเจนอยู่ใน ปกรณ์พระอภิธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จำเป็นต้องศึกษาพระอภิธรรมปิฎก ก่อภิธรรม ปิฎกนั้น ประกอบด้วยปกรณ์ ๗ คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และมหาปัฏฐาน ซึ่งแต่ละปกรณ์ มีเนื้อหาลึกซึ้งและกว้างขวาง มาก จึงเป็นเรื่องยากที่ผู้เริ่มต้นศึกษาจะใช้เป็นแบบฉบับการศึกษาให้ได้ความรู้ ตั้งแต่ต้น เพราะเป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พวกเทวดาทั้งหลาย

ในชั้นดาวดึงส์ ซึ่งล้วนเป็นผู้มีความตั้งมั่นดีด้วยสัมมาทิฐิ ในคำสอนของพระพุทธเจ้ามาก่อนแล้ว ด้วยเหตุนี้ วงการปริยัติ โดยเฉพาะในสมัยปัจจุบันนี้ จึงนิยมเริ่มต้นการศึกษาด้วยอาศัยปกรณ์ที่เกิดรุ่นหลัง ที่ชื่อว่า **อภิธัมมัตถสังคหะ** ก่อน เพราะเหตุที่ปกรณ์นี้ วางระเบียบการศึกษาปรมัตถธรรม ๔ ไว้เป็นที่สะดวกแก่ผู้เริ่มต้นเป็นอย่างยิ่ง โดยการที่ท่านรวมย่อเอาเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ๗ ปกรณ์นั้น มากำหนดแบ่งเนื้อหา จำแนกเป็น ๙ ปริจเฉท (๙ ตอน) แยกปรมัตถธรรมให้ศึกษากันเป็นแต่ละอย่าง ไม่กล่าวปะปนพร้อมๆ กันไป หลายๆ อย่าง เหมือนอย่างที่ปรากฏในอภิธรรมปิฎก ทำให้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเป็นเรื่องๆ ในปริจเฉทหลังๆ จึงได้กล่าวปะปนร่วมกันไป เพื่อแสดงถึงการทำงานร่วมกัน หรือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน แห่งสภาวะธรรมเหล่านั้น จึงปรากฏว่า เป็นที่สะดวกอย่างยิ่งแก่ผู้เริ่มต้นศึกษาพระอภิธรรมทั้งหลาย เพราะไม่ดับสน พันเผื่อ.

ท่านกำหนดเนื้อหาสาระที่ต้องศึกษาไปตามลำดับ ในปริจเฉททั้ง ๙ ไว้ อย่างนี้ คือ :

ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่า “จิตตสังคหวิภาค” รวบรวมเอาปรมัตถ์ที่ ๑ คือ จิต มาจำแนกแสดงไปตามลำดับภูมิ ๔ มีกามาวจรเป็นต้น โดยการนำเอาชาติ มี กุศลเป็นต้น เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กามาวจรจิตมี ๕๔ มีอกุศลจิต ๑๒ เป็นต้น อย่างนี้เป็นต้น รวมจิตประเภทต่างๆ เหล่านั้นได้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ อย่าง ปริจเฉทนี้ นับว่าเป็นการแสดงเรื่องจิตประเภทต่างๆ โดยตรง.

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่า “เจตสิกสังคหวิภาค” รวบรวมเอาปรมัตถ์ที่ ๒ คือ เจตสิก อันเป็นธรรมชาติที่เกิดในจิต เช่นว่า ผัสสะ เวทนา สัญญา โลภะ โทสะ โมหะ ศรัทธา เป็นต้น มาจัดหมวด เป็นหมวดอกุศลเจตสิก เป็นต้น รวมแล้วมี ๕๒ อย่าง พร้อมทั้งแสดงให้เห็นทราบว่ เจตสิกแต่ละอย่าง เกิดในจิตดวงไหนได้บ้าง จิตดวงนั้นๆ มีเจตสิกเกิดเท่าไร อะไรบ้าง.

ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่า “ปกิณณกสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกหมวดธรรม ปกิณณกะ มีเวทนา ๓ หรือ ๕, เหตุ ๖, กิจ ๑๔ เป็นต้น ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับความเป็นไปของจิตและเจตสิกที่ได้กล่าวแล้วใน ๒ ปริจเฉทข้างต้นนั้น.

ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า “วิธิสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกแสดงความเป็นไปของวิธิจิต กล่าวคือ ลำดับความเป็นไปของจิตแต่ละขณะในคราวที่รู้อารมณ์ทาง (๒)

ทวารทั้งหลาย.

ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่า “วิถิมุตตสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกแสดงจิตที่พ้นจากวิถิ หรือความเป็นไปเกี่ยวกับจิตที่พ้นจากวิถิ ในคราวที่สัตว์ปฏิสนธิในภุมิทั้งหลายเป็นต้น ในปริจเฉทนี้จึงมีการกล่าวถึงภพภูมิอันเป็นที่สัตว์ไปเกิด พร้อมทั้งประเภทของกรรมที่ทำให้เกิดในภพภูมิต่างๆ กันเหล่านี้ เป็นต้น.

ปริจเฉทที่ ๖ ชื่อว่า “รูปสังคหวิภาค” รวบรวมแสดงปรมาัตถ์ที่ ๓ คือ รูป ให้ทราบประเภทของรูป ๒๘ อย่าง คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ มีการกล่าวถึงสมุฏฐานที่ทำให้เกิดรูป มีการสังเคราะห์จำนวนรูป ที่พึงมีได้แก่สัตว์ในภุมิที่แตกต่างกัน เป็นต้น. และแสดงปรมาัตถ์ที่ ๔ คือ พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับทุกข์คือปรมาัตถ์ ๓ ข้างต้น.

ปริจเฉทที่ ๗ ชื่อว่า “สมุจจยสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกแสดงสภาวธรรมทั้งหลาย ที่ได้กล่าวแล้วใน ๖ ปริจเฉทข้างต้น โดยการสังเคราะห์เข้าในหมวดธรรมทั้งหลาย มีหมวดอกุศลอันได้แก่กิเลสประเภทต่างๆ หมวดขันธ หมวดอายตนะ เป็นต้น รวมทั้งหมวดโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย มีสติปัญญา ๔ เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลาย

ปริจเฉทที่ ๘ ชื่อว่า “ปัจจยสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกแสดงปัจจัยของธรรมทั้งหลาย หมวดนี้ มีการแสดงปฏิจจสมุปบาท คือปัจจัยอันเป็นที่ผลอาศัยเกิดขึ้นสืบต่อกันไปเป็นสังสารวัฏและปฏิฐานนัย คือปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น.

ปริจเฉทที่ ๙ ชื่อว่า “กัมมัญฐานสังคหวิภาค” รวบรวมจำแนกแสดงกรรมฐาน คือสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน.

ก็ อภิธัมมัตถสังคหะ นี้ เป็นปกรณ์ชั้นอรรถกถา เพราะมีลักษณะอธิบายพระบาลีอภิธรรมปิฎก แต่ว่า ไม่มีการอธิบายไปตามลำดับบทที่ปรากฏในปกรณ์เหมือนอย่างอรรถกถาใหญ่มีอัญฐสาลินีเป็นต้น ทว่า ต่างไป โดยการรวมย่อเอาแต่ชื่อสภาวธรรม จำนวน เป็นต้น มากล่าว นับว่าเป็นอรรถกถาฉบับย่ออย่างยิ่งทางพม่าจึงเรียกว่า อรรถกถานี้วก้อย เพราะเป็นอรรถกถาฉบับเล็ก คือมีเนื้อความน้อยยิ่ง เหมือนนี้วก้อยที่เล็กกว่านี้วอื่น.

ปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ นี้ วิชาโดยท่าน พระอนุรุธาจารย์ ชาวกรุงอนุ-
ราชปุระ เมื่อราวๆ พ.ศ. ๙๕๐ เชื่อกันว่า เป็นสมัยใกล้ท่านพระพุทธโฆสาจารย์

ผู้แต่งวิสุทธิธรรมรศ ผลงานด้านปกรณ์อภิธรรมของท่าน นอกจากปกรณ์นี้แล้ว ก็ยังมีอีก ๒ ปกรณ์ คือ ปรมัตถวินิจจัย และนามรูปปริจเฉท ล้วนนับว่าเป็นอรรถกถานี้วัก้อย.

ก็ คำพูดในอภิธรรมมัตถสังคหะ นี้ ส่วนที่เป็นคาถา นิยมนำไปใช้สวดในงานศพ เรียกว่า สวดสังคหะ มาตั้งแต่โบราณกาล จนถึงสมัยปัจจุบันนี้ แสดงว่าไทยเรารู้จักปกรณ์นี้มาช้านานแล้ว.

คำพูดในปกรณ์นี้ ถึงอย่างไรก็ย่อนัก ทำความเข้าใจลำบาก น่าจะมีปกรณ์ชั้นรองลงไป ที่อธิบายปกรณ์นี้ให้กระจ่างอีกทีหนึ่ง ปรากฏว่า ปกรณ์ชั้นฎีกา ที่อธิบายปกรณ์นี้โดยตรง ก็มีอยู่ คือฎีกาที่ชื่อว่า อภิธรรมมัตถวิภาวิณี ซึ่งรจนาโดยท่านพระสุมังคลาจารย์ ชาวสีหฬ นอกจากนี้ ก็ยังมีปกรณ์ชั้นฎีกาอื่น ๆ เช่นว่า อภิธรรมมัตถวิภาสิณี ที่อธิบายอภิธรรมมาวตาร แต่งโดยท่านพระสุมังคลาจารย์รูปเดียวกันนี้แหละ และ ปรมัตถมัญญุสามหาฎีกา ที่อธิบายวิสุทธิธรรมรศ ที่แต่งโดยท่านพระอาจารย์ธรรมปาละ เป็นต้น ซึ่ง แม้มิได้อธิบายปกรณ์นี้โดยตรง แต่ก็สามารถชักคำพูดบางตอนเข้ามาสมทบเป็นคำอธิบายปกรณ์อภิธรรมมัตถสังคหะนี้ได้ ในเมื่อเป็นคำอธิบายเรื่องเดียวกัน. อนึ่ง แม้คำพูดในมิลินทปัญหา ในอรรถกถาอัฐสวลินีเป็นต้น ก็สามารถนำเข้ามาประกอบเป็นคำอธิบายในที่นี้ได้ตามสมควร.

สำหรับคำพูดในอภิธรรมมัตถสังคหะนั้น กระผมได้แปลจากภาคภาษาบาลีเป็นภาษาไทยคำต่อคำ เท่าที่ปรากฏในปกรณ์ ทั้งนี้ เพื่อรักษาคำพูดที่เป็นต้นแบบของท่านไว้ ส่วนคำอธิบายเมื่อต้องรวบรวมมาจากปกรณ์ฎีกา หรือแม้จากปกรณ์บาลี อรรถกถาต่าง ๆ หลาย ๆ ปกรณ์ ดังกล่าวนั้น ก็ไม่อาจแสดงคำแปลคำต่อคำอย่างนั้นได้ ได้แต่แปลถอดเอาแต่ความมารวบรวมเป็นคำอธิบายด้วยคำพูดของตนอย่างเดียว เมื่อรวมกันเสียแล้วอย่างนี้ ก็ไม่อาจระบุหลักฐาน ที่ไปที่มาของคำอธิบายนั้น ๆ ตรง ๆ ได้ ทั้ง ๆ ที่มีได้เป็นความคิดเห็นส่วนตัวตนเลยก็ตาม ถ้าท่านผู้ใดสงสัยใคร่จะทราบถึงหลักฐาน ที่ไปที่มาแห่งคำอธิบายตอนนั้น แล้วสอบถามมา กระผมยินดีที่จะแนะนำหลักฐานให้ค้นดูเอง เป็นราย ๆ ไป.

อันว่า ผู้ใดได้ศึกษาปกรณ์อภิธรรมมัตถสังคหะ พร้อมทั้งคำอธิบายเหล่านี้ จนได้ความรู้ความเข้าใจขั้นพื้นฐานในปรมัตถธรรมแล้ว เมื่อจะศึกษาพระอภิธรรมปิฎกสืบต่อไป ก็ย่อมศึกษาได้สะดวก ไม่สับสน ไม่พัวพัน แนนอน. หรือแม้

(๔)

ไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อให้กว้างขวางอย่างนั้น ได้ความรู้ใน ๙ ปริเฉทเหล่านี้แล้ว ก็ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้ด้านพระอภิธรรมเพียงพอที่จะทำความเข้าใจในหมวดธรรมที่ตรัสสอนไว้ในพระสูตร หรือแม้ในพระวินัยที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ๓ อย่างได้เป็นอย่างดี อนึ่ง ผู้มีความรู้ด้านพระอภิธรรมเท่านั้น เป็นผู้สมควรที่จะแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังได้ เพราะจะแสดงได้ไม่สับสนในตัวสภาวะธรรม ผู้ฟังฟังแล้วย่อมเกิดปัญญาหยั่งถึงเหตุผลในธรรมเทศนานั้นได้ ข้อนี้ก็สมจริงดังที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ใน **อภิญญาสาธิตี** ว่า “**อาภิธมฺมิกา ภิกฺขุเชว กิร ธมฺมกถิกา นาม, อวเสสา ธมฺมํ กถนฺตปิ น ธมฺมกถิกา**” เป็นต้น ความเต็มแปลว่า “ทราบกันมาว่า พวกภิกษุที่เรียนอภิธรรมเท่านั้น ชื่อว่าเป็นธรรมกถิก (ผู้สมควรกล่าวธรรม), ภิกษุพวกที่เหลือ แม้กล่าวธรรมอยู่ ก็ไม่ชื่อว่าเป็นธรรมกถิก. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่า ภิกษุเหล่านั้น เมื่อจะกล่าวธรรม ย่อมกล่าวยังสภาวะธรรมแต่ละอย่าง คือกรรมแต่ละอย่าง วิบากแต่ละอย่าง การกำหนดนามรูป สภาวะธรรมแต่ละอย่าง ให้สับสน, ส่วนพวกที่เรียนอภิธรรม จะไม่กล่าวสภาวะธรรมแต่ละอย่างให้สับสนเลย”

ปกรณ์อภิธรรมัตถสังคหะฉบับแปลเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งคำอธิบาย ที่ท่านเปิดอ่านอยู่นี้ ใช้เงินจากกองทุนธรรมนิธิ ที่บริจาคโดยท่านผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย โดยเฉพาะนักศึกษาพระอภิธรรมวันเสาร์ ณ อาคารศูนย์วิศวกรรมการชลประทาน กรมชลประทาน เป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ ขออนุโมทนาบุญของท่านผู้บริจาคผู้มีชื่อปรากฏอยู่ในท้ายหนังสือนี้ ขออนุโมทนาคุณหมอกนกรัตน์ ศิริพานิชกร ที่ช่วยทำดัชนีท้ายเล่ม และท่านอื่นๆ ทุกท่านที่มีส่วนช่วยให้หนังสือสำเร็จ ด้วยเดชแห่งบุญครั้งนี้ ขอท่านทั้งหลายจงประสบแต่ความสุขสวัสดิ์ตลอดกาลทุกเมื่อ ขอบุญนี้ จงเป็นปัจจัยแก่ความสุขสวัสดิ์แห่งสรรพสัตว์เกิด.

ด้วยความปรารถนาดีอย่างจริงใจ

ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์

ผู้แปลปกรณ์และรวบรวมคำอธิบาย

สารบัญ

	หน้า
รูปสังคหวิภาค, คาถาเริ่มปริจเฉทที่ ๖	๑
รูปสมุทเทศ ๑๑ อย่าง	๒
คำอธิบายมหาภูตรูป ๔	๔
คำอธิบายปสาทรูป ๕	๑๒
คำอธิบายโคจรรูป ๗	๑๘
คำอธิบายภาวรูป	๒๑
อธิบายหทยรูป	๒๔
อธิบายชีวิตรูป	๒๗
อธิบายอาหารรูป	๒๘
อธิบายคำว่า “สภาวะรูป” เป็นต้น	๓๐
อธิบายปริจเฉทรูป	๓๑
อธิบายวิญญัตติรูป	๓๒
อธิบายลหุตา มุทุตา กัมมัณฺญตาแห่งรูป	๓๖
อธิบายลักษณะรูป ๔	๓๗
รูปวิภาค	๔๑
รูปสมุฏฐาน	๕๔
กลาปโยชนา	๗๗
รูปปวัตติกมะ (ลำดับความเป็นไปแห่งรูป)	๘๓
พระนิพพาน	๘๓

อภิธรรมมัตถสังคหะ

และคำอธิบาย

ปริจเฉทที่ ๖

รูปสังคหวิภาค

คาถาเริ่มปริจเฉทที่ ๖, กล่าวถึงการประมวลรูปโดย ๕ ประการ

เอตตาวตาวา วิภตฺตา หิ

สปปเภทปฺปวตฺติกา

จิตฺตเจตฺตสิกา ธมฺมา

รฺปนฺทานิ ปวฺจจฺติ

สมฺมุทฺเตสา วิภาคา จ

สมฺมุฏฺฐานา กลาปโต

ปวตฺติกฺกมโต เจติ

ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโ

แปลว่า :

ก็เป็นอันว่า ข้าพเจ้าได้จำแนกจิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย พร้อมทั้ง
ประเภทและความเป็นไปแล้ว ด้วยคำพูดเพียงเท่านั้น บัดนี้ จะได้
กล่าวถึงรูป ในรูปนั้นมีสังคหะ (การสงเคราะห์, การประมวล) โดย
๕ ประการ คือ โดยสมุทเทศ ๑ โดยวิภาค ๑ โดยสมุฏฐาน ๑
โดยกลาป ๑ โดยปวัตติกมะ (ลำดับความเป็นไป) ๑.

คำอธิบายคาถา

ท่านอาจารย์ (พระอนุรุทธาจารย์) ครั้งได้แสดงสภาวะในพระอภิธรรม ๒
อย่าง คือจิตและเจตสิก อย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ท่านปรารภจะแสดงรูปและ
พระนิพพานในลำดับแห่งรูปนั้นต่อไป จึงกล่าวว่า “เอตตาวตาวา” ดังนี้ เป็นต้น
ประกอบความในคาถาได้อย่างนี้ ว่า: ก็เพราะเหตุที่ข้าพเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์)
ได้จำแนกจิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย พร้อมทั้งประเภทคือ ประเภทแห่งจิต ๔
อย่างโดยภูมิ มีกามาวจรจิตเป็นต้น ประเภทแห่งเจตสิก ๓ อย่าง มีอัญญสมานา-
เจตสิกเป็นต้น ประเภทแห่งธรรมที่เนื่องกับจิต มีเวทนา, เหตุ เป็นต้น ด้วย ๓
ปริจเฉท โดยเกี่ยวกับเป็นนิเทศ (คำแสดงไข) และปฏินิเทศ (คำแสดงไขเป็น
แต่ละบท) เป็นต้น และความเป็นไปโดยเกี่ยวกับปวัตติกกาลและปฏิสนธิกาล

ด้วย ๒ ปริจเฉท ด้วยคำพูดเพียงเท่านั้น คือด้วย ๕ ปริจเฉท แล้ว เพราะฉะนั้น บัดนี้ จะได้กล่าวถึงรูป ซึ่งมาถึงแล้วตามลำดับ.

(มีคำพูดปรากฏอยู่ใน อັถถโยชนา อย่างนี้ ว่า :

คำว่า ในสภาวะธรรม ๔ อย่างนั้น ลำดับแรก จิต มี ๔ อย่าง คือ เป็นต้น เป็นนิเทศ - คำแสดงไข, คำว่า ในบรรดาจิต ๔ อย่างนั้น ถามว่า กามาวจร-จิตเป็นใจ เป็นต้น เป็นปฏินิเทศ - คำแสดงไขเป็นแต่ละบท)

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะตั้งมาติกา (แม่แบบ) เพื่อการจำแนกรูปตาม ที่ได้ยืนยันไว้ จึงกล่าวว่า สมุทเทสา - โดยสมุทเทส เป็นต้น.

อธิบายคำว่า “สมุทเทส” เป็นต้น

ใน ๕ ประการนั้น การยกขึ้นแสดงโดยสังเขป ชื่อว่า สมุทเทส การจำแนกโดยเกี่ยวกับเป็นรูปมีอย่างเดียว เป็นต้น ชื่อว่า วิภาค ปัจจัยทั้งหลาย มีกรรม เป็นต้น ที่ทำรูปให้เกิดขึ้น ชื่อว่า สมุฏฐาน เพราะมีความหมายว่า เป็นที่ที่ผลตั้งขึ้น

กลุ่มรูปทั้งหลายมีจักขุทสกะ (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง มีจักขุเป็นประธาน) เป็นต้น ชื่อว่า กลาป

ลำดับความเป็นไป คือลำดับความเกิดขึ้นแห่งรูปทั้งหลาย ตามความต่าง กันแห่งภพ กาล และสัตว์ ชื่อว่า ปวัตติกมะ ฉะนี้ แล.

รูปสมุทเทส ๑๑ อย่าง

ก็รูป ๒ อย่าง คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทาย-รูป) นี้ ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าด้วยรูป ๑๑ อย่าง. คืออย่างไร? คือว่า :

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ชื่อว่า มหาภูตรูป

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา และกายะ ชื่อว่า ปสาทรูป

รูปะ สัททะ คันธะ รสะ และโณฏฐัพพะ คือ ภูต ๓ เว้นอาโปธาตุ (รวม ๗ รูป) ชื่อว่า โคจรรูป.

อิตติภาวะ (ความเป็นหญิง) และปฐิภาวะ (ความเป็นชาย) ชื่อว่า ภาวรูป

หทยวัตถุ ชื่อว่า **หทยรูป**

ชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า **ชีวิตรูป**

กวจิณการอาหาร (อาหารคำข้าว) ชื่อว่า **อาหารรูป**.

ก็รูป ๑๘ อย่าง (มีมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น) ดังกล่าวมานี้ ถึงความนับว่า เป็นสภาวะรูป สลักขณรูป นิปผันนรูป รูปรูป และว่า สัมมสนรูป.

อากาศธาตุ ชื่อว่า **ปริจเฉทรูป**

กายวิญญัตติ และวจิวินญัตติ ชื่อว่า **วิญญัตติรูป**

ลหุตตา (ความเบา) แห่งรูป มุทุตา (ความอ่อน) แห่งรูป กัมมัณญุตตา (ความสำเร็จในการทำงาน) แห่งรูป และวิญญัตติทั้ง ๒ (รวม ๕ รูป) ชื่อว่า **วิการรูป**.

อุปจยะ (ความกอดัว) แห่งรูป สันตติ (ความสืบต่อ) แห่งรูป ชรตตา (ความคร่ำคร่า) แห่งรูป อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) แห่งรูป (รวม ๔ อย่าง) ชื่อว่า **ลักขณรูป** ก็ในลักขณรูปเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสชาติรูป (รูปที่เกิด) นั้นเอง โดยชื่อว่า อุปจยะ และสันตติ ฉะนี้แล.

รูปทั้ง ๑๑ อย่าง อย่างนี้ จัดเป็นรูป ๒๘ อย่าง โดยเกี่ยวกับตัวสภาวะ ที่มีอยู่ (ระบุจำนวนสภาวะ). คืออย่างไร? คือว่า :-

คาถาแสดงรูปโดยสภาวะที่มีอยู่ (ระบุตัวสภาวะ)

ภูตปฺปสาทวิสยา

ภาโว หทยมิจฺจปิ

ชีวิตาหารรูปเปหิ

อภูจฺจาสวริธํ ตถา

ปริจฺเฉโท จ วิญญตฺติ

วิกาโร ลกฺขณนฺติ จ

อนิพฺพนฺนา ทส เจติ

อภูจฺจิวีสวิธมฺภเว

แปลว่า :

รูป ฟังมี ๒๘ อย่าง คือ นิปผันนรูป ๑๘ ได้แก่ มหาภูตรูป (๔), ปสาทรูป (๕), วิสยรูป (๔), ภาวรูป (๒), รวมทั้งหทยรูป (๑), ชีวิตรูป (๑), อาหารรูป (๑) และอนิปผันนรูป ๑๐ คือ ปริจเฉทรูป (๑), วิญญัตติรูป (๒), วิการรูป (๓), ลักขณรูป (๔) ที่ว่ามานี้คือ รูปสมุทเทส ในรูปสังคหะ นี้

คำอธิบายรูปสมุทเทส ๑๑ อย่าง

คำอธิบายมหาภูตรูป ๔

อธิบายปฐวีธาตุ

ในบรรดาธาตุ ๔ เหล่านั้น ฟังทราบว่า ปฐวีธาตุมี ๔ อย่าง คือ ลักษณะ-ปฐวี สัมภารปฐวี อารัมภณปฐวี สมมติปฐวี

ในบรรดาปฐวี ๔ อย่างนั้น ปฐวีที่มาแล้วในประโยคที่ว่า “กตมา อชฺฌตฺติกา ปฐวีธาตฺว? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคฺตํ” - ปฐวีธาตฺวภายในเป็นไฉน? ลักษณะที่แข็ง ที่กระด้าง ฯลฯ อันเป็นภายใน เฉพาะตน ไต” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ลักษณะปฐวี** ก็ลักษณะปฐวีนี้ ชื่อว่า มีปริมาณยิ่ง ก็ในวัตถุที่ปรากฏเป็นก้อนแข็ง มีเหล็ก ทองแดง หิน กระจก เป็นต้น, ชื่อว่า มีปริมาณหย่อน ในวัตถุที่ปรากฏเป็นของเหลว มีน้ำ เลือด เป็นต้น. ก็บุคคล เมื่อจับต้องวัตถุที่มีลักษณะปฐวีมีปริมาณหย่อน ก็ย่อมกล่าวว่า “นี้อ่อนนุ่ม, นี้เหลว” ก็สภาวะที่มีลักษณะแข็ง อ่อน เป็นต้น นั่นเอง เป็นลักษณะปฐวี. ความจริง ความแข็งก็ดี ความอ่อน เป็นต้น ก็ดี ก็เป็นความแข็งด้วยกัน แข็งมากก็เรียกว่า “แข็ง” นั่นแหละ ส่วนแข็งน้อย เรียกว่า “อ่อน” ว่า “นุ่ม” เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ในอัฐฐสาลินี ท่านจึงกล่าวถึงลักษณะแห่งลักษณะปฐวีนี้ไว้เพียงประการเดียว ว่า “กุกฺกตฺตลฺกขณา ปฐวีธาตฺว”^๒ - ปฐวีธาตฺวมีความแข็งกระด้างเป็นลักษณะ” ดังนี้.

ปฐวีที่กล่าวไว้อย่างนี้ ว่า “ปฐวี ขณฺเอย วา ขณาเปยฺย วา”^๓ - ฟังขุดปฐวี (ขุดดิน) เองก็ดี ฟังให้เขาขุดก็ดี” ดังนี้ เป็นต้น ก็ดี, โกฎฐาส ๒๐ อย่าง มีผม เป็นต้น ก็ดี, ปฐวีภายนอก มีเหล็ก ทองแดง เป็นต้น ก็ดี ชื่อว่า **สัมภารปฐวี** เพราะเป็นปฐวีที่เป็นไปพร้อมกับสัมภาระ (เครื่องประกอบ) มีสี กลิ่น รส เป็นต้น ความว่า เรียกอุปสรรคทั้งหมด (ไม่ใช่เฉพาะลักษณะที่แข็ง) ที่รวมตัวกันอยู่เป็นก้อน เป็นแห่ง ว่า ปฐวี.

๑ อภ.วิ. ๓๕/๑๐๗ (ธาดุวิภงค)

๒ อฎฐสาลินี ๓๙๑ (รูปวิกตติทุกนินทุเทสวณฺณา)

๓ วิ.มหา. ๒/๑๘๐ (ปาจิตติยกณฺฑ)

ส่วน ปฐวีที่มาแล้วอย่างนี้ว่า “**ปฐวิกสิณเมโก สยขานาติ**” - ภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมจำหมายปฐวิกสิณ” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **อาร์มมณปฐวี** อาร์มมณปฐวีนี้ ได้แก่ ปฐวิกสิณนิमितอันเป็นอาร์มมณของฌานที่เกิดจากปฐวิกสิณภาวนา นั่นเอง อาร์มมณปฐวีนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **นิมิตตปฐวี** (ปฐวีอันเป็นนิमित)

บุคคลผู้ได้ปฐวิกสิณฌาน บังเกิดในรูปาวจรเทวโลก ด้วยอำนาจแห่งกสิณ ฌานนั้น ย่อมได้ชื่อว่า ปฐวีเทวดา ด้วยอำนาจแห่งฌานที่เป็นเหตุ ปฐวีเทวดานี้แหละ ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่า **สมมติปฐวี**

กัมมิตแสดงไชรูป ในรูปสังคหะนี้ คำว่า ปฐวีธาตุ ท่านกล่าวหมายเอา ลักษณะปฐวี คือสภาวะที่มีลักษณะแข็งกระด้าง เท่านั้น ปฐวีนั้นแหละ เป็นธาตุ โดยความหมายว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุนั้น จึงได้ชื่อว่า **ปฐวีธาตุ**.

อธิบายอาไปธาตุ

แม้อาไป ก็มี ๔ อย่าง คือ ลักษณะอาไป สัมภารอาไป อาร์มมณอาไป สมมติอาไป

ในบรรดาอาไป ๔ อย่างนั้น อาไปที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า “**ตตถ กตมา อชุตตติกา อาไปธาตุ, ยิ อชุตตติ ปจจตติ อาไป อาไปคตติ เสนโห เสนหคตติ พนุณตติ**”^๑ - ในธาตุ ๔ เหล่านี้ อาไปธาตุภายในเป็นไฉน? ได้แก่ อาไป (น้ำ) ธรรมชาติที่เป็นอาไป ยางใย ธรรมชาติที่เป็นยางใย สภาวะที่ผูกติด (เชื่อม) ซึ่งเป็นภายในเฉพาะตน” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ลักษณะอาไป** ได้แก่ สภาวะที่มี ลักษณะหลังไหล (หรือเกาะกุม) นั้นเทียว เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า “**ปคฺข-รณลกฺขณา อาไปธาตุ**” - อาไปธาตุมีความหลังไหลเป็นลักษณะ” ดังนี้. ความว่า หากมีปริมาณมากก็หลังไหล ทำให้วัตถุเป็นของเหลว หากมีปริมาณน้อยก็เพียง เกาะกุมวัตถุ

อาไปที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า “**อาปสฺมิ นิมิตตํ คณฺหิตพฺพํ, กเต วา อกเต วา**”^๒ - ฟังถือเอานิमितในอาไป ที่ทำขึ้นหรือที่มีได้ทำขึ้น” ดังนี้ เป็นต้น อัน

๑ ที.ปาฎิ. ๑๑/๓๕๔ (ทสุตตรสุตต)

๒ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๘ (ธาตวิภังค)

๓ อภฺจสาลินี ๓๙๑ (รูปวิภตติทุกนิตเทศวณฺณนา)

๔ วิสุทฺธิมคฺค (เสสกสิณนิตเทศ)

เป็นอาโป (น้ำ) ที่อยู่ในภาชนะบ้าง ในบ่อบ้าง ในสระเป็นต้นบ้าง ก็ดี, โกฎฐาส ๑๒ อย่าง มีดี เสมหะ เป็นต้น ก็ดี, อาโปภายนอกอย่างอื่น ๆ มีน้ำฝน น้ำรากไม้ น้ำเปลือกไม้ น้ำผลไม้ เป็นต้น ก็ดี ชื่อว่า **สัมภารอาโป** เพราะเป็นอาโปที่เป็นไปพร้อมกับสัมภาระ มีสี กลิ่น รส เป็นต้น ความว่า เรียกรูปธรรมทั้งหมด (ไม่ใช่เฉพาะลักษณะที่หลังไหล) ที่รวมตัวกันอยู่เป็นของเหลว ว่า อาโป.

ส่วน อาโปที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**อาโปกสิณเมโก สณฺขานาติ**^๑ - ภิกษุรูปหนึ่งย่อมาจำหมายอาโปกสิณ” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **อาร์มมณอาโป**. อาร์มมณอาโปนี้ ได้แก่อาโปกสิณนิमितอันเป็นอารมณ์ของฌานที่เกิดจากอาโปกสิณภาวนานั้นเอง อาร์มมณอาโปนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นิमितอาโป (อาโปอันเป็นนิमित).

บุคคลผู้ได้อาโปกสิณฌาน บังเกิดในรูปาวจรเทวโลก ด้วยอานุภาพแห่งกสิณฌานนั้น ย่อมได้ชื่อว่า อาโปเทวดา ด้วยอำนาจแห่งฌานที่เป็นเหตุ อาโปเทวดานี้ นั้นแหละ ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่า **สมมติอาโป**.

ก็ในนิเทศแสดงไขรูปสังคหะนี้ คำว่า “อาโป” ฟังทราบว่า หมายถึงอาโปกสิณอาโป คือ สภาวะที่มีลักษณะหลังไหลนั้น เท่านั้น อาโปนั้น นั้นแหละ เป็นธาตุ โดยความหมายว่า มีชีวิต มีชีวิต เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **อาโปธาตุ**.

อธิบายเตโชธาตุ

แม้ในวาระที่เกี่ยวกับเตโชธาตุนี้ บัณฑิตพึงทราบความตามทำนองเดียวกันนี้ กล่าวคือ แม้เตโชนั้นก็ มี ๔ อย่าง มีลักษณะเตโช เป็นต้น

ความว่า เตโช ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ ว่า “**กตมา อชฺฌตฺติกา เตโชธาตฺ?** ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตฺ”^๒ - เตโชธาตุภายในเป็นไฉน? ลักษณะที่ร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ฯลฯ อันเป็นภายในเฉพาะตนใด” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ลักษณะเตโช**. ได้แก่ เตโชที่เป็นเหตุให้ (ภายใน) ร้อน, ที่เป็นเหตุให้คร่ำคร่า (ชรา), ที่เป็นเหตุเผาไหม้ และที่เป็นเหตุให้ของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มถึงความย่อยไปได้ด้วยดี และหากเป็นภายนอก ก็ให้แก่เตโชที่กล่าวถึงกันอย่างนี้ ว่า ไฟไม้แห้ง ไฟเปลือกไม้ ไฟใบไม้ ไฟหญ้า” ดังนี้ เป็นต้น อันหมายถึงความร้อนที่มีอยู่ใน

๑ ที.ปาฎิ. ๑๑/๓๕๔ (ทสุตตรสุตต)

๒ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๘ (ธาตุวิภังค)

ไฟไหม้แห่งเป็นต้นนั้น ความว่า เปลวไฟไม่ใช่ลักษณะเตโช ทว่า ความร้อนหรือสภาวะที่ร้อนอันมีอยู่ในเปลวไฟนั้นเทียว ชื่อว่า ลักษณะเตโช เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ “อุณหตตลกขณา เตโชธาตุ” - เตโชธาตุมีสภาวะที่ร้อน เป็นลักษณะ” ดังนี้.

ส่วน เปลวไฟที่คนกล่าวถึงโดยโวหารอย่างนี้ว่า “สุมไฟ จุดไฟ ก่อไฟ ไฟลุกโพลง” เป็นต้น อันมิได้เพ่งถึงความร้อนเป็นสำคัญ ชื่อว่า สัมผัสเตโช เพราะเป็นไปกับสัมผัสภาวะ มีสี กลิ่น รส เป็นต้น ความว่า เรียกรูปธรรมทั้งหมด (ไม่ใช่เฉพาะลักษณะที่ร้อน) ที่รวมกันอยู่ในเปลวไฟ ว่า เตโช.

ส่วน เตโชที่มาอย่างนี้ ว่า “เตโชกสิณเมโก สญชานาติ” - ภิกขุรูปหนึ่ง ย่อมจำหมายเตโชกสิณ” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า อารัมมณเตโช อารัมมณเตโชนี้ได้แก่ เตโชกสิณนิमित อันเป็นอารมณ์ของฌานที่เกิดจากเตโชกสิณภวานานั่นเอง อารัมมณเตโชนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นิमितเตโช (เตโชอันเป็นนิमित)

บุคคลผู้ได้เตโชกสิณฌานบังเกิดในรูปาวจรเทวโลกด้วยอานุภาพแห่งกสิณฌานนั้น ย่อมได้ชื่อว่า เตโชเทวดา ด้วยอำนาจแห่งฌานที่เป็นเหตุ เตโชเทวดานี้แหละ พึงทราบว่ ชื่อว่า สมมติเตโช.

ในนิเทศแสดงไขรูปสังคหะนี้ พึงทราบว่ คำว่า “เตโช” ประสงค์เอา ลักษณะเตโช คือ สภาวะที่มีลักษณะร้อนนั้นเท่านั้น เตโชนั้นแหละ เป็นธาตุ โดยความหมายว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เตโชธาตุ.

อธิบายวาโยธาตุ

แม้ในคำประกอบความเกี่ยวกับวาโยธาตุ ก็พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวแล้วเกี่ยวกับธาตุ ๓ ข้างต้นนั้น นั้นแหละ.

ก็ ลักษณะวาโย ที่ประสงค์เอาในที่นี้ ได้แก่ วาโยภายใน ที่มาแล้วในประโยค ว่ “อุทฺธงฺคมา วาตา ๒เปฯ ปสุสาไส” - ลมที่ดันขึ้นเบื้องบน ลมที่ดันลงเบื้องต่ำ ลมที่อยู่ในลำไส้ ลมที่อยู่ในโกฐฐาส ลมที่เล่นไปตามอวัยวะใหญ่่น้อย ฯลฯ

๑ อภฺจฺสาลินี ๓๙๕ (รูปวิภตฺติทุกฺนิเทศวณฺณนา)

๒ ที.ปาฎิ. ๑๑/๓๙๕ (ทสุตฺตรสุตฺต)

๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๙ (ธาตฺวิภงฺค)

ลมหายใจออก” เป็นต้น อันหมายถึงเอาลักษณะที่ค้ำจุน (หรือผลักดัน) ในกองลมที่มีชื่ออย่างนั้นๆ เป็นสำคัญ แม้ว่า วาโยภายนอกที่มาแล้วอย่างนี้ว่า “กตมา พหิรา วาโยธาดุ ยัม พหิรี วาโย วาโยคตัม ฌมฺภิตตุดฺ ตํเปฯ วิฐฺปนฺวาตา^๑” – วาโยธาดุภายนอกเป็นไฉน? วาโย ธรรมชาติที่เป็นวาโย ภาวะที่ค้ำจุน ฯลฯ ลม หวนใด” ดังนี้ เป็นต้น ก็อย่างนี้แหละ คือ หมายถึงเอาสภาวะที่ค้ำจุนที่มีอยู่ในกองลมที่มีชื่ออย่างนั้นๆ เป็นสำคัญ เพราะถ้าจะถือเอากองลมทั้งหมด ก็ย่อมถึงความ เป็นสสัมภารวาโย ไป.

คำพูดที่เกี่ยวกับ อารัมมณวาโย และ สมมติวาโย ก็พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละ. วาโยนั้น นั้นแหละ เป็นธาดุ โดยความหมายว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า วาโยธาดุ. เพราะเหตุที่หมายถึงเอาลักษณะที่ค้ำจุน (หรือผลักดัน) นั้นเอง ท่านจึงกล่าวไว้ว่า วิตุฏฺหมฺภนฺลกฺขณา วาโยธาดุ^๒ – วาโยธาดุมีความค้ำจุน (หรือผลักดัน) เป็นลักษณะ ก็บุคคลได้ชื่อว่าสัมผัสวาโย-ธาดุ ก็ในคราวที่รู้ถึงความตึงหย่อน ในวัตถุที่หยาบจับ นั้นเทียว.

อธิบายความเป็นมหาภูตแห่งธาดุ ๔

ก่อนอื่น พึงทราบเกี่ยวกับ ภูต-ศัพท์ อย่างนี้ว่า ภูต-ศัพท์ นี้ ใช้ในความหมายว่า ชั้นธ ๕ บ้าง, อมนุษย์ บ้าง, ธาดุ บ้าง, มีจริงเป็นจริง บ้าง, พระชินาสพ บ้าง, สัตว์ บ้าง, ต้นไม้ เป็นต้น บ้าง.

เป็นความจริงว่า ภูต-ศัพท์นี้ เห็นใช้ในความหมายว่า ชั้นธ ๕ เช่นอย่างในประโยคที่ว่า “ภูตมิทฺนฺติ ภิกฺขเว สมฺนุสฺสสฺส^๓” – ดูกร ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ จงเล็งเห็นว่า สิ่งนี้เป็นภูต (เป็นชั้นธ ๕) ดังนี้เกิด” ดังนี้ เป็นต้น.

เห็นใช้ในความหมายว่า อมนุษย์ เช่นอย่างในประโยคที่ว่า “ยานิธ ภูตานิ สฺมาคตานิ^๔ – ภูตทั้งหลาย (อมนุษย์ทั้งหลาย) ผู้มาพร้อมกัน ณ ที่นี้” ดังนี้ เป็นต้น.

๑ อภ.วิ. ๓๕/๑๐๙ (ธาดุวิภังค)

๒ อภุจฺสาลินี ๓๙๑ (รูปกณฺฑ)

๓ ม.มฺ. ๑๒/๔๒๑ (มหาตณฺหาสฺขยฺสฺสฺส)

๔ ชุ.สุ. ๒๕/๔๑๓ (รตฺนฺสฺสฺส)

เห็นใช้ในความหมายว่า ธาตุ ๔ เช่นอย่างในประโยคว่า “จตุตาโร ภิกขุ มหาภูตา เหตุ^๑ - นี้แน่ะ ภิกขุ มหาภูต (ธาตุ ๔) แล เป็นเหตุ” ดังนี้ เป็นต้น.

เห็นใช้ในความหมายว่า มีจริง เป็นจริง เช่นอย่างในคำว่า “ภูตสมิ ปาจิตติย^๒ - เมื่อมีจริงก็เป็นปาจิตติย” ดังนี้ เป็นต้น.

เห็นใช้ในความหมายว่า พระชินาสพ เช่นอย่างในคำว่า “โย จ กาลมโส ภูโต^๓ - ส่วนว่าผู้ใดเป็นภูต (พระชินาสพ) กลืนกินซึ่งกาลเวลา” ดังนี้ เป็นต้น.

เห็นใช้ในความหมายว่า สัตว์ เช่นอย่างในประโยคว่า “สพฺเพว นิกฺขิปปสุ- สนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสย^๔ - ภูตทั้งหลาย (สัตว์ทั้งหลาย) ทั้งหมดนั้นเที่ยว จัก ทอดทิ้งร่างไว้ในโลก” ดังนี้ เป็นต้น.

เห็นใช้ในความหมายว่า ต้นไม้ เช่นอย่างในคำว่า “ภูตคามปาดพฺยตาย^๕ - เพื่อความล้มตกรไปแห่งภูตคาม (ต้นไม้)” ดังนี้ เป็นต้น.

พึงทราบว่า ภูต-ศัพท์ ในรูปสังคหะนี้ หมายถึง ธาตุ ๔ มีปฏิวิธิตา เป็นต้น เท่านั้น.

ก็ ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ นั้นเที่ยว ชื่อว่า มหาภูต เพราะปรากฏเป็นของ ใหญ่, เพราะเสมอเหมือนกันกับมหาภูตคือนักมายากลหรือนางยักษิณี, เพราะมี การบริหารมาก, เพราะมีวิการมาก และเพราะเป็นของมีอยู่จริงมากมาย.

ชื่อว่า มหาภูต เพราะปรากฏเป็นของใหญ่ อย่างไร? ความว่า ภูตคือ ธาตุ ๔ ชื่อว่า มหาภูต เพราะปรากฏเป็นของใหญ่ ทั้งในอุปาทินนกลันดาน (ขันธสันดานภายในอันสำเร็จจากกรรม) ทั้งในอนุปาทินนกลันดาน (ขันธสันดาน ภายนอกอันมิได้สำเร็จจากกรรม)

เป็นความจริงว่า อตภาพของสัตว์ที่ปรากฏเป็นอตภาพใหญ่โตได้นั้น ก็เป็น เพียงธาตุ ๔ เหล่านี้ประชุมกัน นั้นเที่ยว อตภาพใหญ่โตขนาด ๑๐๐ โยชน์ หรือ แม้อย่างนี้ ก็มีอยู่ เหมือนอย่างที่เราได้รู้ไว้ว่า “สนฺติ ภิกฺขเว มหาสมุทฺเท โยชน-

๑ ม.อ. ๑๔/๙๕ (มหาปฺนฺณมฺสฺตฺต)

๒ วิ.มหา. ๒/๑๖๕ (ปาจิตติยกณฺท, ภูตาโรจนสิกฺขาปท)

๓ ขุ.ชา.ทูก. ๒๗/๙๔ (มูลปริยายชาตก)

๔ ที.มหา. ๑๐/๑๔๒ (มหาปรินิพฺพานสฺตฺต)

๕ วิ.มหา. ๒/๑๘๔ (ภูตคามสิกฺขาปท)

สติกาปิ อุตตภาวา^๑ - ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อุตภาพที่มีขนาด ๑๐๐ โยชน์ ก็มีอยู่ในมหาสมุทร” ดังนี้ เป็นต้น นี่คือการปรากฏเป็นของใหญ่โตในอุปาทินน-
กสันดาน.

อนึ่ง ชั้นธสันดานภายนอกที่ใหญ่โตทั้งหลาย คือโลกธาตุอันใหญ่โต อันประกอบด้วยทวีปทั้ง ๔ ภูเขา มหาสมุทร เป็นต้น ก็เป็นเพียงธาตุ ๔ ที่ประชุมกันอยู่เท่านั้น หากมีอะไรอื่นไปจากนี้ไม่ นี่คือการปรากฏเป็นของใหญ่โตในอุ-
ปาทินนกสันดาน. เพราะปรากฏเป็นของใหญ่โตตามประการดังกล่าวมานี้ ภูต ๔ คือธาตุ ๔ เหล่านี้ จึงชื่อว่า มหาภูต

ชื่อว่า มหาภูต เพราะเสมอเหมือนกับมหาภูต อย่างไร? คือ เปรียบ
เหมือนว่า นายมายากล เขาเรียกกันว่า มหาภูต เพราะความเป็นคนหลอกลวง
ได้มากมาย โดยการทำน้ำซึ่งมีโชแก้วมณีเลย ให้เห็นเป็นแก้วมณี ทำก้อนดิน
ซึ่งมีโชทอง ให้เห็นเป็นทอง เป็นต้น ฉนใด ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ มิได้เชี่ยวชาญ
เสียเองเลย ก็ทำ (อุปาทายรูป) ให้เห็นเป็นเชี่ยวชาญ มิได้เหลือเองเลย ก็ทำให้เห็น
เป็นเหลือ มิได้แดงเลยก็ทำให้เห็นเป็นแดง เป็นต้น ฉนนั้นเหมือนกัน.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า นางยักษิณี เขาก็เรียกกันว่า มหาภูต เพราะความ
ที่หลอกลวงได้มากมาย โดยเกี่ยวกับปกปิดภาวะที่น่ากลัวที่แท้จริงของตนเสีย แล้ว
ล่อลวงสัตว์ทั้งหลายด้วยฉิวพรรณ ทรวดทรง การเยื้องกรายที่งดงามน่ารักน่าชอ-
บใจ ฉนใด, ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ ก็ปกปิดลักษณะมีลักษณะที่แท้จริงต่างเป็นต้น
ที่แท้จริงของตนเสีย แล้วล่อลวงพาลชนด้วยฉิวพรรณ ทรวดทรง การเยื้องกรายที่
งดงาม น่ารัก น่าชอบใจ ในร่างที่ลวงให้เห็นว่า เป็นหญิง เป็นชาย เป็นต้น ฉนนั้น
เหมือนกัน. เพราะเสมอเหมือนกับมหาภูตคือนายมายากลหรือนางยักษิณี ตาม
ประการดังกล่าวมานี้ ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ จึงชื่อว่า มหาภูต.

ชื่อว่า มหาภูต เพราะมีการบริหารมาก อย่างไร? ความว่า ภูตคือธาตุ ๔
เหล่านี้ มีอันต้องบริหาร คือทะนุบำรุง ด้วยปัจจัยทั้งหลาย มีของกิน เครื่อง
นุ่งห่ม ยา เป็นต้น มากมาย โดยการน้อมเข้าไปทะนุบำรุงทุก ๆ วันตามเวลาอัน
ควร จึงจะตั้งอยู่ได้ เป็นไปได้ เพราะมีการบริหารมากตามประการดังกล่าวมานี้
ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ จึงชื่อว่า มหาภูต

๑. อง.อภุจก. ๒๓/๒๒๖ (อุโปสถสูตร)

ชื่อว่า มหาภูต เพราะมีวิการมาก อย่างไร? ความว่า ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ มีวิการ (ความเปลี่ยนแปลง) มาก โดยเกี่ยวกับการที่ธาตุ ๔ อันเป็นอนุภาทินนกลันดานภายนอก ถึงความกำเริบแปรปรวนไปต่างๆ ในคราวที่กำเริบถึงความพินาศไปเพราะไฟบ้าง เพราะน้ำบ้าง เพราะลมบ้าง เป็นต้น และโดยเกี่ยวกับการที่ธาตุ ๔ อันเป็นอนุภาทินนกลันดานภายใน ถึงความกำเริบแปรปรวนไปในคราวนั้นๆ กล่าวคือ เมื่อธาตุดินกำเริบ ร่างกายนี้ก็แข็งทื่อไป เคลื่อนไหวลำบาก รวากะถูกงูปากไม้กัดเอา ฉะนั้น เมื่อธาตุน้ำกำเริบ ร่างกายก็จะแฉะชื้นเหมือนจะเน่าไปเพราะถูกงูปากเน่ากัดเอา ฉะนั้น เมื่อธาตุไฟกำเริบ ร่างกายก็ร้อนรุ่มไปราวจะถูกงูปากไฟกัดเอา ฉะนั้น และเมื่อธาตุลมกำเริบ ร่างกายเป็นราวจะว่าถูกตัดถูกเฉือน เหมือนในคราวที่ถูกงูปากศาสตรากัดเอา ฉะนั้น เพราะมีวิการมากตามประการดังกล่าวมานี้ ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ จึงชื่อว่า มหาภูต.

ชื่อว่า มหาภูต เพราะเป็นของมีอยู่จริงมากมาย อย่างไร? ความว่า ภูตคือธาตุ ๔ นี้ เป็นของมีอยู่จริงมากมาย แน่นอน เพราะสามารถจะกำหนดถือเอาได้ด้วยญาณที่รู้ชัดตามความเป็นจริง ว่า เพิกสัตว์บุคคลอันไม่มีอยู่จริงออกไปแล้ว ก็มีแต่ธาตุ ๔ นี้แหละ ที่มีอยู่จริง และมีอยู่มากมาย โดยเกี่ยวกับมีแปลกๆ แตกต่างกันหลายอย่าง ตามปัจจัยที่มีแตกต่างกันมากมายหลายอย่าง และโดยเกี่ยวกับการต้องใช้ความพยายามมากมายเพื่อกำหนดถือเอา เพราะเป็นของมีอยู่จริงมากมาย ตามประการดังกล่าวมานี้ ภูตคือธาตุ ๔ เหล่านี้ จึงชื่อว่า มหาภูต. ธาตุ ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า มหาภูต ตามประการดังกล่าวมานี้ด้วย ชื่อว่ารูปโดยความหมายว่าย่อยยับไปเพราะปัจจัยอันเป็นข่าตักนั้นด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มหาภูตรูป.

อธิบายคำว่าอุปาทายรูป

รูปเป็นไปอาศัยมหาภูตรูป ชื่อว่า อุปาทายรูป

ทั้งว่า ถ้าหากจะได้ชื่อว่า อุปาทายรูป เพราะความเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปอย่างนี้ไซ้ ก็แต่ว่า มหาภูตรูปแต่ละอย่าง ย่อมเป็นที่อาศัยแห่งมหาภูตรูปที่เหลือ ตามพระบาลีที่ว่า “เอกัง มหาภูตัง ปฏิจจ ตโย มหาภูตา” - มหาภูต ๓

๑ อภ.ป. ๔๐/๒๕ (ปฏิจจวาร)

อาศัยมหาภูต ๑” ดังนี้ เป็นต้น. เมื่อเป็นอย่างนี้ มหาภูต ๓ เหล่านั้น ก็ย่อมถึงความ เป็นอุपाทายรูปด้วยละสิ เพราะอาศัยมหาภูตรูป ๑ เป็นไป?”

เฉลยว่า ข้อนี้ หาได้เป็นอย่างที่ว่ามันไม่ เพราะการจะได้ชื่อว่าเป็นอุपाทาย- รูปนั้น ย่อมสำเร็จแก่รูปที่อาศัยมหาภูตแต่อย่างเดียวนั้น. ส่วนรูปใดอาศัย มหาภูตด้วย ตนเองถูกรูปธรรมอื่น ๆ อาศัยด้วย รูปนั้นหาชื่อว่า อุपाทายรูปไม่ เพราะฉะนั้น มหาภูตรูปทั้งหลายแต่ละอย่าง แม้ว่าเป็นไปอาศัยมหาภูตรูปที่เหลือ เกี่ยวกับธาตุ ๔ เหล่านั้น เป็นไปอาศัยกันและกัน ถึงกระนั้น ก็ย่อมไม่ได้ชื่อว่า อุपाทายรูป เหตุเพราะขัดข้องด้วยการที่ตนถูกรูปธรรมอื่น ๆ อาศัยนั้นเทียว ส่วน รูปธรรมที่เหลือจากมหาภูตรูป ๔ มีปสาทรูป เป็นต้น เพราะเหตุที่เป็นไปอาศัยมหา- ภูตอย่างเดียวกัน มิได้ถูกอาศัยเลย เพราะฉะนั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่า อุपाทายรูป ฉะนั้นแล.

คำอธิบายปสาทรูป ๕

อธิบายจักขุ

กึ่งในที่นี้ บัณฑิตพึงทราบ **ประเภทของจักขุ** ก่อน ว่า มี ๒ อย่าง คือ **ปัญญาจักขุ** (ตาปัญญา) และ **มังสจักขุ** (ตาเนื้อ)

ในบรรดาจักขุทั้ง ๒ อย่างนั้น ปัญญาจักขุมี ๕ อย่าง คือ พุทธจักขุ ๑ สมันตจักขุ ๑ ญาณจักขุ ๑ ทิพยจักขุ ๑ ธรรมจักขุ ๑

ในบรรดาปัญญาจักขุ ๕ อย่างนั้น จักขุที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**อหุสฺส โข อหิ ภิกฺขเว พุทฺธจกฺขุณา โลกํ โวโลเกนฺโต สตุเต อปฺปรชกฺเข ฯเปฯ ทฺวิญญาปเย**” - ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อตรวจดูโลกอยู่ด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็น แล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสเป็นดุจธุลีในดวงตาน้อย ฯลฯ ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ยาก” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **พุทธจักขุ** ก็พุทธจักขุนี้ คือพระอินทริยปโรปริยัตตญาณ (พระญาณที่รู้ความยิ่งความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย) และพระอาสา- นุสยญาณ (พระญาณที่รู้อนุสัยและธรรมที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย) นั่นเอง.

จักขุที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพุทฺถญฺญตฺตวณฺ**” - พระ สัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ (จักขุเห็นโดยรอบ)” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า

๑ ม.ม. ๑๒/๒๙๐ (ปาสราสิสุตต)

๒ ข.จุพ. ๓๐/๗ (โรตกมาณวปญหานิทเทศ)

สมันตจักขุ.

จักขุที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**จกขุ อูทปาติ ฌาณ อูทปาติ**^๑ - จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฌาณเกิดขึ้นแล้ว” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ฌาณจักขุ** (จักขุคือฌาณ).

จักขุที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**อทุทส โข อหิ ภิกขเว ทิพเพน จกขุนา วิสุทเธน**^๒ - ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นแล้วด้วยจักขุที่บริสุทธิ์ เป็นทิพย์” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ทิพย์จักขุ**.

จักขุที่มาแล้วอย่างนี้ ว่า “**ตสมิเยवासเน วิรชั วิตมลั ธมฺมจกขุ อูทปาติ**^๓ - ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี อันปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้ว ณ อาสนะนั้นนั่นเอง” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า **ธรรมจักขุ** (จักขุเห็นธรรม). ก็ธรรมจักขุนี้ ได้แก่ มรรคฌาณ ๓ ข้างต้นนั่นเอง. ก็ปัญญาจักขุทั้ง ๕ อย่างนี้ มิได้ประสงค์เอาในรูปสังคหะนี้ เพราะมิใช่รูปธรรม.

แม้ **มังสจักขุ** ก็มี ๒ อย่าง คือ สัมภารจักขุ (จักขุที่เป็นไปพร้อมกับสัมภาระ) และปสาทจักขุ (จักขุประสาท) ในมังสจักขุ ๒ อย่างนั้น ก้อนเนื้อที่ตั้งอยู่ในเบ้าตา เบื้องล่างตัดตอนด้วยกระดูกเบ้าตา เบื้องบนตัดตอนด้วยกระดูกคิ้ว ข้างทั้ง ๒ ตัดตอนด้วยขอบเบ้าตา ภายในตัดตอนด้วยมันสมอง ภายนอกตัดตอนด้วยขนตา ว่าโดยสังเขป ได้แก่ เครื่องสัมภาระ ๑๔ อย่าง คือ ธาตุ ๔ วัณณะ ๑ คันธะ ๑ รสชะ ๑ โอชา ๑ น้ำสัมภวะ (น้ำหล่อเลี้ยง) ๑ สันฐาน ๑ ชีวิต ๑ ภาวะ ๑ กายประสาท ๑ จักขุประสาท ๑, ว่าโดยพิสดารก็มี ๔๔ เพราะ ๑๐ อย่างเหล่านี้คือ ธาตุ ๔ วัณณะ ๑ คันธะ ๑ รสชะ ๑ โอชา ๑ สันฐาน ๑ น้ำสัมภวะ ๑ ดังนี้ นั้น มี ๔ สมุฏฐาน ความว่า ปสาทจักขุพร้อมทั้งเนื้อเยื่อทั้งหมดที่ตั้งอยู่ในเบ้าตานั่นเอง ชื่อว่า สัมภารจักขุ เป็นจักขุที่เขากล่าวถึงกัน อย่างนี้ ว่า “ตาขาว ตาดำ ตาใหญ่ ตาเล็ก” เป็นต้น เป็นก้อนเนื้อที่มีเส้นเอ็นผูกยึดติดอยู่ภายในเบ้าตา.

ส่วน **ปสาทจักขุ** เป็นความเลื่อมใสแห่งมหาภูตรูปที่เกิดจากกรรม เป็นไปในที่ขนาดประมาณศีรษะเส้น ตรงกลางตาดำอันเป็นที่ที่สันฐานทรวงทรวงของ

๑ ส.ม.หา. ๑๙/ (ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตณสฺสุตฺต)

๒ ม.ม. ๑๒/๒๙๒ (ปาสฺราสีสุตฺต)

๓ ม.ม. ๑๒/๒๙๒ (ปาสฺราสีสุตฺต)

รูป (รูปารมณ) ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ทางเบื้องหน้าจะปรากฏ เป็นความเลื่อมใสที่
ซึมซาบเยื่อตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันซึมซาบปยุ่นอยู่ ฉะนั้น อันธาตุ ๔ กระทำ
อุปการะด้วยกิจคือ การรองรับไว้ (ปฐวีธาตุ), การยึด (อาโปธาตุ), การบ่ม (เตโช
ธาตุ), และการผลักดัน (วาโยธาตุ) ดุจขัตติยกุมารที่หญิงพี่เลี้ยงกระทำอุปการะ
ด้วยกิจ คือการอุ้ม การให้อาบน้ำ การแต่งตัว และการพัดวี ฉะนั้น อันอุตุ จิต
และอาหารอุปถัมภ์อยู่ (โดยการยังอุตุชรูปเป็นต้น ให้ตั้งขึ้น อุปถัมภ์อยู่) อัน
อายุ (คือชีวิตินทรีย์ที่เกิดร่วมกัน) ตามรักษาอยู่ อันวันฉะ (สี) เป็นต้น แวดล้อม
อยู่ สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญาณทั้งหลายมีจักขุวิญญาณเป็นต้น
ตามสมควรแก่ความเป็นวัตถุและทวาร แห่งวิญญาณเหล่านั้น.

ก็ปสาทจักขุนี้ เป็นความเลื่อมใสแห่งภูตรูปอันควรแก่การกระทบกับรูปา-
รณณ์เท่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**รูปาภิฆาตารหภูตปสาทลกขณ^๑**” -
จักขุ มีความเลื่อมใสแห่งภูตรูปอันควรแก่การกระทบรูปารมณ เป็นลักษณะ” ดังนี้
ก็ปสาทจักขุนี้ บังเกิดจากกรรม และกรรมนั้น สำเร็จแล้วจากรูปต้นหา หรือความ
ต้องการที่จะเห็นรูป.

ในมังสจักขุ ๒ อย่างนี้ ในรูปสมุทเทสนี้ ประสงค์เอาปสาทจักขุเท่านั้น
ปสาทจักขุได้ชื่อว่า จักขุ ก็ตามวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ที่ว่า **จกฺขติติ จกฺขุ**
แปลว่า ชื่อว่า จักขุ เพราะมีความหมายว่า “บอก” คือ พอดูกวิญญาณ (จักขุ-
วิญญาณ) ตั้งอาศัยแล้ว ก็เป็นเหมือนบอกให้ทราบถึงเส้นทางหรือพื้นที่ ว่า เรียบ
หรือขรุขระ ฉะนี้ แล.

อธิบายไสตะ

แม้ไสตะนั้น ก็มีการแตกประเภทเป็น ๒ อย่าง คือ สัมมการไสตะและ
ปสาทไสตะ ตามนัยดังได้กล่าวแล้วในจักขุนี้ จะขอกล่าวเฉพาะปสาทไสตะอัน
เป็นไสตะที่ท่านประสงค์ในรูปสมุทเทสนี้เท่านั้น แม้ฆานะเป็นต้น ที่จะกล่าวถึง
ต่อไป ก็อย่างนี้เหมือนกัน.

คำว่า ไสตะ มีวจนัตถะว่า **สุณฺนาติติ ไสตํ** แปลว่า ชื่อว่า ไสตะ เพราะมี
ความหมายว่า “ฟัง” คือ พอดูกวิญญาณ (ไสตวิญญาณ) ตั้งอาศัยแล้ว ก็ฟังเสียง

๑ อภฺจฺจสาลินี ๓๗๐ (รูปกณฺท.)

โสดะนั้น ตั้งอยู่ในช่องสัมภารโสดะ ในส่วนที่มีฐานฐานตั้งวงแหวน ซึ่งมี
ขนแดงอ่อนสังสมอยู่ อันธาตุ ๔ กระทำอุปการะตามประการที่ได้กล่าวแล้วใน
จักขุ อันอุตุ จิต และอาหารอุปถัมภ์อยู่ อันอายุคอยตามรักษาอยู่ อันวันณะ
เป็นต้นแวดล้อม ให้สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญานทั้งหลาย มีโสด-
วิญญานเป็นต้น ตามสมควรแก่ความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญานเหล่านั้น

ก็ปสาทโสดะนี้ เป็นความเลื่อมใสแห่งภูตรูปที่เหมาะสมแก่การกระทบกับ
สัททารมณฺ์เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**สทฺทาทิฆาตารหฺภูตปฺปสาท-**
ลกฺขณฺ์” - โสดะ มีความเลื่อมใสแห่งภูตรูปอันควรแก่การกระทบสัททารมณฺ์
เป็นลักษณะ” ดังนี้ เป็นต้น ก็ปสาทโสดะนี้ บังเกิดจากกรรมซึ่งเป็นกรรมที่สำเร็จ
แล้วจากสัททัตถนา หรือความต้องการจะได้ยินเสียง.

อธิบายฆานะ

คำว่า ฆานะ มีวจนัตถะว่า **ขายตติ ฆานํ** แปลว่า ชื่อว่า ฆานะ เพราะมี
ความหมายว่า “ดม” คือ พอถุกวิญญาน (ฆานวิญญาน) ตั้งอาศัยแล้วก็ดมกลิ่น.

ฆานะนั้น ตั้งอยู่ในช่องสัมภารฆานะ ตรงบริเวณที่มีฐานฐานตั้งกับเท้าแพะ
เป็นธรรมชาติที่ได้รับการอุปการะ การอุปถัมภ์ การอนุบาล การแวดล้อม ตาม
ประการที่ได้กล่าวแล้ว ให้สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญานทั้งหลาย มี
ฆานวิญญานเป็นต้น ตามสมควรแก่ความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญานเหล่านั้น.

ก็ปสาทฆานะนี้ เป็นความเลื่อมใสแห่งภูตรูปที่เหมาะสมแก่การกระทบกับ
คันธารมณฺ์เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “**คณฺธาภิฆาตารหฺภูตปฺปสาท-**
ลกฺขณฺ์” - ฆานะ มีความเลื่อมใสแห่งภูตรูปอันควรแก่การกระทบคันธารมณฺ์
เป็นลักษณะ” ดังนี้ เป็นต้น ก็ปสาทฆานะนี้ บังเกิดจากกรรมซึ่งเป็นกรรมที่สำเร็จ
แล้วจากคันธัตถนา หรือความต้องการจะได้ดมกลิ่น

อธิบายชีวหา

คำว่า ชิวหา มีวจนัตถะว่า **สายนฺภูเจน ชิวหา** แปลว่า ชื่อว่า ชิวหา เพราะ
มีความหมายว่า “ลิ้ม” คือ พอถุกวิญญาน (ชีวหาวิญญาน) ตั้งอาศัยแล้ว ก็

๑ อภฺจฺสาลินี. ๓๗๐ (รูปกณฺ์ท.)

ลิมรส.

อีกอย่างหนึ่ง รส อันเป็นเหตุแห่งชีวิต โดยเกี่ยวกับบุคคลต้องการรสแล้ว บริโภคอาหารนั้นแล้ว ก็ทำให้ชีวิตนี้ตั้งอยู่ได้ ชื่อว่า ชีวิต โดยเป็นผลไวยาหาร (ชื่อได้ตามผลที่เกิดขึ้น), ชื่อว่า ชิวหา เพราะมีความหมายว่า เรียกร้องชีวิตคือรสนั้น เพราะความที่โน้มไปในชีวิตคือรสนั้น.

ชิวหานั้น ตั้งอยู่ด้านบนตรงกลางสัทมภาரசิวหา ตรงบริเวณที่มีสัณฐานดัง กลีบอุบล เป็นธรรมชาติที่มีการอุปการะ การอุปถัมภ์ การอนุบาล และการแวดล้อม อันมีประการดังได้กล่าวแล้ว ให้สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญาณทั้งหลาย มีชิวหาวิญญาณเป็นต้น ตามสมควรแก่ความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญาณเหล่านั้น.

ก็ปสาทชิวหานี้ เป็นความเลื่อมใสแห่งภูตรูปที่เหมาะสมแก่การกระทบกับ รสอารมณ์เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “รสสมาตารภูตปฐาต-ลกขณา” - ชิวหา มีความเลื่อมใสแห่งภูตรูปอันควรแก่การกระทบกับรสอารมณ์ เป็นลักษณะ” ดังนี้ เป็นต้น ก็ปสาทชิวหานี้ บังเกิดจากกรรมซึ่งเป็นกรรมที่ สำเร็จแล้วจากรสตัณหา หรือความต้องการจะลิมรส.

อธิบายกายะ

คำว่า กายะ มีวจนัตถะว่า กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโย แปลว่า ชื่อว่า กายะ เพราะมีความหมายว่าเป็นที่มาแห่งโกฏฐาสทั้งหลาย มีผมเป็นต้น อัน น่าเกลียด ได้แก่ สัทมภารกายะ (ร่างกายอันประกอบด้วยอวัยวะใหญ่ๆน้อยๆ ทั้ง สิ้น) แม้ปสาทกายะ (กายประสาท) ก็เรียกว่า กายะ เหมือนกัน เพราะความที่เป็นไปร่วมกันกับสัทมภารกายะ นั้น.

พึงทราบว่ ปสาทกายะ นี้ ย่อมตั้งอยู่ในที่ทั้งปวง เท่าที่มีอุปาทินนกรูปตั้ง อยู่ เป็นไปแผ่ไปทั่วสรรพัตถะทั้งหมด เป็นดุจยางที่ซึมซาบอยู่ในปุยุฝ้ายฉะนั้น ยกเว้น บางแห่ง คือบริเวณที่ตั้งแห่งเตโชธาตุ อันเกิดจากกรรม ปลายผม ปลายขน ปลาย เล็บ และหนังกำพำร่า มีการอุปการะ การอุปถัมภ์ การอนุบาล และการแวดล้อมอัน มีประการดังกล่าวแล้ว ให้สำเร็จความเป็นวัตถุและทวาร แห่งวิญญาณทั้งหลาย มี

๑ อภุสสาลินี. ๓๗๐ (รูปกณฺข)

กายวิญญูณเป็นต้น ตามสมควรแก่ความเป็นวัตถุและทวารแห่งวิญญูณเหล่านั้น.

ก็ปสาทกายะนี้ เป็นความเลื่อมใสแห่งภุตรูปที่เหมาะสมแก่การกระทบกับ โฝงฐัพพารมณฺ์เท่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “**โฝงฐัพพาทิฆาตารห-
ภุตปฺปสาทลฺกขโณ**^๑ - กายะมีความเลื่อมใสแห่งภุตรูปอันควรแก่การกระทบกับ
โฝงฐัพพารมณฺ์เป็นลักษณะ” ดังนี้ ก็ปสาทกายะนี้ บังเกิดจากกรรมซึ่งเป็นกรรม
ที่สำเร็จแล้วจากโฝงฐัพพัตถนา หรือจากความใคร่จะถูกต้องโฝงฐัพพารมณฺ์.

ท้วงว่า ถ้าหากว่า ปสาทกายะ นี้ เป็นดูจางที่ซึมซาบในปุยฝ้าย ตั้งอยู่ใน
กายตลอดที่ทั้งปวงที่มีอุปาทินนกรูป ไชรั เมื่อเป็นอย่างนี้ ลักษณะ (ที่เลื่อมใส)
แห่งปสาทกายะนั้น ย่อมถึงความเจือปนกับลักษณะที่เลื่อมใสแห่งปสาทรูปอื่น ๆ
มีปสาทจักขุเป็นต้น ดูจน้ำมันงถึงความเจือปนกับน้ำมันอื่น ๆ ฉะนั้น เพราะ
ปสาทรูปเหล่านั้น แม้ว่าตั้งอยู่ตามตำแหน่งแห่งที่ของตน ๆ ก็ตั้งอยู่ในกาย (สสัม-
ภารกาย) นี้ นี้แหละ.

เฉลยว่า ลักษณะเหล่านั้น แม้ว่าเป็นความเลื่อมใสด้วยกัน ก็หาถึงความ
เจือปนกันไม่ เพราะเหตุไร? เพราะลักษณะอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มีอยู่ในลักษณะ
อีกอย่างหนึ่ง โดยเกี่ยวกับว่า สำเร็จแล้วจากกรรมที่แตกต่างกัน

ท้วงอีกว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น จะกล่าวได้หรือไม่ว่า ปสาทกายะนี้ ไม่มีอยู่ใน
ที่ทั้งปวง กล่าวคือ ในที่ใดมีปสาทรูปอย่างอื่น ในที่นั้นย่อมไม่มีปสาทกายะนี้?

เฉลยว่า กล่าวได้ว่า ปสาทกายะนี้ไม่มีอยู่ในที่ทั้งปวงโดยปรมาตถ์ เกี่ยวกับ
ว่า สภาวลักษณะที่แตกต่างกันแห่งปสาทรูปเหล่านั้น นั้นแหละ เป็นเหตุให้พระผู้มี
พระภาคทรงกำหนดได้ด้วยพระญาณ ว่า “นี่ปสาทจักขุ, นี่ปสาทกายะ, นี่ปสาท-
กายะ นี่ปสาทจักขุ ตรงที่มีปสาทจักขุตั้งอยู่ นี้ ไม่มีปสาทกายะตั้งอยู่, ตรงที่
ที่มีปสาทกายะตั้งอยู่ ก็ไม่มีปสาทจักขุตั้งอยู่” ดังนี้ เป็นต้น ก็แต่ว่า การที่บุคคล
ไม่อาจจะคัดแยกเฉพาะปสาทกายะออกมาจากปสาทรูปเหล่านั้น เพื่อการจะได้
ทราบลักษณะที่เป็นของเฉพาะปสาทกายะนั้นได้นั้น หาใช่ว่า เป็นเพราะปสาท-
กายะนี้ เจือปนอยู่ในปสาทรูปอื่น ๆ ไม่ เหมือนอย่างรูป (สี), รส เป็นต้น ซึ่ง
รวมกันอยู่ในกลุ่มรูปทั้งหลาย การที่บุคคลไม่อาจคัดแยกเฉพาะรูปหรือรส ออกมา

๑ อฎฺฐสาลินี. ๓๗๑ (รูปกณฺท)

จากกลุ่มรูปเหล่านั้น เพื่อจะได้ทราบชัดลักษณะที่เป็นของเฉพาะตน แห่งสภาวะ-
ธรรมเหล่านั้นได้นั้น หาใช่เป็นเพราะสภาวะธรรมแต่ละอย่างเหล่านั้น มีลักษณะ
เจือปนกันอยู่กับสภาวะธรรมที่เหลือไม่ ฉะนั้น ก็ถ้าหากว่าเจือปนกันได้ไซ้ร้ บุคคล
เมื่อจะถือเอารูป (คือกระทำรูปให้เป็นอารมณ์) ก็ย่อมเป็นอันได้ชื่อว่า ถือเอารส
เป็นต้น ด้วยที่เดียวแล. รูปคือประสาท เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **ปสาทรูป**.

คำอธิบายโคจรรูป ๗

อธิบายรูปะ

คำว่า รูปะ มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า **รูปยติติ รูป** แปลว่า วัณณะ
(สี) ชื่อว่ารูปะ เพราะมีความหมายว่าแสดง อธิบายว่า แสดงคือประกาศสัณฐาน
(ทรวดทรง) ว่า เป็นสีเหลือง หกเหลี่ยม กลม ยาว สั้น เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง **วณฺณวิการิ อาปชฺชมานิ รูปยติ หทยคตภาวํ ปกาเสตติ
รูป** - วัณณะ ชื่อว่า รูปะ เพราะมีความหมายว่า พอถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งสี
ก็แสดงคือประกาศความเป็นไปในใจ ดังนี้. อธิบายว่า เหมือนอย่างสีกายของ
กิ้งก่า ที่ถึงความเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ประกาศให้ทราบความเป็นไปในใจของ
กิ้งก่า ว่ามีความกำหนัดยึดมั่นหรือมีความโกรธเคือง เป็นต้น ฉะนั้น

ก็เพราะได้อาศัยรูป กระทำรูปให้เป็นอารมณ์ โดยการเห็นเป็นต้นนั้นทีเดียว
คนทั้งหลายจึงกล่าวถึงวัตถุไปตามความต่างกันแห่งสี อย่างนี้ ว่า “ไปไม้เขียว
ดอกไม้แดง น้ำใส” เป็นต้น หรือตามความต่างกันแห่งสัณฐาน อย่างนี้ ว่า
“ท่อนไม้ยาว หินกลม คนผอม” เป็นต้น. ก็รูปนั้น นั้นแหละ ย่อมถึงความเป็น
อารมณ์ แล้วเรียกว่า รูปารมณ์ แห่งวิญญูณทั้งหลาย ทางจักขุทวารและทาง
มโนทวาร ตามสมควร. ท่านกล่าวลักษณะว่า “**จกฺขุหนนลกฺขณํ รูป - รูปะ**
มีการกระทบจักขุเป็นลักษณะ” ดังนี้ ก็เพราะความเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมต่อการ
กระทบกับปสาทจักขุ โดยเฉพาะ.

อธิบายสัททะ

คำว่า สัททะ มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า **สทฺทียติ กถียติติ
สทฺโท** แปลว่า รูปธรรมอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัททะ เพราะมีความหมายว่า อันบุคคล

ย่อมเปล่ง คือ กล่าว. ฟังทราบว่่า แม้เสียงอื่น ๆ ที่มีใช้เสียงพูด ก็ชื่อว่า สัททนะ นั้นแหละ โดยความเป็นรพหิศัพท์ (ศัพท์ที่ใช้ตามนิยม) ได้แก่เสียงต่าง ๆ ที่เขากล่าวถึงกันอย่างนี้ ว่่า เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงข้บร้อง เสียงบรรเลง เสียงปรบมือ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์ เสียงอมมนุษย์ เป็นต้น ก็สัททนะนั้น ย่อมถึงความเป็นอารมณั้แล้วเรียกว่่า สัททารมณั้ แห่งวิญญูณั้ทั้งหลาย ทาง โสิตทวารและทางมโนทวาร ตามสมควร. ท่านกล่าวลักษณะไว้ ว่่า “โสิตปฏิ- หนนลกขโณ สทโท - สัททนะ มีการกระทบกับโสิตะเป็นลักษณะ” ดังนี้ ก็เพราะ ความเป็นรูปธรรมที่เหมาะต่อการกระทบกับโสิตะโดยพิเศษ.

อธิบายคันธะ

คำว่่า คันธะ มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่่า **คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุ สฺสุเจติ อิทเมตฺถ อตฺถิติ เปสฺสุณฺถ กโรติ วีย โหติติ คนฺธโร** แปลว่่า รูปธรรม อย่างหนึ่ง ชื่อว่่า คันธะ เพราะมีความหมายว่่า บอก คือ แจ้งที่อยู่ (มีดอกไม้ เป็นต้น) ของตน ดูจ้่าการโพนทะนาว ว่่า “ณ ที่นี้มีสิ่งนี้อยู่” ฉะนั้น ได้แก่ กลิ่น ต่าง ๆ ที่คนทั้งหลายกล่าวถึงกันอย่างนี้ว่่า กลิ่นราก กลิ่นใบ กลิ่นดอก กลิ่นคาว กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เป็นต้น.

ก็คันธะนั้น ถึงความเป็นอารมณั้เรียกว่่า คันธารมณั้ แห่งวิญญูณั้ทั้งหลาย ทางฆานทวารและทางมโนทวาร ตามสมควร. ท่านกล่าวลักษณะไว้ว่่า “ฆาน- ปฏิหนนลกขโณ คนฺธโร - คันธะ มีการกระทบกับฆานะเป็นลักษณะ” ดังนี้ ก็ เพราะความเป็นรูปธรรมที่เหมาะต่อการกระทบกับปสาทฆานะ โดยพิเศษ.

อธิบายรสะ

คำว่่า รสะ มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่่า **รสฺสนฺติ ติ สดฺดา อสฺสา- เทนตฺติ รโส** แปลว่่า รูปธรรมอย่างหนึ่ง ชื่อว่่า รสะ เพราะมีความหมายว่่า เป็น สิ่งที่สัตว์ทั้งหลายชื่นชม คือยินดี. ได้แก่รสต่าง ๆ ที่คนทั้งหลายกล่าวถึงกัน อย่าง นี้ ว่่า รสราก รสล้่าต้น รสใบ รสดอก รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสฝาด รสเผ็ด รสเค็ม รสอรร่อย รสไม่อรร่อย เป็นต้น.

ก็รสะนั้น ถึงความเป็นอารมณั้ เรียกว่่า รสารมณั้ แห่งวิญญูณั้ทั้งหลาย ทางชีวาทวารและทางมโนทวาร ตามสมควร. ท่านกล่าวลักษณะไว้ว่่า “ชีวหา-

ของอาจารย์ผู้้นั้น เท่านั้น เหมือนบุคคล เมื่อจับต้องความแข็งความอ่อนของ ก้อนวัตถุอยู่ ก็สำคัญว่า เราจับต้องทรวดทรงสัณฐาน ฉะนั้น เมื่อเป็นอย่างนี้ โงงฐัพพะนี้ จึงได้แก่ธาตุ ๓ มีปฏิฐิธาตุเป็นต้น เท่านั้น เว้นอาไปธาตุ.

ก็รูปธรรม ๗ อย่าง มีรูปะเป็นต้น เหล่านี้ ชื่อว่า โคจรรูป ก็เพราะความเป็นโคจร (อารมณ์) แห่งวิญญาณ & มีจักขุวิญญาณเป็นต้น อารมณ์ ท่าน เรียกว่า โคจร เพราะมีความหมายว่า เป็นที่เกี่ยวไปแห่งผัสวโค คือวิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า โคจรรูปทั้ง ๕ อย่าง นี้ มีความเป็นโคจรแห่งวิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณเป็นต้น เป็นลักษณะตามลำดับ หรือว่ามีอาการกระทบกับจักขุเป็นต้น เป็นลักษณะ ตามลำดับ ตามที่ได้กล่าวแล้ว.

คำอธิบายภาวรูป

อธิบายอิตถิภาวะ

ภาวะแห่งหญิง ชื่อว่า **อิตถิภาวะ** เป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งที่ซึมซาบอยู่ใน กายทั้งสิ้นเท่าที่มีอุปาทินนกรูปตั้งอยู่ ดุจปสาทกายะ แม้บุริสภาวะก็อย่างนี้ เหมือนกัน อิตถิภาวะนั้น มีความเป็นเหตุแห่งอิตถิลิงคะ อิตถินิมิตตะ อิตถิ- กุตตะ และอิตถิอาภัพปะ เป็นลักษณะ ซึ่งบุคคลถือเอาแล้วก็ทราบว่าเป็น "นี้หญิง"

ในอิตถิลิงคะเป็นต้น นั้น บัณชิตพึงทราบอย่างนี้ว่า คำว่า **ลิงคะ** ได้แก่ สัณฐาน (ทรวดทรง). ก็สัณฐาน มือ เท้า คอ ออก เป็นต้น ของหญิง ไม่เหมือนอย่างของชาย คือว่า กายส่วนล่างจับตั้งแต่สะดือลงมา องอาจ (หรือว่าบิกบิน) กายส่วนบนจับตั้งแต่สะดือขึ้นไป ไม่องอาจ มือเล็ก เท้าเล็ก นี้คือ **อิตถิลิงคะ**.

คำว่า **นิมิตตะ** ได้แก่ลักษณะแห่งอวัยวะเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้สำคัญว่าหญิง คือ เนื้ออกที่ไม่องอาจ บิกบิน หน้าที่ปราศจากหมวดเครา ลักษณะการใช้ผ้ารัดผม เป็นต้น ที่แปลกไปจากชาย เสียงที่แหลมเล็ก แม้อาการที่ยิ้มหัว ร้องไห้ การหยิบจับ เป็นต้น อันแปลกไปจากของชาย ก็สังเคราะห์เข้าในนิมิตตะ นี้คือ **อิตถินิมิตตะ**.

ส่วน **กุตตะ** ได้แก่ การงานหรือการเล่น กิจงานถักทอเป็นต้น เป็นการทำงานของหญิง เมื่อตอนเป็นเด็ก เด็กหญิงทั้งหลายย่อมเล่นด้วยกระดิ่งน้อยๆ ด้วย สากน้อยๆ ด้วยรูปปั้นตุ๊กตา เป็นต้น นี้คือ **อิตถิกุตตะ**.

ชื่อว่า **อากัปปะ** ได้แก่ อากาการแห่งอิริยาบถใหญ่ย่อยทั้งหลาย มีการเดินไป เป็นต้น เป็นความจริงว่า ท่าทางการเดินของหญิง ย่อมไม่องอาจ ท่าทางการเดิน การยืน การนั่ง การนอน ตลอดจนการเคี้ยว การกิน เป็นต้น ก็ไม่องอาจ คนทั้งหลาย เมื่อได้เห็นชายเดินไป เป็นต้น อย่างไม่องอาจ ก็ย่อมกล่าวว่า “ผู้นี้เดินเหมือนหญิง ยืนเหมือนหญิง นั่งเหมือนหญิง นอนเหมือนหญิง” ดังนี้. นี่คือ **อิตถิอากัปปะ**.

ก็อิตถิภาวะนี้ เป็นรูปธรรมที่เกิดจากกรรม ตั้งขึ้นตั้งแต่ปฏิสนธิ ส่วนอิตถิลิงคะ เป็นต้น ตั้งขึ้นในปวัตติกาล ไม่ใช่อิตถิภาวะ แต่อาศัยอิตถิภาวะนั้นแหละ เป็นไป.

เปรียบเหมือนว่า เมื่อมีเมล็ดพืช ต้นไม้ได้อาศัยเมล็ดพืช มีเมล็ดพืชเป็นปัจจัย กิ่งอกขึ้นเจริญเติบโต เป็นธรรมชาติที่ถึงพร้อมด้วยกิ่งก้านและใบ แผ่ไปในอากาศ ในกาลต่อๆ มา ฉันทิใด เมื่อมีอิตถิภาวะ สัตว์ได้อาศัยอิตถิภาวะ มีอิตถิภาวะที่มีมาตั้งแต่ครั้งปฏิสนธิเป็นปัจจัยแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้มีอิตถิลิงคะ เป็นต้น ในกาลต่อๆ มา ฉันทันั้น อิตถิภาวะเป็นดุจเมล็ดพืช อิตถิลิงคะ เป็นต้น เหมือนต้นไม้ที่อาศัยเมล็ดพืชเกิดขึ้น.

ในธรรมเหล่านั้น อิตถิภาวะไม่ใช่ธรรมชาติที่พึงรู้ได้ทางทวาร ๕ เพราะไม่ใช่รูปรูปรามณ์ เป็นต้น ย่อมเป็นธรรมชาติที่พึงรู้ได้ทางใจเท่านั้น เพราะเป็นธัมมารมณ์ ส่วนอิตถิลิงคะ เป็นต้น พึงรู้ได้ทางตา เป็นต้นบ้าง พึงรู้ได้ทางใจบ้าง เพราะถึงความเป็นอารมณ์ได้หลายอย่าง.

เปรียบเหมือนว่า จักขุนทรีย์ เป็นต้น ย่อมมีแม่แก่ชายได้ด้วย ฉันทิใด อิตถิภาวรูปนี้ จะมีแก่ชายได้ด้วย ฉันทันั้นหามิได้.

อธิบายปุริสภาวะ

ภาวะแห่งชาย ชื่อว่า **ปุริสภาวะ** พึงทราบปุริสภาวะ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในอิตถิภาวะนั้นเทียว และพึงทราบแท้โดยเกี่ยวกับว่า ปุริสลิงคะ เป็นต้น มีความเป็นไปโดยประการตรงข้ามกับอิตถิลิงคะ เป็นต้น นั้น กล่าวคือ สันฐาน มือเท้า คอ ออก เป็นต้น ของชาย ไม่เหมือนอย่างของหญิง คือว่า กายส่วนล่างไม่องอาจ (ไม่ปักปิ่น) ส่วนกายส่วนบนองอาจ มือใหญ่ เท้าใหญ่ ปากใหญ่ เนื้อ

อกบิกขิน หน้ามีหนองคราเกิดขึ้น ลักษณะการผูกผมรัดเกล้าก็ไม่เหมือนอย่างของหญิง เสียงทุ้มต่ำว แม้อาการที่ยิ้มหัว หยิบจับ เป็นต้น ก็แปลกไปจากของหญิง ประกอบการทำงานที่เข้มแข็ง มีไถนา เป็นนักรบ เป็นพราน เป็นต้น เมื่อตอนเป็นเด็ก เด็กชายทั้งหลายย่อมเล่นด้วยธนูน้อยๆ ด้วยดาบน้อยๆ ด้วยรศน้อยๆ เป็นต้น ทำทางการเดิน เป็นต้นมีความองอาจ คนทั้งหลายเมื่อเห็นหญิงเดินไป เป็นต้น อย่งองอาจ ก็ยอมกล่าวว่า “ผู้นี้เดินเหมือนชาย” ดังนี้ เป็นต้น.

ก็ภาวรูปทั้ง ๒ นี้ ในครั้งปฐมกัป ย่อมตั้งขึ้นในปวัตติกาล ในกาลภายหลัง ต่อมาย่อมตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาล นั้นเทียว แม้ว่าจะตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาลอย่างนั้น ก็ยังมีความคลอนแคลน เปลี่ยนแปลงได้ในปวัตติกาล คือ อิตถิภาวะอันตรธานไป ปุริสภาวะตั้งขึ้น ปุริสภาวะอันตรธานไป อิตถิภาวะตั้งขึ้น ข้อนี้ก็สมจริงตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า: “เตน โข สมเยน อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อิตถิลิงคํ ปาตุญฺถ โหติ ฯเปฯ ปุริสลิงคํ ปาตุญฺถ โหติ”^๑ แปลว่า “ในสมัยนั้นแล เพศหญิงปรากฏแล้วแก่ภิกษุรูปหนึ่ง, ฯลฯ ในสมัยนั้นแล เพศชายปรากฏแล้วแก่ภิกษุณีรูปหนึ่ง” ดังนี้.

ก็ใน ๒ เพศเหล่านี้ เพศชายเป็นเพศอุดม (สูงส่ง) เพศหญิงเป็นเพศต่ำทราม เพราะฉะนั้น เพศชายย่อมตั้งขึ้นเพราะกุศลที่มีกำลัง และยอมอันตรธานไปเพราะอกุศลที่มีกำลัง ส่วนเพศหญิงย่อมตั้งขึ้นเพราะกุศลที่ทรามกำลัง และยอมอันตรธานไปเพราะอกุศลที่ทรามกำลัง. พึงทราบว่ เพศทั้ง ๒ ย่อมตั้งขึ้นเพราะกุศล ย่อมอันตรธานไปเพราะอกุศล ตามประการดังกล่าวมานี้.

ถามว่า บุคคล ได้ชื่อว่าเป็นอุกโตพญฺญชนก (คน ๒ เพศ) เพราะมีภาวรูป ๒ อย่างหรือ, พวกอุกโตพญฺญชนกมีภาวรูปอย่างเดียว หรือ ๒ อย่างเล่า?

ตอบว่า บุคคลแม้จะได้ชื่อว่าเป็นอุกโตพญฺญชนก ก็มีภาวรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หาได้มีภาวรูป ๒ อย่างไม่ เป็นความจริงว่า ในบรรดาอุกโตพญฺญชนก ๒ จำพวก คือ อิตถิอุกโตพญฺญชนก และปุริสอุกโตพญฺญชนก นั้น พวกอิตถิอุกโตพญฺญชนกยอมมีแต่อิตถิภาวรูปอย่างเดียว พวกปุริสอุกโตพญฺญชนกยอมมีแต่ปุริสภาวรูปอย่างเดียว

หวังว่า ถ้าหากเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ไซ้ไร แต่ละจำพวก จะมีเพศที่ ๒ ได้อย่างไร ก็ยอมมีเพศใดเพศหนึ่งเพียงเพศเดียวเท่านั้น เพราะว่า ภาวรูปยอมเป็น

๑ วิ.มหา. ๑/๕๕-๕๖

เหตุแห่งเพศ เมื่อบุคคลนั้นมีภาวรูปเพียงอย่างเดียว คืออิตถิภาวรูป ก็ย่อมมีเพศเดียวคือเพศหญิง และเมื่อมีภาวรูปเพียงอย่างเดียวคือปुरुสภาวรูป ก็ย่อมมีเพศเดียวคือเพศชาย เป็นอันว่า ไม่มีเพศที่ ๒ และเมื่อเป็นเช่นนี้ จะได้ชื่อว่าเป็นอุกโตพยัญชนกได้อย่างไร เป็นอันว่า อุกโตพยัญชนกนั้นไม่มีจริง.

เฉลยว่า ภาวรูปมิได้เป็นเหตุแห่งเพศของพวกอุกโตพยัญชนกโดยสิ้นเชิงหรือ เพราะว่ามีภาวรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวตลอดกาลทั้งปวง ก็หาได้มีเพศที่คล้อยไปตามภาวรูปนั้นตั้งอยู่ตลอดกาลทั้งปวงไม่ ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ขยายความว่า สำหรับพวกอิตถิอุกโตพยัญชนก เพศที่ปรากฏอยู่เป็นปกติ ก็คือเพศหญิงนั้น นั่นแหละ เพราะเป็นเพศที่เป็นไปคล้อยตามอิตถิภาวรูปที่มีอยู่ประจำนั้น แม้นในคราวที่เกิดราคะจิตในชายขึ้น ก็อย่างนี้แหละ แต่ในเวลาใดที่เกิดราคะจิตในหญิงขึ้น เฉพาะในเวลานั้นเท่านั้น เพศชายย่อมปรากฏ เพศหญิงเป็นอันถูกปกปิดซ่อนเร้นอยู่ แม้เกี่ยวกับผู้เป็นปुरुสอุกโตพยัญชนกเกิดมีเพศหญิงปรากฏ ก็มีอรรถาธิบายอย่างเดียวกันนี้แหละ เป็นอันว่า บุคคลแม้มีภาวรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เพียงอย่างเดียว ก็ย่อมได้ชื่อว่าเป็นอุกโตพยัญชนก คือมีเพศที่ ๒ ปรากฏได้ โดยเนื่องกับราคะจิตอันเป็นสหายของกรรม ตามประการดังกล่าวมานี้ จึงกล่าวได้ว่า อุกโตพยัญชนกนั้น มีจริง.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พวกอุกโตพยัญชนกนี้ มีภาวรูปเพียงอย่างเดียวเท่านั้น นั้นเทียว เพราะฉะนั้น พวกอิตถิอุกโตพยัญชนก ตนเองแม้จะตั้งกรรมก็ได้ตามธรรมดาของตนแล้ว ในคราวที่เพศชายปรากฏแล้วอยู่ร่วมกับหญิงอื่น ย่อมอาจทำหญิงนั้นให้ตั้งกรรมได้ด้วย แต่ พวกปुरुสอุกโตพยัญชนก ย่อมทำหญิงอื่นให้ตั้งกรรมได้เท่านั้น ส่วนในคราวที่แม้เพศหญิงปรากฏ แล้วอยู่ร่วมกับชายอื่น ตนเองย่อมไม่อาจตั้งกรรมได้เลยเทียว เพราะตนเป็นผู้มีปुरुสภาวะ ฉะนั้นแล.

อธิบายหทยรูป

คำว่า หทยรูป มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า : หทยเมว มโนธาตุ-มโนวิญญาณธาตุนี้ นิสฺสยตฺตา วตฺถุ จาติ หทยวตฺถุ แปลว่า หทยรูปนั่นเอง เป็นวัตถุด้วย เพราะเป็นที่อาศัยแห่งมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า หทยวัตถุ ดังนี้. จริงอย่างนั้น หทยวัตถุนี้ มีความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งธาตุทั้ง ๒ ดังกล่าวนั้น เป็นลักษณะ.

พึงทราบว่ หทยวัตถุั้น เป็นรูปธรรมที่มีความซึ่มซาบอยู่ในมหาภูตรูป อันมีขนาดประมาณเมล็ดดอกบุนนาค ในโลหิตประมาณครึ่งของมือ ภายในช่องหัวใจ.

มีคำค้ำว่ หทยวัตถุที่่านกล่าวมานี้ไม่มีหรงก ก็ถ้าหากว่ามี พระผู้มีพระภาคก็จะตรัสไว้ในรูปกัณฑ์ ใน ปกรณัธัมมสังคณิ เป็นแน่แท้ แต่ก็มีได้ตรัสไว้เป็นความจริงว่ ในเทศนาวัตถุทุกะ ตรัสวัตถุทุกะไว้เพียง ๕ ทุกะ โดยเกี่ยวกับวัตถุ ๕ อย่างข้างต้นเท่านั้น ไม่มีหทยวัตถุทุกะเลยเทียว อย่างนี้ ว่ “อตถิ รูปุ จกขุวิญญานสุส วตถุ อตถิ รูปุ จกขุวิญญานสุส นวตถุ ๫เปฯ อตถิ รูปุ กายวิญญานสุส วตถุ อตถิ รูปุ กายวิญญานสุส นวตถุ” - รูปุที่เป็นวัตถุแห่งจกขุวิญญาน มีอยู่ รูปุที่ไม่เป็นวัตถุแห่งจกขุวิญญาน มีอยู่ (๑) ๫ลฯ รูปุที่เป็นวัตถุแห่งกายวิญญาน มีอยู่, รูปุที่ไม่เป็นวัตถุแห่งกายวิญญาน มีอยู่ (๕)” ดังนี้. ก็ถ้าหากว่ หทยวัตถุ จะพึงมี เป็นวัตถุที่ ๖ ไชว ก็น่าจะตรัสทุกะที่ ๖ ไว้ อย่างนี้ ว่ “รูปุที่เป็นวัตถุแห่งมโนวิญญาน มีอยู่ รูปุที่ไม่เป็นวัตถุแห่งมโนวิญญาน มีอยู่” ดังนี้ บ้าง แต่ก็มีได้ตรัสไว้ การที่มีได้ตรัสไว้ แสดงถึงความที่หทยวัตถุนี้ ไม่ใช่รูปุธรรมที่มีอยู่จริงนั่นเอง

ขอเฉลยว่ ก็หทยวัตถุนี้ แม้ว่มีได้ตรัสไว้ในรูปกัณฑ์ ในปกรณัธัมมสังคณิ บัณฑิตพึงเห็นว่เป็นสิ่งมีอยู่ โดยอาคม (หลักฐานที่มา) ในพระบาลีนั้นแหละ ในปกรณัอื่น และโดยยุตติ (เหตุผลที่สมควรที่บัณฑิตทั้งหลายยอมรับ)

ในอาคมและยุตตินั้น คำพูดที่ปรากฏในปกรณัมหาปัฐฐาน อย่างนี้ว่ “ยัรูปุ นิสสย มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ ปวตตุนติ ๫เปฯ นิสสย-ปจฺเจยเน ปจฺเจโย”^๑ - มโนธาตุและมโนวิญญานธาตุอาศัยรูปุใดเป็นไป รูปุนั้นก็ย่อมเป็นปัจจัย โดยนิสสยปัจจัย (ปัจจัยคือที่อาศัย) แก่มโนธาตุและมโนวิญญานธาตุ และแก่ธรรมทั้งหลาย (เจตสิกธรรมทั้งหลาย) อันสัมปยุตกับมโนธาตุและมโนวิญญานธาตุนั้น” ดังนี้. นี้คืออาคม ในข้อความที่ยกมานี้ แม้ว่มีได้ทรงระบุถึงรูปุอันเป็นปัจจัยที่อาศัยแห่งมโนธาตุและมโนวิญญานธาตุ โดยชื่อว่ หทยวัตถุ ก็ตาม แต่เมื่อวัตถุ ๕ ข้างต้นได้ตรัสไว้ก่อนแล้ว ว่ เป็นปัจจัยที่อาศัยแห่งวิญญาน ธาตุ ๕ ข้างต้น อย่างนี้ ว่ “จกขายตณั จกขุวิญญาน-

๑ อภ.ส. ๓๔/๑๗๘

๒ อภ.มหา. ๔๐/๖

ธาดุยา ตัมมุขุตตกานญจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺเจเนน ปจฺจโย^๑ - จักขายตนะ (จักขุวัตถุ) เป็นปัจจัยโดยนิสฺสยปัจจัย แก่จักขุวิญญาณธาดุและแก่ธรรมทั้งหลาย อันสัมปยุตกับจักขุวิญญาณธาดุนั้น.” ดังนี้ เป็นต้น. เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัจจัยที่อาศัยแห่งมโนธาดุและมโนวิญญาณธาดุต้องเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่งต่างหากเป็นแน่แท้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายเรียกว่า “หทยวัตถุ”

ส่วน โดยยุตติ พึงทราบอย่างนี้ว่า วิญญาณทั้งหลายของเหล่ากามาวจร สัตว์และเหล่ารูปาวจรสัตว์ ย่อมเป็นไปเป็นธรรมชาติที่อาศัยรูป เพราะในภูมิที่มีรูป วิญญาณย่อมเป็นไปเนื่องด้วยรูป ก็แต่ว่า จะอาศัยรูปภายนอก มีรูปเสียง เป็นต้นเกิดขึ้น ก็หาไม่ เพราะรูปภายนอกมิได้มีอยู่ตลอดกาล ทั้งมีความเปลี่ยนแปลง ย่อมอาศัยรูปภายในเท่านั้น แม้อาศัยรูปภายใน ก็ย่อมไม่อาศัยชีวิตรูปเกิดขึ้น เพราะชีวิตรูปประกอบในกิจอื่น ไม่ใช่กิจคือเป็นที่รองรับวิญญาณ ทั้งไม่อาศัยภาวรูปแม้ทั้ง ๒ เพราะบุคคลแม้ไม่มีภาวรูป ก็มีวิญญาณเกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้น ย่อมอาศัยรูปธรรมภายในอย่างอื่นเกิดขึ้น รูปธรรมใดเป็นที่อาศัยเกิดแห่งวิญญาณ ท่านเรียกรูปธรรมนั้นว่า “วัตถุ” เมื่อปสาทรูป ๕ ข้างต้นเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งวิญญาณธาดุ ๕ ข้างต้น มโนธาดุและมโนวิญญาณธาดุก็ย่อมตั้งอาศัยในวัตถุอื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ วัตถุอย่างอื่นจากปสาทรูป ๕ ข้างต้น ย่อมมีอยู่ วัตถุนี้ คือหทย-วัตถุ แล.

ก็แต่ว่า การที่มีได้ตรัสไว้ในวัตถุทุกะในธัมมสังคณี ก็เพราะทรงประสงค์จะ ทำเทศนาให้มีรสเป็นอันเดียวกัน คือ อนุโลมต่อ อารัมมณทุกะ ที่ทรงแสดงไว้ เพียง ๕ ทุกะ เหมือนกันนั้นทีเดียว อย่างนี้ ว่า “อตุถิ รูปํ จกฺขุวิญญาณสฺส อารมฺมณํ, อตุถิ รูปํ จกฺขุวิญญาณสฺส น อารมฺมณํ ๗ เป ๗ อตุถิ รูปํ กาย-วิญญาณสฺส อารมฺมณํ, อตุถิ รูปํ กายวิญญาณสฺส น อารมฺมณํ^๒ - รูป ที่ เป็น อารมณฺแห่งจักขุวิญญาณมีอยู่ รูปที่ไม่เป็นอารมณฺแห่งจักขุวิญญาณมีอยู่ (๑) ๗ล ๗ รูปที่เป็นอารมณฺแห่งกายวิญญาณมีอยู่, รูปที่ไม่เป็นอารมณฺแห่งกายวิญญาณมีอยู่ (๕)” ดังนี้ ก็การที่ไม่ตรัสอารัมมณทุกะที่ ๖ ไว้อย่างนี้ว่า “รูปที่เป็นอารมณฺแห่งมโนวิญญาณมีอยู่, รูปที่ไม่เป็นอารมณฺแห่งมโนวิญญาณมีอยู่” ดังนี้ ก็เพราะความที่รูปอะไร ๆ ที่เป็นอารมณฺของมโนวิญญาณไม่ได้ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงตรัส

๑ อภิ.มหา. ๔๐/๗

๒. อภิ.สํ. ๓๔/๑๗๘.

อาร์มมณฑุกะไว้เพียง ๕ ทุกะเท่านั้น ไม่มีทุกะที่ ๖ และเพราะเหตุนี้มันนั้นแหละ ทรงประสงค์จะทำเทศนาให้มีรสเป็นอันเดียวกัน จึงทรงแสดงวัตถุทุกะไว้เพียง ๕ ทุกะเท่านั้น ไม่มีทุกะที่ ๖ แม้ว่าวัตถุที่ ๖ คือ หทยวัตถุ จะมีอยู่ก็ตาม ฉะนั้น แล.

อธิบายชีวิตรูป

คำว่า **ชีวิตินทรีย์** มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า **ชีวิติน** เอเตนาคี **ชีวิติ** ตเทว **กมฺมชรูปปริपालเน** **อธิปัจจโยคโต** **อินทฺริยนฺติ** **ชีวิตินทฺริยิ** แปลว่า รูปธรรมอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ชีวิติ** เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุให้เป็นอยู่ได้ (แห่งรูปธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน) **ชีวิติน** นั้นแหละ ชื่อว่า **อินทฺริยิ** เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ในการบริหารรูปที่เกิดจากกรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ชีวิตินทฺริยิ**. **ชีวิตินทฺริยิ** นั้น มีการบริหารรูปที่เกิดจากกรรมเป็นลักษณะ. ก็**ชีวิตินทฺริยิ**นี้ ย่อมเป็นไปซึมซาบอุปาทินนกายทั้งสิ้นไม่มีเหลือ พร้อมทั้งไฟธาตุย่อยอาหาร.

ในบรรดากลุ่มรูปที่เกิดจากกรรมทั้งหลาย แม้ว่ากรรมผู้ทำให้บังเกิดนั้นได้ ล่วงเลยขณะของตนไปแล้ว ดับไปแล้ว แต่กลุ่มรูปเหล่านี้ ก็ย่อมดำเนินไปได้ เป็นไปได้ ชั่วขณะที่เป็นอายุของตน ก็ด้วยอำนาจแห่ง**ชีวิตินทฺริยิ**ที่เกิดร่วมกันนี้ นั่นเอง เป็นความจริงว่า กรรมอย่างเดียว หาเป็นเหตุตั้งอยู่ได้แห่งกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม นั้นไม่ **ดูจอาหาร**เพียงอย่างเดียวเป็นต้น หาเป็นเหตุตั้งอยู่ได้แห่งกลุ่มรูปที่เกิดจากอาหารเป็นต้นไม่ ฉะนั้น. เพราะว่า กรรมแม้ไม่มีอยู่ในขณะนั้น รูปที่เกิดจากกรรมเหล่านั้น ก็ยังคงเป็นไปได้นั้นเทียว ด้วยอำนาจแห่งอะไร ด้วยอำนาจแห่ง**ชีวิตินทฺริยิ**นี้ นั่นเอง จึงเป็น**ดูจ**หญิงที่เลี้ยง ที่คอยดูแลบุตรของหญิงอื่น ฉะนั้น

คำอธิบายที่เหลือเกี่ยวกับรูป**ชีวิตินทฺริยิ**นี้ บัณฑิตพึงทราบตามทำนองดังกล่าวแล้ว ในนาม**ชีวิตินทฺริยิ**ในหนก่อน (ในปริจเฉทที่ ๒) นั้นเทียว ข้อที่ต่างกัน ก็มีเพียงเท่านี้ คือ นั้นเป็นนาม แต่นี้เป็นรูป

ก็กายของสัตว์ผู้ยังเป็น ๆ อยู่ แม้กาลล่วงไป ๆ ไม่เนาไม่เสียเหมือนอย่าง กายของคนผู้ตายแล้ว ก็เพราะได้อาศัย**ชีวิตินทฺริยิ**นี้ คอยหล่อเลี้ยง นั่นเอง อนึ่ง สัตว์ ชื่อว่า เป็นผู้ยังไม่สิ้นอายุ ก็เพราะยังมี**ชีวิตินทฺริยิ**นี้แหละ เป็นไป ชื่อว่า สิ้นอายุ ก็เพราะ**ชีวิตินทฺริยิ**นี้ขาดหายไป ฉะนั้นแล.

อธิบายอาหารรูป

คำว่า กวฬิงการอาหาร มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า กวฬ กตวา อชฺโณหรือตีติ กวฬิงกาโร อหาโร แปลว่า ชื่อว่า กวฬิงการอาหาร เพราะมีความหมายว่า อันบุคคลทำให้เป็นคำแล้วกลืนกิน ดังนี้ เป็นคำพูดที่แสดงอาหารไปพร้อมกับวัตถุคือของกินมีข้าวสุกเป็นต้น อันเป็นที่ชิมซาบอยู่แห่งอาหารนั้น ฟิงทราบว่า โอชารูปอันเป็นเหตุอุปถัมภ์กายที่เป็นไปกับอินทรีย์ ในชั้นธสันดานภายในของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า ชื่อว่า กวฬิงการอาหาร ในที่นี้ก็โอชารูปดังกล่าวนี้ เป็นยางใยชิมซาบอยู่ในก่อนวัตถุที่สัตว์กลืนกิน ซึ่งเมื่อได้กลืนกินแล้ว ก็จะแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ทางสายส่งอาหาร มีอานุภาพอุปถัมภ์กายให้ตั้งอยู่ได้ตลอดอายุ.

กัมมบรรดารูปที่มี ๔ สมภูฐาน คือ รูปเกิดจากกรรม ๑ รูปเกิดจากจิต ๑ รูปเกิดจากอตุ ๑ รูปเกิดจากอาหาร ๑ ดังนี้ นั้น โอชารูปย่อมทำรูปที่เกิดจากอาหารให้เกิดขึ้นพร้อมทั้งอุปถัมภ์ แล้วก็ยังอุปถัมภ์รูป ๓ สมภูฐานที่เหลือให้ตั้งอยู่ได้ด้วย ด้วยว่า กายของสัตว์ เมื่อจะตั้งอยู่ได้ ย่อมตั้งอยู่ได้เพราะอาหารที่ตนกลืนกินอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น กวฬิงการอาหารคือโอชารูปนี้ แม้มีกิจเกี่ยวกับการทำให้รูปธรรมส่วนหนึ่ง (ที่เรียกว่า รูปเกิดจากอาหาร) เกิดขึ้นก็ตาม ก็แต่ว่า กิจคือการอุปถัมภ์ (ค้ำจุน) รูปที่เกิดแล้วจากสมภูฐานทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ได้นาน แม้ตลอดอายุนั้นเทียว เป็นกิจที่ออกหน้า เป็นกิจที่เป็นประธาน แม้พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงกวฬิงการอาหาร ก็ทรงแสดงไว้หมายเอากิจคือการอุปถัมภ์นี้ นี้แหละ เป็นสำคัญ. ก็โอชารูปนี้ ได้ชื่อว่าอาหาร (กวฬิงการอาหาร) ก็เพราะความเป็นเหตุนำมา นำมาซึ่งอะไร ตอบว่า นำมาซึ่งรูปกาย โดยเกี่ยวกับเป็นเหตุให้รูปกายตั้งอยู่ได้นาน แม้ตลอดอายุ ตามที่กล่าวแล้วนั้น นั้นเทียว.

ก็พระผู้มีพระภาค เพราะทรงประสงค์แสดงอาหารคือโอชารูปนั้น ไปพร้อมๆ กับก้อนวัตถุ (คำข้าว) นั้น จึงตรัสในปกรณ์ธัมมสังคณี ว่า “โอทโน - ข้าวสุก, กุมมาโส - ขนมหสดี” ดังนี้ เป็นต้น

ถามว่า ในของ ๒ อย่าง คือวัตถุและโอชารูปนั้น วัตถุมีกิจอะไร, โอชามีกิจอะไร?

ตอบว่า วัตถุมีกิจคือการกำจัดอันตราย ส่วนโอชารูปมีกิจคือการบริบาลรักษา อธิบายว่า วัตถุกำจัดอันตรายได้ แต่ไม่อาจบริบาลรักษาได้ โอชารูปอาจ

บริหารรักษาได้ แต่ไม่อาจกำจัดอันตรายได้ ก็แต่ว่า ทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อรวมกัน เป็นหนึ่งเดียวแล้ว ก็ย่อมอาจทั้งบริหารรักษาทั้งกำจัดอันตราย

ก็จะไรเล่าชื่อว่าอันตรายในที่นี้ ตอบว่า คือเตโชธาตุที่เกิดจากกรรมที่เรียกว่า ไฟธาตุย่อยอาหาร ซึ่งได้ชื่อว่าอันตรายก็เพราะเป็นเหตุเบียดเบียน กล่าวคือ ทำความหิวให้ตั้งขึ้น เป็นความจริงว่า เมื่อไม่มีวัตถุมิข้าวสุกเป็นต้น อยู่ภายใน ท้อง เตโชธาตุย่อมตั้งขึ้นจับผนังท้อง ยิ่งบุคคลให้กล่าวว่า “เราหิว, จงให้อาหาร แก่เรา” ดังนี้. ในเวลากิน มีวัตถุนั้นอยู่ในท้องแล้ว เตโชธาตุนั้นจะละลายจากผนัง ท้อง มาจับวัตถุแทน เมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์ผู้นั้นก็หายหิว มีใจเป็นหนึ่ง ไม่กระสับ กระส่าย.

เปรียบเทียบเหมือนว่า รากษสรมเงา^๑ จับตัวบุคคลผู้เข้าไปสู่ร่มเงาได้ ใช้ข้ายผูก มัดไว้แล้วก็บังเหิงอยู่ในสถานที่อยู่ของตน ในเวลาหิวก็จะมากัดบุคคลนั้นที่ ศีรษะ บุคคลนั้นพอถูกกัดก็ร้องขึ้น คนทั้งหลายได้ยินเสียงร้องนั้นแล้ว คิดว่า “ต้องมีคนประสพทุกข์อยู่ในสถานที่นี้” ดังนี้แล้ว ก็พากันมาจากที่นั้นๆ รากษสนั้นก็จะจับเอาแต่ละคนที่มาถึง กัดกินแล้วก็บังเหิงอยู่ในสถานที่อยู่ ข้อนี้ฉันใด บัณฑิต ก็พึงทราบอุปมาฉันนั้น คือว่า เตโชธาตุเป็นเหมือนรากษสรมเงา, ผนังท้องเป็น เหมือนสัตว์ผู้ถูกผูกมัดด้วยข้าย ยืนอยู่, วัตถุมิข้าวสุกเป็นต้น เป็นเหมือนพวก มนุษย์ผู้ได้ยินเสียงแล้วมาถึง การที่เตโชธาตุอันเกิดจากกรรม พ้นจากวัตถุ จับอยู่ที่ผนังท้อง เป็นเหมือนการที่รากษสรมเงาโถมลงมากัดที่ศีรษะ เวลาที่สัตว์กล่าวว่า “จงให้อาหารแก่เรา” ดังนี้ เป็นเหมือนเวลาที่สัตว์ถูกกัดแล้วร้องขึ้น ภาวะที่ เมื่อเตโชธาตุอันเกิดจากกรรมปล่อยละผนังท้องเสีย แล้วมาจับวัตถุแทน จิตของ สัตว์ก็ถึงความเป็นหนึ่งไม่กระสับกระส่าย เป็นเหมือนกาลที่รากษสรมเงาจับเอา พวกมนุษย์แต่ละคนที่มาถึงด้วยสัญญาณคือเสียงร้องนั้น กัดกินแล้วก็บังเหิงอยู่ ในสถานที่อยู่ของตน ฉะนี้ แล.

พึงทราบว่า ในวัตถุหยาบมีโอชารูปเบาบาง ทรามกำลัง ในวัตถุละเอียด โอชารูปมีกำลัง เป็นความจริงว่า บุคคลบริโภควัตถุที่หยาบๆ ทั้งหลาย มีอาหาร ที่เป็นหน้ำกับแก้เป็นต้น โดยครูเดียวเท่านั้น ย่อมหิวอีก แต่พอบริโภควัตถุ

๑. รากษสที่คอยจับคนผู้เข้าไปในร่มเงาอันเป็นแดนแห่งอำนาจของตน

ละเอียดทั้งหลาย มีเนยใสเป็นต้นแล้ว ก็ไม่ยินดี (ไม่เกิดความคิด) ที่จะบริโภคอาหารไปตลอด แม้ทั้งวัน

อธิบายคำว่า “สภาวะรูป” เป็นต้น

รูป ๑๘ อย่าง มีธาตุ ๔ เป็นต้น ชื่อว่า **สภาวะรูป** เพราะความเป็นรูปที่มีอยู่โดยสภาวะ เพราะสามารถระบุดสภาวะที่มีอยู่ มีสภาวะที่แข็งแกร่งต่างเป็นต้นของตนๆ อันเป็นสภาวะพิเศษเฉพาะตนแห่งรูปธรรมนั้นๆ เหล่านี้ได้.

รูป ๑๘ อย่างเหล่านี้ นั้นแหละ ชื่อว่า **สลักษณะรูป** เพราะมีความหมายว่าเป็นไปพร้อมๆกับลักษณะทั้งหลาย มีอุปาทลักษณะ (ลักษณะที่เกิดขึ้น) เป็นต้น หรือเพราะเป็นไปกับลักษณะทั้งหลาย มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น นั้นเทียว.

รูป ๑๘ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า **นิปผันนรูป** (รูปสำเร็จ) เพราะเป็นรูปที่สำเร็จจากปัจจัยทั้งหลาย มีกรรม เป็นต้น ตามธรรมดาของตน ความว่า เว้นปริจเฉทรูปอันเป็นเพียงช่องว่างระหว่างกลุ่มรูปทั้งหลายเสีย รูปธรรมที่รวมกันอยู่ในกลุ่มรูปแต่ละกลุ่มเหล่านั้น ที่สำเร็จแล้วจากปัจจัยของตนๆ รวม ๑๘ อย่างนั้นเทียว ชื่อว่า นิปผันนรูป.

สภาวะที่ย่อยยับคือผันแปรเปลี่ยนแปลงไป เพราะปัจจัยอันเป็นขำศึก มีความเย็นความร้อน เป็นต้น ชื่อว่ารูป. ก็แต่ว่าธรรม ๑๐ อย่าง มีอากาศ กาย-วิญญาณุตติ วจิวินัญตติ เป็นต้น ที่เหลือ แม้ว่าไม่ใช่สภาวะที่ย่อยยับอย่างนั้น ก็เรียกว่า “รูป” โดยเป็นศัพท์ที่ใช้ตามความนิยม เพราะเหตุนั้น เพื่อย้ำถึงความที่รูป ๑๘ อย่างเหล่านี้เท่านั้น เป็นสภาวะที่ย่อยยับ ไม่ใช่รูปที่เหลือ ท่านจึงเพิ่ม รูป-ศัพท์ เข้าไปอีกศัพท์หนึ่ง แล้วเรียกรูป ๑๘ อย่างเหล่านี้ว่า **รูปรูป** แปลว่า รูปคือสภาวะที่ย่อยยับ ดุจเรียกทุกขเวทนาทั้งทางกายและทางใจ ว่า ทุกขทุกข์ อันแปลว่า ทุกข์คือสภาวะที่สัตว์ทั้งหลายทนได้ยาก ฉะนั้น.

อนึ่ง รูป ๑๘ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า **สัมมสนรูป** เพราะเป็นรูปควรแก่การพิจารณาแห่งวิปัสสนา โดยเกี่ยวกับว่า มีไตรลักษณ์ เพราะมีความเกิดขึ้นดับไป เป็นความจริงว่า รูปที่มีความเกิดขึ้นดับไปตามธรรมดาของตน ประกอบกับไตรลักษณ์ ก็คือรูปที่พ้นไปจากความเป็นปริจเฉทรูป เป็นต้น ได้แก่ รูป ๑๘ อย่างเหล่านี้ นั่นเอง.

อธิบายปริจเฉทรูป

คำว่า **อากาศ** มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า **น กสฺสตีติ อกาโส อกาไสเยว อกาโส** แปลว่า ชื่อว่า อากาศ เพราะมีความหมายว่า อันบุคคลใดไม่ได้. อากาศนั่นเอง เป็น อากาศ ดังนี้ ก็อากาศนั้น นั้นแหละ เป็นธาตุ เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **อากาศธาตุ**.

ก็ช่องว่างระหว่างกลุ่มรูปทั้งหลายแต่ละกลุ่ม มีกลุ่มจักขุทสกะ (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง มีจักขุเป็นประธาน) เป็นต้น เป็นเหตุให้กลุ่มรูปแต่ละกลุ่มไม่ถึงความระคนปนกันกับกลุ่มรูปอื่น ๆ หรือว่า เป็นเหตุให้กลุ่มรูปเหล่านั้นไม่ถึงความเชื่อมติดกันเป็นพิศ ได้ชื่อว่า **ปริจเฉทรูป** เพราะเป็นเหมือนแนวตัดตอนกลุ่มรูปเหล่านั้นให้แยกกันเป็นแต่ละกลุ่ม และช่องว่างที่เป็นเหมือนแนวตัดตอนกลุ่มรูปนี้ ได้ชื่อว่า “รูป” ก็โดยสักแต่ว่าเป็นไปเนื่องอยู่กับกลุ่มรูป กลุ่มรูปทั้งหลายมีจึงมี ถ้ากลุ่มรูปทั้งหลายไม่มี ก็ไม่มี จึงนับเนื่องเข้าในรูปธรรมเหล่านั้นด้วย เหมือนบ้านอื่นที่อยู่ปะปนในระหว่างบ้านข้างหม้อ ก็ย่อมถูกเรียกว่า “บ้านข้างหม้อ” ไปด้วย ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปริจเฉทรูป.

เป็นความจริงว่า ปริจเฉทรูป ย่อมเป็นราวกะว่าตัดตอนรูปนั้น ๆ อยู่ โดยการที่เป็นที่ว่างเว้นจากรูปธรรมทั้งหลาย เป็นที่ที่มหาภูตทั้งหลายสัมผัสถูกต้องมิได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า **อสมมุจฺจ จตฺตฺติ มหาภูเตหิ - ปริจเฉทรูป** เป็นที่ที่มหาภูตรูปสัมผัสถูกต้องมิได้ (หรือเป็นที่ที่ไม่สัมผัสถูกต้องมหาภูตรูป) จึงเป็นเหมือนอชชฎากาส นั้นเทียว เป็นความจริงว่า อากาศ มี ๓ อย่าง คือ

๑ **อชชฎากาส**-ที่ว่างอันเป็นที่ที่ใครถางคือไถไม่ได้ ได้แก่ที่โล่งว่างอันเป็นที่สัตถุจรไปมาแห่งหมุ่นก เป็นที่ตั้งแห่งโลกธาตุ เป็นที่โคจรแห่งพระจันทร์ พระอาทิตย์

๒ **ปริจฉินนากาส** - ช่องว่างที่ถูกตัดตอนโดยรอบด้วยวัตถุทิบอย่างอื่น ได้แก่ ช่องว่างที่เป็นช่องหน้าต่าง ช่องประตู ช่องว่างที่เป็นรู เป็นโพรง ปากถ้ำ รวมทั้งช่องว่างที่เขาตัดเจาะทำขึ้นที่ผืนผ้าที่ขึงตึง หรือที่เสื่อลำแพนเป็นต้นที่ขึงตึงเพื่อประโยชน์แก่การทำปริกรรมในอากาศกสิณ.

๓ **ปริจเฉทากาส** - ช่องว่างที่เป็นเหมือนแนวตัดตอนกลุ่มรูปทั้งหลายดังกล่าวแล้ว ก็ปริจเฉทากาสนี้ นี้แหละ ที่ท่านหมายเอากล่าวว่า “ปริจเฉทรูป”

อธิบายวิญญัตติรูป

คำว่า กายวิญญัตติ (วิญญัตติทางกาย) มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า : จลमानกาเยน อธิปายัม วิญญาเปติ สยณฺจ เตน วิญญาตติ กาย-วิญญตฺติ แปลว่า ธรรมชาติอย่างหนึ่ง ชื่อว่า กายวิญญัตติ เพราะมีความหมายว่า ยังผู้อื่นให้รู้ความประสงค์ด้วยกายที่เคลื่อนไหว และผู้อื่นก็รู้ตนเอง (รู้ความประสงค์ของบุคคลผู้ทำกายให้เคลื่อนไหว) ได้ด้วยกายที่เคลื่อนไหวนั้น.

กู่กายวิญญัตติ นั้น เป็นvikar (อาการพิเศษ) แห่งวาโยธาตุที่เกิดจากจิตที่คิดจะให้ผู้อื่น โดยที่สุดแม้สัตว์เดรัจฉาน ได้รู้ความประสงค์ โดยกายที่เคลื่อนไหว เป็นvikarที่เป็นเหตุกระทำร่วมกันกับวาโยธาตุ ในอันที่จะผลักดัน คำจุน (หรือทรงไว้) และทำให้ไหวซึ่งรูปกาย ในคราวที่จะก้าวไปเป็นต้น ซึ่งเมื่อมีกายที่เคลื่อนไหวเกิดขึ้นแล้ว ผู้อื่นก็ย่อมรู้ความประสงค์ว่า “ผู้นี้ ไซ้ให้ทำสิ่งนี้” ดังนี้ เป็นต้น ด้วยจิตทางมโนทวาร อันเป็นไปในลำดับจิตทางจักขุทวารที่จับเอาสี (ภาพ) แห่งกายที่เคลื่อนไหวนั้นเป็นอารมณ์ เป็นไปดุจความvikar (อาการพิเศษ) แห่งความอุตสาหะ ในคราวที่คนทั้งหลายใช้กำลังทั้งหมดช่วยกันยกก้อนหินใหญ่ให้ถูกวิธี เพื่อให้สำเร็จได้โดยสะดวก โดยง่าย ฉะนั้น.

เมื่อเป็นอย่างนี้ สักว่ามีความเคลื่อนไหวเกิดขึ้นในที่ใด หาชื่อว่ามีวิญญัตติ อยู่ด้วยเสมอในที่นั้นไม่ ในเมื่อไม่มีvikarแห่งวาโยธาตุที่เกิดจากจิตที่คิดจะให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ เป็นเหตุกระทำร่วมกัน ในอันจะเคลื่อนไหวภายในคราวนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อไม่มีvikarที่เกิดจากจิตดังกล่าวนั้น แม้เคลื่อนไหวอยู่ ผู้อื่นถือเอาสี (ภาพ) แห่งกายที่เคลื่อนไหว ด้วยจิตทางจักขุทวารแล้ว ก็ไม่มีจิตทางมโนทวารเกิดขึ้นมารู้ความประสงค์ว่า “ผู้นี้ ไซ้ให้ทำสิ่งนี้” ดังนี้ เป็นต้น ติดตามมาดุจต้นไม้ แม้เคลื่อนไหวอยู่ ผู้อื่นถือเอาสี (ภาพ) แห่งต้นไม้ที่เคลื่อนไหว ด้วยจิตทางจักขุทวารแล้ว ก็ไม่มีจิตทางมโนทวารเกิดขึ้นมารู้ความประสงค์ว่า “ผู้นี้ ไซ้ให้ทำสิ่งนี้” ดังนี้ เป็นต้น เลย ฉะนั้น อรรถาธิบายที่กล่าวมานี้ เป็นอันแสดงให้เห็น ทราบว่า กายวิญญัตติเป็นอย่างหนึ่ง กายที่เคลื่อนไหวในเวลาที่กำลังก้าวเดินเป็นต้น เป็นอย่างหนึ่ง คือเป็นอิริยาบถ กายวิญญัตติย่อมเป็นไปกับอิริยาบถ แต่อิริยาบถไม่แน่นอนว่าจะต้องเป็นไปกับกายวิญญัตติ ฉะนั้น แล.

หวังว่า ท่านกล่าวว่า “ที่ยังผู้อื่นให้รู้ความประสงค์” ดังนี้ มีใช่หรือ เมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้าหากว่า แม้มีความเคลื่อนไหวกายไปตามความคิดอย่างนั้นแล้ว ผู้อื่นยังไม่อาจรู้ความประสงค์ได้อีก หรือรู้ผิดไปจากที่ประสงค์ ก็เป็นอันว่า ในเวลานั้น ไม่มีกายวิญญูตติเลยละสิ?

เฉลยว่า ที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับกายวิญญูตตินั้น กล่าวตามความเป็นไป โดยมากเท่านั้น โดยเล็งถึงคราวที่จะชี้ให้เห็นชัดได้ ว่าคราวนี้มีกายวิญญูตติเกิดขึ้นแน่นอนเท่านั้น ฟังทราบว่าเป็นการแห่งวาโยธาตุที่เกิดจากจิต ที่คิดจะให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ เกิดขึ้นแล้ว แม้ผู้อื่นไม่อาจรู้ความประสงค์ได้ หรือรู้ผิดไปจากความประสงค์ก็ตาม ก็ชื่อว่า มีกายวิญญูตติเกิดขึ้นแล้ว นั้นเทียว ดังนี้.

ก็กายวิญญูตตินี้ ย่อมมีอยู่จริงแน่นอนทีเดียว เพราะถ้าหากว่าไม่มีอยู่จริง ไชรั คนทั้งหลายแม้เห็นสี (ภาพ) กายที่เคลื่อนไหวของผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมไม่อาจทราบความประสงค์ที่มีต่าง ๆ กันของผู้นั้นได้เลย

หวังอีกว่า ถ้าหากว่า กายวิญญูตติเป็นอย่างหนึ่ง กายที่เคลื่อนไหวเป็นอย่างหนึ่ง ไม่ใช่กายวิญญูตติอย่างที่ท่านกล่าวไชรั เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ในอรรถกถาในที่บางแห่ง จึงมีคำพูดทำนองนี้ปรากฏอยู่อย่างนี้ ว่า “ทวารแห่งกายกรรม ก็ได้แก่กายวิญญูตติ กล่าวคือ อากาที่เคลื่อนไหวแห่งกาย” ดังนี้เล่า?

ขอเฉลยว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นก็จริง แต่ฟังทราบว่าเป็นคำพูดที่เป็นผลอุปจารโวหาร (คำพูดพาดพิงถึงผล) อย่างนี้ คือ ทวารแห่งกายกรรม ได้แก่กายวิญญูตติ กล่าวคือ วิการแห่งวาโยธาตุที่เป็นเหตุกระทำร่วมกันในอันยังผลคือการเคลื่อนไหวกาย ให้เกิดขึ้น ฉะนี้ แล.

ถามว่า การเคลื่อนไหวมือเป็นต้น สำเร็จด้วยอำนาจแห่งกายวิญญูตติอย่างไร?

ตอบว่า ในบรรดาชวณะ ๗ ขณะ ที่เป็นไปทางมโนทวาร ในวิถีที่มีอาวชชณะเดียวกัน (ในวิถีเดียวกันนั้นแหละ) วาโยธาตุอันมีชวณะชวณะที่ ๗ เป็นสมุฏฐาน ซึ่งเป็นไปพร้อมกับการอันเป็นวิญญูตติ ได้รับการสนับสนุนจากวาโยธาตุทั้งหลาย อันมีชวณะ ๖ ขณะข้างต้น เป็นสมุฏฐาน แล้ว ก็มีกำลังยังจิตตชรูปให้เคลื่อนไหว ก็วาโยธาตุที่ตั้งขึ้นจากชวณะ ๖ ขณะข้างต้น เป็นเพียงผู้ทำการผลักดัน การค้ำจุน (หรือการทรงไว้) เท่านั้น ไม่มีกำลังยังให้เคลื่อนไหว ย่อมเป็นไปสมทบเพื่อความมีกำลังยังแห่งวาโยธาตุอันมีชวณะชวณะที่ ๗ เป็นสมุฏฐาน.

เปรียบเทียบเหมือนว่า ในเกวียนที่คูโค ๗ คู่จะพังลากไป คูโคที่เขาเทียมไว้ใน แอกลสุดท้าย (ซึ่งอยู่ชิดเกวียน) เท่านั้น ได้รับการอุปถัมภ์จากบรรดาคูโคทั้ง ๖ คู่ที่เขาเทียมไว้ในแอกลเบื้องหน้าแล้ว ก็ยอมมีกำลังทำเกวียนให้เคลื่อนไปได้ ส่วนบรรดาคูโค ๖ คู่ ที่เขาเทียมไว้ในแอกลเบื้องหน้า เป็นเพียงทำการผลักดันและการค้าจุนเท่านั้น มิได้ทำให้เคลื่อนไป ย่อมเป็นไปสมทบ เพื่อความมีกำลังยั้งแห่งคูโคที่ ๗ สุดท้าย เท่านั้น ข้อนี้ มีอุปมาฉันใด บัณฑิตก็พึงเห็นอุปมาฉันนั้นเหมือนกันเกิด.

ก็ในอธิการนี้ ภาวะที่จิตตชรูปเกิดขึ้นในสถานที่อื่น ๆ มีบริเวณมือเป็นต้นนั้น ๆ อนุโลมตามจิตที่คิดจะเดินไปเป็นต้นนั้นเทียว จัดว่า เป็นความเคลื่อนไหว เพราะธรรมทั้งหลายไม่มีการเคลื่อนไปจากสถานที่ที่เกิดขึ้น แม้เพียงปลายผม.

ในบรรดารูปเหล่านี้ นั้น เมื่อจิตตชรูปเคลื่อนไหว รูปแม้นอกนี้ มีกัมมชรูปเป็นต้น ก็ยอมเคลื่อนไหว เพราะเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับจิตตชรูปนั้น ดูก่อน ชีโคที่เขาทิ้งไปในน้ำ ทำให้น้ำโดยรอบเคลื่อนไหวแล้ว น้ำที่เคลื่อนไหวนั้น ก็ทำน้ำอื่นโดยรอบชั้นนอก ๆ พลอยเคลื่อนไหวตามไปด้วย ฉะนั้น.

พึงทราบว่ วาโยธาตุที่มีชวนะ ๖ ขณะข้างต้นเป็นสมุฏฐาน แม้ยังไม่อาจทำให้เกิดการเคลื่อนไหวโดยประการนั้น ก็ชื่อว่า เป็นไปพร้อมกับวิการอันเป็นกายวิญญูตตินั้น นั้นแหละ เพราะล้วนแต่เกิดจากชวนจิตที่คิดจะให้ผู้อื่นได้รับความประสงค์ ทั้งสิ้น แล ก็แต่ว่า การที่โดยมากท่านกล่าวเนื่องไปถึงกายที่เคลื่อนไหวเสมอ ก็ด้วยความประสงค์จะให้ทราบว่า บุคคลจะทราบได้แน่ชัดว่า กายวิญญูตติมีอยู่จริง ก็ในคราวที่ประสบกายที่เคลื่อนไหว แล้วรู้ถึงความประสงค์ นั้นเอง.

ก็เพราะทำอธิบายว่า วิญญูตติเป็นไปพร้อมกับชวนะทั้ง ๗ ขณะ อย่างนี้ นั้นเอง จึงเป็นอันประสงค์ได้ว่า ไม่ใช่เฉพาะชวนะ ๗ ขณะเท่านั้น ที่ทำกายวิญญูตติให้ตั้งขึ้น แม้ในทวาราวชชชจิต ก็เป็นผู้ทำวิญญูตติให้ตั้งขึ้นเหมือนกัน ฉะนั้น แล.

ส่วน คำว่า **วจิวิญญูตติ** (วิญญูตติทางวาจา) มีวจนัตถะว่า : **วากาย อธิปเปตติ วิญญาเปตติ สยญจ ตาย วิญญาตติ วจิวิญญตติ** แปลว่า ธรรมชาติอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **วจิวิญญูตติ** เพราะมีความหมายว่า ยังผู้อื่นให้ได้รับความประสงค์ ด้วยวาจา และผู้อื่นก็รู้ตนเองได้ด้วยวาจานั้น ดังนี้.

กวีวิญญูตตินั้น เป็นวิการ (อาการพิเศษ) แห่งปฐวีธาตุที่เกิดจากจิตที่คิดจะเปล่งวาจา เพื่อจะให้ผู้อื่น โดยที่สุดแม้สัตว์เดรัจฉาน ได้รู้ความประสงค์ เป็นปัจจัยแก่การกระทบกันแห่งรูปธรรม บริเวณฐานที่เกิดเสียง มีคอ เพดานปาก เป็นต้น นั้นเทียว.

ในเวลาที่คุณคนใช้กลางลิ้นกระทบเพดานปาก เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่การเปล่งเสียง การกระทบกันได้นั้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งปฐวีธาตุใด วิการแห่งปฐวีธาตุนั้น ชื่อว่า **ววิญญูตติ**.

ในววิญญูตตินี้ มีคำอธิบายใดที่ควรกล่าวถึง บัณฑิตพึงทราบคำอธิบายนั้น ตามทำนองดังได้กล่าวแล้วในกายวิญญูตตินั้นเทียว เฉพาะที่จะกล่าวต่อไปนี้นั้น เป็นข้อที่แปลกไปจากกายวิญญูตตินั้น.

ก็ในกายวิญญูตตินั้น คำที่ว่า “ด้วยจิตทางมโนทวาร อันเป็นไปในลำดับจิตทางจักขุทวาร ที่จับเอาสี (ภาพ) แห่งกายที่เคลื่อนไหว เป็นอารมณ์” ดังนี้ เป็นต้น นั้น ในววิญญูตตินี้ บัณฑิตพึงประกอบคำพูดเสียใหม่ อย่างนี้ว่า “ด้วยจิตทางมโนทวาร อันเป็นไปในลำดับจิตทางโสตทวาร ที่จับเอาเสียงแห่งวาจาที่เปล่งออกมา เป็นอารมณ์” ดังนี้ เป็นต้น เกิด.

อนึ่ง ในววิญญูตตินี้ ย่อมไม่ได้หมายความว่า “ปฐวีธาตุอันมีขณะขณะที ๗ เป็นสมุฏฐาน ฯลฯ ก็มีกำลังยังจิตตชรูปให้เคลื่อนไหว” ดังนี้ เหมือนอย่างในกายวิญญูตติ เพราะว่า ในการเปล่งวาจา มิได้มีความเป็นไปตามลำดับ อันมีการผลักดันเป็นเบื้องต้นอย่างนั้น ไม่มีการผลักดันเป็นต้นนั้นเลยเทียว เพราะว่าเสียงย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับการกระทบ และการกระทบย่อมมีได้แม้ในขณะขณะที่ ๑ เป็นต้นเลย นั้นเทียว ฉะนี้ แล.

เพื่อความแจ่มแจ้งในวิญญูตติรูป บัณฑิตพึงทราบอุปมาอันเป็นสาธารณะแก่วิญญูตติทั้ง ๒ นั้นเทียว อย่างนี้ว่า :

เปรียบเหมือนว่า บุคคล พอเห็นรูปสัญลักษณ์ มีรูปสีระชะโค พัดใบตาล เป็นต้น ที่เขายกขึ้นผูกไว้ โดยอาการพิเศษ แล้วก็ทราบถึงทางไปแหล่งน้ำ ด้วยชวนวิถีที่เป็นไปทางมโนทวาร อันเป็นไปในลำดับแห่งชวนวิถีทางจักขุทวาร ที่มีการเห็นภาพสัญลักษณ์นั้น ฉันใด บุคคล พอเห็นสี (ภาพ) กายที่เคลื่อนไหว หรือได้ยินเสียงที่เขาเปล่ง แล้วก็ย่อมทราบถึงความประสงค์ ด้วยชวนวิถีที่เป็นไปทาง

มโนทวาร ในลำดับแห่งชวณวิถีทางจักขุทวาร ที่มีการเห็นสี (ภาพ) ภายที่เคลื่อนไหว หรือในลำดับแห่งชวณวิถีทางโสตทวารที่มีการได้ยินเสียงที่เปล่งนั้น ฉะนั้น.

อธิบาย ลหุตตา มุทุตา และกัมมัฏญุตตา แห่งรูป

ความเบาแห่งรูป ชื่อว่า **ลหุตตา** ได้แก่ภาวะที่ไม่หนัก โดยเกี่ยวกับมีความเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว ในกิริยาอาการแห่งกาย หากความแน่นซำ (ยึดยาด) ไม่ได้ดูจความเปลี่ยนแปลงในกิริยาอาการแห่งกายของคนผู้ไม่มีโรค ฉะนั้น.

ความอ่อนแห่งรูป ชื่อว่า **มุทุตา** ได้แก่ภาวะที่รูปธรรมทั้งหลาย หากความแข็งกระด้างมิได้ กล่าวคือ มีความโอบอ้อมผ่อนคล้อยไปไม่ขัดข้อง ในกิริยาแห่งกายที่แตกต่างกันทั้งปวง รวจะว่าเป็นไปในอำนาจ ดูหนึ่งที่เขาบวตเพ็ญอ่อนนุ่มดีแล้ว ก็มีความโอบอ้อมผ่อนคล้อยไปตามการใช้งาน (ใช้งานได้สะดวก) ฉะนั้น.

ความสำเร็จในการทำงานแห่งรูป ชื่อว่า **กัมมัฏญุตตา** ได้แก่ภาวะที่รูปธรรมทั้งหลายอนุภูลคือเป็นไปเหมาะสมต่อกิริยาแห่งกายนั้นๆ ในคราวนั้นๆ ยังกิริยาแห่งกายนั้นๆ ให้สำเร็จได้ด้วยดี ดูภาวะแห่งทองที่เขาหลอมดีแล้ว ก็อนุภูลคือเหมาะสมแก่การที่จะทำให้สำเร็จเป็นเครื่องประดับนั้นๆ มีเข็มขัด กำไลมือ กำไลเท้า เป็นต้น ได้ด้วยดี ฉะนั้น.

กัธธรรมทั้ง ๓ นี้ แม้ว่าเป็นไปไม่แยกจากกัน ถึงกระนั้น บัณฑิตย่อมกำหนดได้ว่า “นี่คือลหุตตา ไม่ใช่มุทุตา ไม่ใช่กัมมัฏญุตตา” ดังนี้ เป็นต้น ก็เพราะภาวะทั้ง ๓ เหล่านี้ เป็นวิการ (อาการพิเศษ) แห่งรูปที่แตกต่างกัน อย่างนี้คือ :

วิการแห่งรูปธรรมทั้งหลาย ที่ตั้งขึ้นจากปัจจัยอันเป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างควมหนักคือความซำซำ ชื่อว่า **ลหุตตา**

ส่วนวิการแห่งรูปธรรมทั้งหลาย ที่ตั้งขึ้นจากปัจจัยอันเป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างควมแข็งกระด้าง คือไม่โอบอ้อม ชื่อว่า **มุทุตา**

ส่วนวิการแห่งรูปธรรมทั้งหลาย ที่ตั้งขึ้นจากปัจจัยอันเป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างควมไม่สำเร็จแห่งการงาน คือควมไม่อนุภูลต่อกิริยาทั้งหลายแห่งสรีรกาย ชื่อว่า **กัมมัฏญุตตา** ฉะนี้แล.

ถามว่า ความกำเริบแห่งธาตุ ที่สร้างควมหนักเป็นต้น นี้ คืออะไร, ปัจจัยอันเป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุเหล่านั้น เป็นไฉน?

ตอบว่า ความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างความหนักก็ดี ที่สร้างความแข็งกระด้างก็ดี ที่สร้างความไม่สำเร็จในการทำงานก็ดี เป็นอย่างเดียวกัน คือ ความกำเริบแห่งธาตุภายใน มีลม ดี เสมหะ เป็นต้น นั่นเอง ว่าโดยสภาวะก็ได้แก่ความผันแปรที่เป็นวิสภาคะแห่งธาตุ ๔ มีปฐวีธาตุเป็นต้น ตามความเปลี่ยนแปลงแห่งความเย็น ความร้อน เป็นต้น.

ถามว่า ปัจจัยอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุ ที่เป็นสมุฏฐานยังวิการทั้ง ๓ นี้ให้ตั้งขึ้น เป็นไฉน?

ตอบว่า แม้ปัจจัยอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุที่เป็นสมุฏฐานแห่งวิการทั้ง ๓ นี้ ก็เป็นอย่างเดียวกัน นั่นแหละ คือ อาหาร อุตฺ (ความเย็น ความร้อน) ที่เป็นสัปายะ เป็นต้น. เพราะเหตุที่เกิดจากปัจจัยอย่างเดียวกัน และมีความกำเริบแห่งธาตุที่เป็นปฏิปักษ์อย่างเดียวกัน นั่นเทียว วิการทั้ง ๓ มีลหุตา เป็นต้น จึงเป็นไปไม่แยกกัน.

ว่าโดยลักษณะที่แตกต่างกัน :

- ลหุตา - มีความไม่เนิ่นช้าเป็นลักษณะ
- มฺหุตา - มีความไม่แข็งกระด้างเป็นลักษณะ
- กัมมัญญูตา - มีความสำเร็จในการทำงานอันอนุกุลต่อภริยาในสรีระเป็นลักษณะ

ก็ภาวะทั้ง ๓ มีลหุตาเป็นต้นนี้ และวิญญัตติรูปที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเหตุที่เป็นเพียงวิการ (อาการพิเศษ) แห่งรูปธรรมเท่านั้น นั่นเทียว ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ลหุตา (ความเบา) แห่งรูป ฯลฯ และวิญญัตติทั้ง ๒ ชื่อว่า วิการรูป” ดังนี้.

อธิบายลักษณะรูป ๔

อธิบายอุปจยรูป สันตติรูป

ความเริ่มก่อตัว ชื่อว่า **อุปจยะ** ความว่า เป็นความก่อขึ้นครั้งแรก เพราะศัพท์ว่า “อุป” สองความหมายว่า “ครั้งแรก” ดุจในคำว่า อุปฌาต ที่แปลว่า “รู้ครั้งแรก” เป็นต้น ฉะนั้น.

ความสืบต่อชื่อว่า **สันตติ** หมายความว่า เป็นความตามติดพัน

ในอุปจยะและสันตตินั้น รูป พอก่อตัวขึ้นเป็นครั้งแรก อย่างนี้แล้ว ก็มี ความเติบโตขึ้นคือเพิ่มมากขึ้น โดยมีการก่อตัวขึ้นอีกติดตามมาอยู่บ่อยๆ เหมือน อย่างเมื่อเขาขุดหลุมขึ้นที่ฝังริมแม่น้ำ ย่อมมีน้ำก่อตัวเกิดขึ้น คือเอ่อขึ้นครั้งแรก ก่อน ต่อจากนั้นก็มีการก่อตัวเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ จนน้ำล้นหลุมออกมา การก่อตัว เกิดขึ้นครั้งแรกแห่งรูป ชื่อว่า **อุปจยะ** เป็นจุดในคราวที่น้ำก่อตัวเกิดเอ่อขึ้นใน หลุมเป็นครั้งแรก ฉะนั้น การก่อตัวเกิดขึ้นภายหลังครั้งต่อๆ มา อันเป็นความ เติบโตขึ้น เพิ่มขึ้น แห่งรูป ชื่อว่า **สันตติ** เป็นจุดในคราวที่น้ำก่อตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น อุปจยะอันใด สันตติก็อันนั้น สันตติอันใด อุปจยะก็อันนั้น สมจริงตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า “โย รูปสฺส อุปจโย โส รูปสฺส สนฺตติ” - อุปจยะ แห่งรูปอันใด สันตติแห่งรูปก็อันนั้น” ดังนี้. ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า อุปจยะและ สันตตินั้น ล้วนแต่เป็นความก่อตัวเกิดขึ้นแห่งรูปด้วยกัน ต่างกันเพียงเท่านี้ คือ เมื่อเป็นความก่อตัวเกิดขึ้นครั้งแรก ก็เรียกว่า อุปจยะ เมื่อเป็นความก่อตัวเกิดขึ้น ครั้งต่อๆ มา อันเป็นความตามติดพันรูปที่เกิดก่อน ก็ได้ชื่อว่า สันตติ

ว่าโดยลักษณะ **อาจยลกฺขโณ อุปจโย** - อุปจยรูป มีความเริ่มก่อตัวเป็น ลักษณะ, **ปวตฺติลกฺขณา สนฺตติ** - สันตติรูป มีความเป็นไป (ความสืบต่อ) เป็น ลักษณะ ลักษณะที่เกิดขึ้นแห่งรูป ตรงอุปปาทขณะ (ขณะที่เกิดขึ้น) นั้นเอง เป็น อุปจยรูปและเป็นสันตติรูป.

อธิบายชรรตารูป

ภาวะที่คร่ำคร่า **ชรรตา** ได้แก่ภาวะที่ดำรงอยู่ในฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) แห่ง รูป อันมีในลำดับแห่งอุปปาทขณะที่นับว่า เป็นอุปจยะ หรือสันตตินั้น นั้นแหละ ชื่อว่า **ชรรตา** เพราะเป็นภาวะที่คร่ำคร่าโดยเกี่ยวกับสิ้นความใหม่ เพราะล่วงเลย อุปปาทขณะที่นับว่าเป็นความใหม่ไปแล้ว และเพราะเป็นภาวะที่บ่ายหน้าไปหา ความแตกดับ เป็นภาวะที่รูปตั้งอยู่ชั่วขณะที่เป็นของตนๆ ระหว่างอุปปาทขณะ และภังคขณะนั้น นั้นเอง.

๑. อนุจฺจสาลินี ๓๘๕.

บัณฑิตพึงทราบความเกี่ยวกับ ชรา อย่างนี้ว่า : ชรานั้น มี ๒ อย่าง คือ **ปากฎชรา - ชราปรากฏ** และ **ปฏิจันนชรา - ชราปกปิด**

ก็ชราที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า “**ขณฺทิจฺจํ -** ภาวะที่พินหลุด หัก, **ปาลิจฺจํ -** ภาวะที่ผมหงอก, **วลิตฺตจฺตา -** ภาวะที่หนังเหี่ยวย่น” ดังนี้ ชื่อว่า **ชราปรากฏ** เพราะเป็นชราที่ปรากฏชัด ด้วยอำนาจแห่งกาลที่ก้าวล่วงไป จากปฐมวัย จนกระทั่งปัจฉิมวัย พึงทราบว่า แม้เป็นชราที่ปรากฏชัดอย่างนี้ ก็มีใช้จะเป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยตา ทว่า รู้ได้ด้วยจิตทางมโนทวาร.

คือ เปรียบเหมือนว่า เส้นทางไปของน้ำ หรือวาลม หรือว่าไฟ (ที่ผ่านพ้นไปแล้ว) ย่อมปรากฏ คือบุคคลย่อมอาจรู้ได้ เพราะมีภาพต้นไม้ หญ้า เป็นต้น ที่หักพัง ที่ไหม้เกรียม ปรากฏให้เห็นอยู่ ก็แต่ว่า ภาพต้นไม้ หญ้า เป็นต้น เหล่านั้น มีใช้เส้นทางไปของน้ำเป็นต้นเลย เป็นเพียงใช้อาศัยเป็นเหตุให้รู้ทางไปของน้ำเป็นต้นเท่านั้น คือบุคคลพอเห็นภาพนั้นด้วยจักขุวิญญูญาณ ทางจักขุทวารแล้ว ก็ย่อมรู้ถึงเส้นทางไปของน้ำเป็นต้นนั้น ด้วยจิตทางมโนทวาร แล ฉันทใด ชรานี้ก็ย่อมปรากฏ คือบุคคลย่อมอาจรู้ได้ เพราะมีภาพแห่งพินที่หลุดหักเป็นต้น ปรากฏให้เห็นอยู่ ก็แต่ว่า ภาพแห่งพินที่หลุดที่หักเป็นต้น มีใช้ชราเลย เป็นเพียงใช้อาศัยเป็นเหตุให้รู้ถึงชราเท่านั้น คือบุคคลพอเห็นภาพแห่งพินที่หลุดที่หักเป็นต้นนั้น ด้วยจักขุวิญญูญาณทางจักขุทวารแล้ว ก็ย่อมรู้ถึงชรา ว่า “นี่ คนชรา” ด้วยจิตทางมโนทวาร ฉันทนั้นเหมือนกัน ที่ว่ามานี้คือ ชราปรากฏ.

ส่วนชราที่มีในนามธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า **ปฏิจันนชรา - ชราปกปิด** เพราะไม่ปรากฏความพิการเกี่ยวกับภาวะที่หลุดที่หักเป็นต้นอย่างนั้น. แม้ภาวะที่ถึงความตั้งอยู่ชั่วขณะของตนๆ อันบ่ายหน้าไปหาความแตกดับแห่งรูปธรรม ในระหว่างอุปาทกขณะและภังคขณะ ก็นับว่าเป็นชราปกปิดนี้แหละ เพราะชั่วระยะเพียงนิดหน้อยนี้ ยังไม่อาจทำภาวะที่พินหลุดหักเป็นต้น ให้เกิดขึ้นได้ ถึงกระนั้นอาศัยความเป็นไปอย่างนี้แหละบ่อยๆ ติดต่อกันไป ตามการเจริญวัย จับตั้งแต่ปฐมวัยไป ถูกธาตุไฟบ่มอยู่เสมอ รูปธรรมเหล่านี้ ก็ย่อมมีการผันแปรสภาพ นำไปสู่ภาวะที่พินหักเป็นต้น จนในที่สุดก็ถึงความนับว่าเป็นชราปรากฏ แล. ว่าโดยลักษณะ **รูปปริปากลกฺขณา** **ชรดตา - ชรตารูป** มีความแก่หง่อมแห่งรูป เป็นลักษณะ.

อธิบายอนิจจตา รูป

ภาวะที่ไม่เที่ยง ชื่อว่า **อนิจจตา** ได้แก่ภาวะที่มีแล้วกลับไม่มี อธิบายว่าเป็นความแตกทำลายแห่งรูปในคราวที่ถึงภังคขณะ. ความจริง ภาวะนี้ มิใช่มีเฉพาะรูปเท่านั้น ย่อมมีแก่ขันธ์ทั้ง ๕ นั้นแหละ เพราะขันธ์ทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ก็การที่ทรงกระทำภาวะที่ไม่เที่ยงไว้สำหรับรูปโดยพิเศษอีก ก็โดยเกี่ยวกับจะทรงชี้ให้เห็นว่า อย่าพึงสำคัญนามธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เพราะเหตุที่นามมีความเปลี่ยนแปลงจากอย่างหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่งได้รวดเร็ว อันเป็นเหตุให้ระบุดีได้ว่า นามนี้ เป็นไปกับภาวะที่ไม่เที่ยงอยู่ตลอดเวลาทุกเมื่อ ทว่า พึงเห็นว่า รูปธรรมทั้งหลาย แม้ว่าจะตั้งอยู่ได้ ตลอดอายุ ๑๐๐ ปี หรือยิ่งไปกว่านั้น ก็มีภาวะที่ไม่เที่ยงอย่างนามธรรมนี้ นี้แหละ ไม่แปลกกัน.

ว่าโดยลักษณะ **ปริเภทลกฺขณา อนิจจตา - อนิจจตา รูป** มีความแตกทำลายเป็นลักษณะ

ในบรรดาลักษณะรูปทั้ง ๔ นี้ ภาวะแห่งรูปที่เกิดขึ้นตรงอุปาทาขณะนั้นแหละ จับตั้งแต่ตั้งลงคราวปฏิสนธิ แล้วเป็นไปสืบต่อกันไปในคราวปวัตติกาล ได้ชื่อว่า อุปจยะและสันตติ แม้เป็นภาวะที่เกิดด้วยกัน พระผู้มีพระภาคตรัสจำแนกเป็นสอง ว่า อุปจยะและสันตติ ก็โดยเกี่ยวกับอธยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ผู้จะหยั่งรัฐธรรมนูญ เทศนา จึงรวมความได้ว่า ภาวะแห่งรูปที่เกิดตรงอุปาทาขณะ ชื่อว่า **อุปจยะ** และชื่อว่า **สันตติ** ภาวะแห่งรูปที่แตกดับตรงภังคขณะ ชื่อว่า **อนิจจตา**, ภาวะที่เป็นไปสืบต่อจากอุปาทาขณะ อันบ่ายหน้าไปหาภังคขณะ ชื่อว่า **ชรตา** ฉะนี้ แล.

ก็ภาวะที่เกิดขึ้นเป็นต้นนี้ ท่านเรียกว่า **ลักษณรูป** ก็เพราะเป็นเหตุให้กำหนดรูปธรรมทั้งหลายได้ว่า มีตำแหน่งที่ตั้งลงต่างๆ กัน ฉะนี้ แล.

อธิบายคาถาแสดงรูปโดยสภาวะที่มีอยู่ ในรูปสมุทเทส

รูป พึงมี ๒๘ อย่าง ได้แก่ นิปผันนรูป ๑๘ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ซีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ซึ่งได้ชื่อว่า นิปผันนรูป ก็เพราะความเป็นรูปที่สำเร็จจากปัจจัยทั้งหลาย มีกรรมเป็นต้น และรูปชื่อว่า อนิปผันนรูป เพราะความเป็นรูปที่มีไช่นิปผันนรูปเหล่านั้น อันมี ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักษณรูป ๔ ฉะนี้ แล.

รูปวิภาค

ก็รูปทั้งหมดนี้ แม้วามีอย่างเดียว คือเป็นอเหตุกะ (ไม่มีเหตุ) อย่างเดียว, เป็นสัจยะ (มีปัจจัย) อย่างเดียว, เป็นสาสวะ (เป็นไปกับอาสวะ) อย่างเดียว, เป็นสังขตะ (อันปัจจัยทั้งหลายตกแต่ง) อย่างเดียว, เป็นโลกิยะ (ของประกอบในโลก) อย่างเดียว, เป็นกามาวจร (ธรรมเป็นที่กามตัณหาท่องเที่ยวไป) อย่างเดียว เป็นอนารัมมณะ (ไม่มีอารมณ์) อย่างเดียว, เป็นอัปปหัตัพพะ (มิใช่ธรรมที่ควรละ) อย่างเดียว ดังนี้ ก็ยังแตกเป็นหลายอย่างได้ โดยเกี่ยวกับเป็นอชฌัตติกรูป กับพาหิรรูปเป็นต้น แล.

คืออย่างไร? คือว่า :

รูป รวม ๕ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูป ชื่อว่า **อชฌัตติกรูป**, รูปนอกนี้ ชื่อว่า **พาหิรรูป**.

รูป รวม ๖ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูปและหทยรูป ชื่อว่า **วัตถุรูป**, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อวัตถุรูป**.

รูป รวม ๗ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูปและวิญญัตติรูป ชื่อว่า **ทวารรูป**, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อทวารรูป**.

รูป รวม ๘ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูป ภาวรูป และชีวิตรูป ชื่อว่า **อินทริยรูป**, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อนินทริยรูป**.

รูป รวม ๑๒ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูปและวิสยรูป ชื่อว่า **โอฬาริกรูป** ชื่อว่า **สันติเกรูป** และชื่อว่า **สัปปภิขรูป**, รูปนอกนี้ ชื่อว่า **สุขุมรูป** ชื่อว่า **ทุเรรูป** และชื่อว่า **อัปปภิขรูป**.

กัมมขรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ชื่อว่า **อุปาทินนกรูป**, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อนุปาทินนกรูป**.

รูปายตนะ ชื่อว่า **สนิทัสสนรูป**, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อนิทัสสนรูป**.

รูป รวม ๕ อย่าง ชื่อว่า **โคจรัคคาหิกรูป** คือ รูป ๒ อย่างมีจักขุเป็นต้น ชื่อว่า **โคจรัคคาหิกรูป** ก็โดยเกี่ยวกับการถือเอาอารมณ์ที่ไม่จรดถึงตัว, รูป ๓ อย่าง มีขานะเป็นต้น ชื่อว่า **โคจรัคคาหิกรูป** ก็โดยเกี่ยวกับการถือเอาอารมณ์ที่จรดถึงตัว, รูปนอกนี้ชื่อว่า **อโคจรัคคาหิกรูป**.

รูป รวม ๘ อย่าง คือ วัณณะ คันธะ รสะ โอชา และภุตรูป ๔ ชื่อว่า อวินิพโกครูป, รูปนอกนี้ชื่อว่า วินิพโกครูป.

คำอธิบายรูปวิภาค

ท่านอาจารย์ประสงค์แสดงนัย มีเอกวิธนัย (นัยที่มีอย่างเดียว) เป็นต้นแห่งรูปทั้งหลาย ตามที่ได้ยกขึ้นแสดงแล้วในรูปสมุทเทศ จึงกล่าวว่า “ก็รูปทั้งหมดนี้” ดังนี้ เป็นต้น. บัณฑิตพึงทราบความหมายของคำพูดไปตามลำดับบทอย่างนี้ว่า :

รูปทั้ง ๒๘ นั้นเทียบ ชื่อว่าเป็น อเหตุกะ อันแปลว่า “ไม่มีเหตุ” ก็เพราะไม่มีเหตุอะไรๆ มีโลหะ เป็นต้น ที่สัมปยุตกับตน.

หวังว่า กัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตที่มีเหตุกิติ จิตตชรูป (รูปที่เกิดจากจิต) ที่เกิดจากจิตที่มีเหตุกิติ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในฐานะเป็นรูปที่มีเหตุเป็นปัจจัย โดยเหตุปัจจัย เมื่อเป็นเช่นนี้ รูปเหล่านั้นก็น่าจะได้ชื่อว่า “สเหตุกะ - มีเหตุ” มิใช่หรือ?

เฉลยว่า คำว่า “รูปเป็นอเหตุกะอย่างเดียว” นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้หมายเอาเหตุที่สัมปยุตเท่านั้น ก็ความเป็นสัมปยุตกัน ได้แก่ภาวะที่ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นพร้อมกัน ดับไปพร้อมกัน มีอารมณ์เดียวกัน และแม้อาศัยวัตถุเดียวกัน เมื่อเป็นอย่างนี้ ภาวะนี้ ย่อมมีแก่นามธรรมทั้งหลายเท่านั้น คือ นามธรรมด้วยกันเท่านั้น ย่อมเป็นไปโดยประการที่สัมปยุตกัน ภาวะที่สัมปยุตกับนามนี้ ย่อมไม่มีแก่รูปธรรมทั้งหลาย เพราะว่ารูปแม้ว่าเกิดพร้อมกับจิตที่มีเหตุ มีนามธรรมคือเหตุเหล่านั้นเป็นปัจจัยโดยเหตุปัจจัย ก็หาได้ดับไปพร้อมกับจิตและเหตุเหล่านั้นไม่ ย่อมดับทีหลังจิต เพราะรูปมีอายุมากกว่าจิต, แม้รูปใดจะมีความดับไปพร้อมกับจิตและเหตุ รูปนั้นก็ป็นรูปที่เกิดก่อนหน้าจิตและเหตุที่ประกอบในจิตนั้น หาได้เกิดพร้อมกันไม่

อนึ่ง รูปธรรมทั้งหลาย เป็นธรรมชาติมีดับอด ไม่รู้อารมณ์ เพราะฉะนั้นว่าโดยประการทั้งปวง รูปจึงไม่อาจสัมปยุตกับจิตและเจตสิกอันรวมทั้งเหตุเหล่านี้ได้เลย เพราะขาดประการที่เป็นเหตุให้มันว่าสัมปยุตกันได้ ตามประการดังกล่าวนี้แล.

ฟังทราบว่า รูป แม้ไม่อาจจะสัมปยุตกับนามธรรมทุกอย่าง ถึงกระนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์ระบุเฉพาะนามธรรมที่เป็นเหตุเท่านั้น จึงกล่าวถึงรูปทั้งหมด นั้นเทียบ ว่า “เป็นเหตุเฉพาะ อย่างเดียว” ดังนี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อที่แตกต่างจาก นามธรรม เป็นอีกประการหนึ่ง โดยเกี่ยวกับเหตุว่า นามธรรมที่เป็นสเหตุก็ยังมี อยู่, ที่เป็นเหตุก็ยังมีอยู่ ส่วนรูปธรรม เป็นเหตุอย่างเดียว แล.

รูปทั้ง ๒๘ อย่างนั้นเทียบ ชื่อว่าเป็น สปัจจัยะ (มีปัจจัย) ก็เพราะความเป็นธรรมที่มีปัจจัยที่เป็นของตนๆ อย่างนี้คือ รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานก็ชื่อว่ามี กรรมเป็นปัจจัย รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็ชื่อว่ามีจิตเป็นปัจจัย รูปที่มีอตุเป็นสมุฏฐานก็ชื่อว่ามีอตุเป็นปัจจัย รูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐานก็ชื่อว่ามีอาหารเป็นปัจจัย.

ทั้งว่า ท่านอาจารย์ (พระอนุรุธาจารย์) จักกล่าวต่อไปข้างหน้า ว่า “ลักษณานิ น ชายนุติ เกหิจิตติ ปกาสิตติ - ทรงประกาศไว้แล้วว่า ลักษณะรูปทั้งหลายย่อมไม่เกิดจากปัจจัยไหนๆ” ดังนี้ มีใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็น่าจะกล่าว ได้ว่า เฉพาะลักษณรูปทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นอปัจจัยะ - หาปัจจัยมิได้.

เฉลยว่า แม้ลักษณรูปทั้งหลายก็ชื่อว่า สปัจจัยะ - มีปัจจัย นั้นแหละ โดย ประการอื่น คือเป็นไปเนื่องด้วยรูปธรรมทั้งหลายเหล่านี้ กล่าวคือ เมื่อรูปธรรม ทั้งหมดมี ลักษณะรูปเหล่านี้จึงมี เมื่อรูปธรรมเหล่านั้นไม่มี ลักษณะรูปเหล่านี้ก็ ย่อมมีไม่ได้ เพราะเป็นลักษณะของรูปธรรมเหล่านั้น ถ้าไม่ถือเอาตามประการที่ กล่าวนี้ ลักษณะรูปทั้งหลายก็ย่อมถึงความ เป็นอสังขตะ เช่นเดียวกับพระนิพพาน และบัญญัติ เพราะเหตุนี้ ในฎีกาวิสุทธิมรรคท่านจึงกล่าวว่า “รูป ชื่อว่า สปัจจัยะ เพราะมีความหมายว่า เป็นไปกับปัจจัย เพราะความเป็นไปเนื่องกับปัจจัย” ดังนี้ ส่วนการที่ท่านกล่าวว่า ไม่เกิดจากปัจจัยไหนๆ นั้น ก็โดยความหมายอื่น คือ ไม่ เกิดจากสมุฏฐาน ๔ มีกรรมเป็นต้น เพราะเป็นเพียงลักษณะที่เกิดเป็นต้นแห่งรูป ที่เกิดขึ้นแล้วเท่านั้น ฉะนี้ แล.

รูปทั้ง ๒๘ นั้น นั้นแหละ ชื่อว่าเป็น สาสวะ เพราะเป็นไปกับอาสวะทั้งหลาย มีกามาสวะเป็นต้น อันเป็นไปปรารถน กล่าวคือ เป็นอารมณ์แห่งอาสวะ เหล่านั้น อย่างนี้คือ :

เมื่อบุคคลเกิดความยินดีในรูป ความพอใจในรูป ว่า “น่าปรารถนา น่าใคร่” เป็นต้น รูปนั้นก็ชื่อว่า เป็นอารมณ์ของ กามาสวะ

เมื่อบุคคลเกิดความเห็นว่า รูปในรูปภาพเป็นต้น เทียง ย้งยีน เป็นอมตะ แล้วปรารถนาอยู่ซึ่งรูปนั้น รูปนั้นก็ชื่อว่า เป็นอารมณ์ของ ภาวสวะ

เมื่อบุคคลเกิดความเห็นผิดในรูป ว่า “เทียง ย้งยีน เป็นอมตะ” ก็ดี, ว่า “จักขาดสูญ จักไม่มีอีก” ก็ดี รูปนั้นก็ชื่อว่า เป็นอารมณ์ของ ทิฏฐาสวะ

เวลาที่บุคคลไม่รู้ตามความเป็นจริงที่ควรจะรู้ ในรูป เพราะถูกอวิชชาคือ ความไม่รู้ นั่นแหละ ปกปิดความจริงเหล่านั้นเสีย เวลานั้น รูปนั้น ชื่อว่า เป็นอารมณ์ของ อวิชชาสวะ. เพราะเหตุที่เป็นอารมณ์ของอาสวะดังกล่าวมานี้ รูปทั้งหลายเหล่านี้ จึงชื่อว่า สาสวะ - มีอาสวะ ฉะนี้ แล.

รูปทั้ง ๒๘ นั้นเทียว ชื่อว่าเป็น สังขตะ เพราะอันปัจจัยทั้งหลายตกแต่ต่าง คือบังเกิดจากปัจจัยทั้งหลาย เพราะความที่รูปทั้งหลายเป็นสปัจจัยะ (มีปัจจัย) ดังกล่าวแล้ว นั้นเอง

อีกอย่างหนึ่ง รูป ๒๘ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า เป็นสังขตะ ก็เพราะความที่ ประกอบด้วยลักษณะที่เป็นสังขตะ ตามที่ตรัสไว้ใน ดิกนิบาต อย่างนี้ว่า “ตีณิมา นิ กุขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ กตมานิ ตีณิ? อุปาโท ปญฺญาติ วโย ปญฺญาติ จิตสฺส อญฺญตตฺตํ ปญฺญาติ” แปลว่า “ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ ที่เป็นสังขตะแห่งสังขตธรรม มี ๓ อย่างเหล่านี้ ลักษณะที่เป็นสังขตะ ๓ อย่าง อะไรบ้าง? ได้แก่ ย่อมปรากฏความเกิดขึ้น ย่อมปรากฏความปราศไป พอดังอยู่ก็ ย่อมปรากฏความเป็นอย่างอื่น” ดังนี้. ด้วยคำว่า “ย่อมปรากฏความเกิดขึ้น” นี้ เป็นอันทรงแสดง อุปาทาขณะ, ด้วยคำว่า “ย่อมปรากฏความดับไป” นี้ เป็นอัน ทรงแสดง ภัคขณะ, และด้วยคำว่า “พอดังอยู่ก็ย่อมปรากฏความเป็นอย่างอื่น” นี้ เป็นอันทรงแสดง จิตินขณะ ที่มีอันบ้ายหน้าไปหาความเป็นอย่างอื่นคือความ ปราศไป เพราะฉะนั้น ธรรมใดประกอบพร้อมด้วยลักษณะที่เป็นสังขตะ ๓ อย่าง เหล่านี้ ธรรมนั้นชื่อว่า “สังขตะ” เมื่อรูปธรรมทั้งหลาย ประกอบพร้อมด้วย ลักษณะที่เป็นสังขตะเหล่านี้ รูปทั้งหลายเหล่านั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่า สังขตะ แล.

รูปทั้ง ๒๘ อย่างเหล่านั้น นั้นแหละ ชื่อว่าเป็น โลกิยะ อย่างเดียว ก็โดย ความหมายว่า อันปัจจัยทั้งหลายประกอบไว้ในโลก กล่าวคือ อุปาทานขันธ ๕ เป็นความจริงว่า อุปาทานขันธ ๕ ท่านเรียกว่า “โลก” เพราะเป็นของที่ย่อยยับ ทำลายไปเป็นธรรมดา

อันว่า บุคคลทั้งหลายพิจารณาโลกใดตามความเป็นจริงด้วยปัญญา แล้วเป็นเหตุให้สิ้นอุปาทาน พ้นจากโลกได้ โลกนั้นคือ อุปาทานขันธ ๕ (ที่ได้ชื่อว่าสังขารโลก ในบรรดาโลก ๓ คือ สัตตโลก โลกาสโลก และสังขารโลก) รูปธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งของอุปาทาน จึงเป็นอุปาทานขันธอย่างหนึ่งในบรรดาอุปาทานขันธ ๕ จึงนับเนื่องในโลก ถูกปัจจัยทั้งหลายประกอบเข้าไว้ในโลก คือ ในความเป็นของย่อยยับทำลายไปนั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า “โลกิยะ”

อีกอย่างหนึ่ง รูปธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็น **โลกิยะ** เพราะความเป็นของที่นับเนื่องในโลก คือในวิภวภูทกข์ อันบุคคลควรพิจารณาด้วยปัญญาเพื่อประโยชน์แก่การพ้นจากวิภวภูทกข์นั้น.

รูป ชื่อว่าเป็น **กามาวจร** อย่างเดียว เพราะความที่รูปทั้งหมดนั้นเกี่ยวเป็นที่ท่องเที่ยวไปแห่งกามัตถหา คือเป็นอารมณ์แห่งกามัตถหา อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าเป็น **กามาวจร** อย่างเดียว ก็โดยเกี่ยวกับท่องเที่ยว คือเป็นไปโดยมากในกามภพ คือ ในกามภุมิ ๑๑ ก็เพราะมีคำอธิบายอย่างนี้ รูปแม้ว่ามีการท่องเที่ยว คือเป็นไปในรูปภพ ก็ยังคงชื่อว่า กามาวจรนั้นแหละ โดยกำหนดถึงความเป็นไปโดยมากนั้น นั้นเทียว.

รูป ชื่อว่าเป็น **อนารัมมณะ** ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ไม่มีอารมณ์ เพราะไม่มีการถือเอาอารมณ์อะไร ๆ เหมือนอย่างพวกนามธรรมทั้งหลาย จริงอย่างนั้นรูปนั้น เป็นธรรมชาติมีติดบอด หาเจตนาในการรู้อารมณ์มิได้ แล.

รูป ชื่อว่าเป็น **อัปปหัตัพพะ** อย่างเดียว เพราะรูปทั้งหมด ไม่ใช่ธรรมที่ควรละ ด้วยอำนาจแห่งการละเป็นตังคปหาน เป็นต้น.

ท้วงว่า มีพระดำรัสตรัสไว้อย่างนี้ว่า “**รูปํ ภิกขเว น ตุมหากํ ตํ ปชทล**” - ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของพวกเรา พวกเราจงละรูปนั้น” ดังนี้. เมื่อตรัสไว้อย่างนี้ ก็เป็นอันว่า แม้รูปก็เป็นปหัตัพพะธรรม คือธรรมที่ควรละ มิใช่หรือ?

เฉลยว่า จริงอยู่ ตรัสไว้อย่างนั้น ถึงกระนั้น ก็พึงทราบว่าเป็นเทศนาโดยปริยาย ตรัสหมายเอาการละฉันทราคะในรูป คือ การละฉันทราคะที่เป็นไปปรารภรูป ว่าเป็นการละรูป โดยการพิจารณาเห็นโทษในรูป แล้วละฉันทราคะในรูปเสีย

ได้นั่นเอง. ก็ถ้าหากว่า รูปก็เป็นปหัตตัพพธรรม (ธรรมที่พึงละ) ไชว์ รูปก็ต้องตกอยู่ในฝ่ายแห่งสังกิลิฏฐธรรม (ธรรมมัวหมอง) เช่นเดียวกับกิเลสมีรากะเป็นต้น ก็แต่ว่า ในที่ไหนๆ ก็มีได้ตรัสไว้ว่ารูปเป็นสังกิลิฏฐธรรม เพราะฉะนั้นรูปจึงเป็นอปปหัตตัพพธรรม แต่อย่างเดียวเท่านั้น. อนึ่ง ถ้าหากว่ารูปก็เป็นปหัตตัพพธรรม ไชว์ ก็ย่อมมีรูปอะไรๆ ถูกละไปพร้อมกับความสิ้นกิเลสที่ถูกรมรณนั้นๆ ละเสียได้เป็นแน่แท้ แต่ก็ไม่มี มีแต่กิเลสเท่านั้น ที่ถูกละไป.

ด้วย อิติ-ศัพท์ ในบทว่า อปปหัตตัพพเมวาติ นี้ ท่านรวมเอาเอกวิธินัยทั้งปวง มีนัยว่า รูปเป็น อภัยากตะ อย่างเดียว เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้โดยความเป็นกุศลและอกุศล เป็นต้น.

ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าวถึง เอกวิธินัย แห่งรูปทั้งหลายตามสมควรอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะกล่าวทุกวิธินัย (นัยแห่งรูปมี ๒ อย่าง) ต่อไปอีก จึงกล่าวเริ่มต้นว่า “ก็ยิ่งแตกเป็นหลายอย่างได้ โดยเกี่ยวกับเป็นอชฌัตติกรุปกับพาหิรรูป เป็นต้น” ดังนี้ เป็นต้น.

รูป ชื่อว่า อชฌัตติกรุป เพราะเป็นรูปที่เป็นไปอิงคือเจาะจงอตตาท เพราะเนื่องอยู่กับอตตาท กล่าวคืออตตภาพ รูปธรรมทั้งหลายแม้เหล่าอื่นที่เนื่องกับอตตภาพก็มีอยู่ รูปนั้นก็น่าจะได้ชื่อว่า อชฌัตติกรุป ด้วยเหมือนกัน ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น ปสาทรูป ๕ อย่าง มีจักขุปสาทรูปเป็นต้น นี้ เท่านั้น ท่านประสงค์ว่าเป็นอชฌัตติกรุป โดยเกี่ยวกับเป็นชื่อใช้ตามความนิยม.

อีกอย่างหนึ่ง ปสาทรูป ๕ อย่างเหล่านี้เท่านั้น ที่ควรแก่ชื่อว่า อชฌัตติกะ โดยพิเศษ เพราะเป็นของเนื่องอยู่กับอตตภาพ (ขันธ ๕) แล้วมีความอุปการะยิ่งแก่อตตภาพนั้น โดยการทำได้วิเศษกว่ารูปนอกรูปนี้ ดุจกล่าวว่า ถ้าไม่มีพวกเรา (คือปสาทรูป ๕ เหล่านี้ นี้แหละ) พวกท่านก็หาได้ต่างไปจากก่อนไม่ ไม่.

อีกอย่างหนึ่ง ปสาทรูป ๕ ชื่อว่า อชฌัตตตะ เพราะมีความหมายว่า เป็นไปเนื่องกับอตตาคือจิต (อตตานิ อธิกิจจ ปวตตติ = เป็นไปเนื่องกับอตตาท) โดยเป็นทวารแห่งจิตเหล่านั้น อชฌัตตตะ นั่นเอง เป็นอชฌัตติกะ.

อีกอย่างหนึ่ง ปสาทรูป ๕ ชื่อว่า อชฌัตติกะ เพราะเปรียบเสมือนสิ่งภายใน เพราะมีกิจเกี่ยวกับการประสานกับอารมณ์ อันเปรียบเสมือนสิ่งภายนอก.

รูป ๒๓ อย่าง นอกนี้ ชื่อว่า **พาหิรรูป** เพราะเป็นรูปที่มีภายนอกแต่
อชฌัตตกรุปนั้น.

รูป ๖ อย่าง มีจักขุปสาทรูปเป็นต้น เท่านั้น ชื่อว่า **วัตถุรูป** เพราะความ
เป็นรูปอันเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งวิญญาน ๖ ในปัจจุโวการภูมิ. รูป ๒๒ อย่าง
นอกนี้ ชื่อว่า **อวัตถุรูป** ก็เพราะความเป็นรูปที่ไม่ใช่ที่ตั้งอาศัยแห่งวิญญานทั้ง
หลาย ดังกล่าวนั้น.

รูป รวม ๗ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ และวิญญัตติรูป ๒ ชื่อว่า **ทวารรูป**
เพราะความเป็นทวารแห่งวิถิจิต และเพราะความเป็นทวารแห่งกรรม อย่างนี้คือ :

ปสาทรูป ๕ มีจักขุปสาทรูปเป็นต้น ชื่อว่า **ทวารรูป** เพราะเป็นทวารคือ
เป็นช่องทางแห่งความเป็นไปของวิถิจิต มีจักขุทวารวิถิเป็นต้น

วิญญัตติรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า **ทวารรูป** ก็เพราะความเป็นทวาร คือเป็นช่องทาง
แห่งความเป็นไปของกุศลกรรมและอกุศลกรรม อย่างนี้คือ กายวิญญัตติเป็นกาย-
ทวาร วจวิญญัตติก็เป็นวจิทวาร แห่งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่เป็นไปอาศัย
กายทวารหรือวจิทวารในคราวนั้น ๆ

รูป ๒๑ อย่างนอกนี้ ชื่อว่า **อทวารรูป** เพราะเป็นรูปที่หาความเป็นทวาร
ดังกล่าวนี้ ไม่ได้.

รูป รวม ๘ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวีตรูป ๑ ชื่อว่า
อินทริยรูป เพราะมีความเป็นใหญ่ อย่างนี้ คือ:

จักขุปสาทรูป ชื่อว่า **อินทริยรูป** เพราะมีความเป็นใหญ่ในการเห็น เกี่ยวกับการ
การยังการเห็น คือจักขุวิญญาน ให้เป็นไปคล้อยตามอำนาจของตน โดยประการ
ที่เมื่อตนแก่กล้า จักขุวิญญานนั้นก็แก่กล้า เมื่อตนอ่อน ก็อ่อน เพราะเหตุนี้จึง
ตรัสเรียกจักขุปสาทรูปนี้ว่า จักขุนทริย์ แม้ปสาทรูปที่เหลือ มีโสตปสาทรูปเป็นต้น
ชื่อว่า อินทริยรูป ก็เพราะมีความเป็นใหญ่ในการได้ยินเป็นต้น ตามทำนองเดียว
กันนี้แหละ.

ส่วน ภาวรูป ๒ ชื่อว่า **อินทริยรูป** เพราะมีความเป็นใหญ่เกี่ยวกับการยัง
ลึงคะเป็นต้น ให้เป็นไปคล้อยตามตน.

ก็ภาวรูปทั้ง ๒ นี้ พระผู้มีพระภาคแม้มิได้ตรัสไว้ โดยความเป็นอินทริย-
ปัจจัย ในปกรณ์มหาปฏฐาน เพราะมิได้ยั้งธรรมอะไร ๆ ให้บังเกิด เหมือนอย่าง

ธรรมที่เป็นอินทริยปัจจัยทั้งหลายอย่างอื่น ก็ตาม แต่ก็ตรัสไว้โดยความเป็นอินทริย์ ในอินทริยนิเทศ ที่ทรงกำหนดอินทริย์ไว้เป็น ๒๒ อย่าง โดยชื่อว่า อิตติอินทริย์ และปริสสินทริย์ เพราะอิตติภาวะ แม้มิได้เป็นอินทริยปัจจัยดังกล่าวนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอินทริย์ โดยเกี่ยวกับเป็นใหญ่ในการยังลึงคะ นิमितตะ เป็นต้น ให้เป็นไปคล้อยตามตน กล่าวคือ ให้ถึงความนับว่า เป็นอิตติลึงคะ อิตตินิमितตะ อิตติกุตตะ และอิตติอากัปปะ นั้นเทียว ปริสสภาวะ ได้ชื่อว่าเป็นอินทริย์ ก็อย่างนี้เหมือนกันแล.

ส่วนชีวิตรูป ชื่อว่า อินทริยรูป ก็โดยเกี่ยวกับมีความเป็นใหญ่ในการบริหารรักษารูปที่เกิดจากกรรม ช่วงระยะเวลาที่มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป นั้นเทียว เพราะกัมมชรูปเหล่านั้น เนื่องอยู่กับชีวิตินทริย์ และตัวชีวิตินทริย์เองก็เป็นไปโดยสัมพันธ์กับธรรมที่ตนดำรงไว้ ดุจนายเรือเป็นไปโดยสัมพันธ์กับเรือ โดยประการที่นายเรือรักษาเรือ คือทำเรือให้แล่นไปจนถึงฝั่งนั้นได้ด้วย ตนเองก็ถึงฝั่งนั้นด้วยเรือที่ตนรักษาด้วย ฉะนั้น

รูป ๒๐ อย่างนอกนี้ ชื่อว่า อนินทริยรูป ก็เพราะหาความเป็นอินทริยรูปดังกล่าวนั้นมีได้

รูปรวม ๑๒ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ และวิสยรูป ๗ ชื่อว่า โอปาริก-รูป เพราะความที่หยาบ เกี่ยวกับมีความกระทบกันได้ โดยการที่พวกหนึ่งเป็นวิสยะ (อารมณ์) ที่มากระทบ อีกพวกหนึ่งเป็นวิสยิ (มีอารมณ์) รับกระทบ อารมณ์ที่มากระทบนั้น ก็อาการที่กระทบกันแห่งรูปเหล่านี้ นับว่าหยาบ เพราะฉะนั้น รูป ๑๒ อย่างเหล่านี้ เมื่อเทียบกับรูปที่เหลือ อันไม่มีอาการดังกล่าวนี้ ก็ย่อมนับว่าเป็นรูปหยาบ และเพราะความที่หยาบนั่นเอง จึงชื่อว่า สันติเกสรูป คืออาสนนรูป (รูปใกล้) เพราะทำการแทงตลอดสภาวะด้วยญาณได้ง่ายกว่ารูปที่เหลือ ดุจเมื่อมองดูบุคคลผู้อยู่ใกล้ ก็ย่อมมองเห็นรูปพรรณสัณฐานได้ชัดกว่าคนนอกนี้ (ที่อยู่ไกล) ฉะนั้น.

ภาวะที่เผชิญหน้ากัน คือการมาตกถึงกันและกัน ได้แก่ การเข้ามาถึงตำแหน่งที่จะเกิดความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ในฐานะที่ฝ่ายหนึ่งเป็นวิสยะ (อารมณ์) อีกฝ่ายหนึ่งเป็นวิสยิ (ผู้มีอารมณ์, ผู้เข้าไปถือเอาอารมณ์) นั้น นั้นแหละ ชื่อว่า ปฏิฆะ เพราะเป็นเหมือนการกระทบกระทั่งกัน อันเป็นภาวะที่ปรากฏแล้วก็เป็นเหตุให้ภวังค์เกิดความหวั่นไหว (ไหวตัว) ขึ้น.

เปรียบเทียบเหมือนว่า เมื่อคนมีกำลัง ๒ ฝ่าย มีการกระทบกระทั่งกัน คนทรมานกำลัง อ่อนแอ พบเห็นเข้า ก็เกิดความหวั่นไหวใจขึ้น ฉันทนใจ, เมื่อภาวะที่เผชิญหน้ากัน อันนับว่าเป็นปฏิฆะแห่งธรรม ๒ ฝ่าย คือ วิสยะและวิสยี่ นั้น ปรากฏแล้ว ภาวะซึ่งเป็นธรรมชาติทรมานกำลัง เพราะความที่เป็นนามธรรม ก็ย่อมเกิดความหวั่นไหวขึ้น ฉันทนใจ.

ก็ภาวะที่นับว่าเป็นปฏิฆะ นี้ มี ๓ อาการ อย่างนี้ คือ

๑ มีการจรดถึงตัวด้วยตนเอง

๒ มีการจรดถึงตัวด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย

๓ หากการจรดถึงตัวทั้งด้วยตนเอง ทั้งด้วยอำนาจแห่งที่อาศัยมิได้

ในบรรดาอาการทั้ง ๓ นั้น พึงทราบว่า ไผภูฐัพพรูป (ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ) มีการจรดถึงตัวด้วยตนเอง คือมาจรดถึงตัวกายปสาทรูปด้วยตนเอง ส่วน ขมานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป คันธรูป รสรูป มีการจรดถึงตัว ด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย อย่างนี้คือ ขมานปสาทรูป จะมีการจรดถึงตัวคันธรูปอันเป็นวิสยะได้โดยตรง ก็หาไม่ ทว่า จะมีการจรดถึงตัวคันธรูปได้ ก็โดยการที่มหาภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของขมานปสาทรูปนั้น ไปจรดถึงมหาภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของคันธรูปก่อน เท่านั้น แม้คันธรูปจะจรดถึงตัวขมานปสาทรูปอันเป็นวิสยี่ได้ ก็อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ทั้งขมานปสาทรูปผู้เป็นวิสยี่ ทั้งคันธรูปผู้เป็นวิสยะ ส่วนชื่อว่า มีการจรดถึงตัวอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย แม้การที่ชิวหาปสาทรูปอันเป็นวิสยี่ จะมีการจรดถึงตัวรสรูปอันเป็นวิสยะ ด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย และรสรูปอันเป็นวิสยะ จะจรดถึงตัวชิวหาปสาทรูปอันเป็นวิสยี่ ด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย ก็มีคำอธิบายอย่างเดียวกัน นี้แหละ.

ส่วนกายปสาทรูปอันเป็นวิสยี่ แม้ว่าไผภูฐัพพรูปอันเป็นวิสยะจะมาจรดถึงตัวด้วยตนเองก็ตาม ก็หาได้จรดถึงตัววิสยะนั้นด้วยตนเองเหมือนกันไม่ ทว่า จะจรดถึงได้ก็ด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย กล่าวคือ มหาภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของกายปสาทรูปนั้น ต้องจรดถึงตัวไผภูฐัพพรูปที่มาถึงเองนั้นก่อน กายปสาทรูปนั้นจึงจะมีโอกาสได้จรดถึงตัวไผภูฐัพพรูปที่มาถึงเองนั้นด้วย เพราะฉะนั้น ทางกายทวารเฉพาะกายปสาทรูปอันเป็นวิสยี่เท่านั้น ที่ได้ชื่อว่า มีการจรดถึงตัวด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย ไผภูฐัพพรูปหาอาการนี้เช่นเดียวกันไม่.

ส่วนจักขุประสาทรูป โสตปสาทรูป วัณณรูป สัททรูป ชื่อว่า หามีการจรดถึงตัว ทั้งด้วยตนเอง ทั้งด้วยอำนาจแห่งที่อาศัย มิได้ กล่าวง่าย ๆ ว่า รูปะ (วัณณรูป) และสัททะ ตั้งอยู่ที่ตำแหน่งแห่งที่ของตนนั่นเอง เมื่ออยู่ในระยะที่อานุกาภาพแห่งจักขุและโสตะจะแผ่ไปถึงได้ ก็ชื่อว่า เกิดภาวะที่นับว่าเป็นปฏิมะ โดยที่ทั้งตนเอง ทั้งที่อาศัยของตน มิได้มาจรดถึงตัวจักขุและโสตะเลย แม้จักขุ โสตะ ก็อย่างนั้นเหมือนกัน ตั้งอยู่ตามตำแหน่งแห่งที่ของตนนั่นเอง หาได้จรดถึงตัวรูปะและสัททะ ทั้งด้วยตนเอง ทั้งด้วยที่อาศัยของตน ไม่ ฉะนั้นแล.

รูปใดมีภาวะที่นับว่าเป็นปฏิมะ โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อาการเหล่านี้ รูปนั้น ชื่อว่า สัปปฏิฆรูป ได้แก่รูป ๑๒ อย่าง เหล่านั้น นั้นแหละ ก็ในพระดำรัสที่ตรัสไว้ อย่างนี้ ว่า:

ทิกฺขเจ ทิกฺขมตฺตํ ภวิสฺสติ

สุเต สุตมตฺตํ ภวิสฺสติ

มุเต มุตมตฺตํ ภวิสฺสติ

วิญญาเต วิญญาตมตฺตํ ภวิสฺสติ^๑

แปลว่า

ในรูป (ภาพ) ที่เธอได้เห็นแล้ว จักมีเพียงรูปที่เธอได้เห็นแล้วเท่านั้น

ในเสียงที่เธอได้ยินแล้ว จักมีเพียงเสียงที่เธอได้ยินแล้วเท่านั้น

ในอารมณ์ที่เธอได้กระทบแล้ว จักมีเพียงอารมณ์ที่เธอได้กระทบแล้วเท่านั้น

ในธรรมที่เธอได้รู้แล้ว จักมีเพียงธรรมที่เธอได้รู้แล้วเท่านั้น

ดังนี้ นั้น พึงทราบทั่ว ทรงแรวมเอาวิสัยรูปที่มีการจรดถึงตัววิสัยโดยอาการใดอาการหนึ่งเข้าไปเป็นอย่างเดียวกัน โดยชื่อว่า “มุตะ - อารมณ์ที่ได้กระทบแล้ว” ได้แก่รูปธรรม ๓ อย่าง คือ คันธรูป รสรูป และโผฏฐัพพรูป.

รูป ๑๖ อย่างนอกนี้ มีอาไปธาดุเป็นต้น ชื่อว่า **สุขุมรูป** เพราะไม่มีภาวะที่เป็นโอฬาริกรูป และเพราะเทียบกับโอฬาริกรูปเหล่านั้นแล้ว ก็นับว่าละเอียด ชื่อว่า **ทุเรรูป** และชื่อว่า **อัปปฏิฆรูป** เพราะหาภาวะที่นับว่าเป็นสันติกรูป ที่นับว่าเป็นสัปปฏิฆรูป ดังกล่าวนั้นมิได้

๑ พ.ศ. ๒๕/๑๑๔

กัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ๑๘ อย่าง คือ มหาภูตรูป ๔ วัณณะ ๑ คันธะ ๑ รสะ ๑ โอิชา ๑ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ภาวรูป ๒ ซีวิตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ ชื่อว่า **อุปาตินนกรูป** เพราะเป็นรูปที่กรรมอันอุปาทานคือตัณหา และทิฏฐิเข้าถึงแล้ว ได้ถือเอาแล้วโดยความเป็นผลของตน ขยายความว่า กรรมสำเร็จแล้วเพราะมีอุปาทานคือตัณหาและทิฏฐิเป็นปัจจัย รูปที่เกิดจากกรรมนั้น ย่อมได้ชื่อว่า **อุปาตินนกรูป** เพราะเป็นรูปที่เนื่องจากกรรมอันมีอุปาทานเป็น ปัจจัยนั้น. รูปนอกนี้ คือรูป ๑๐ อย่างนอกนี้ ซึ่งเป็นรูปที่มีได้เกิดจากกรรมเลย โดยประการทั้งปวง ชื่อว่า **อนุปาตินนกรูป** จริงอยู่ รูป ๙ อย่าง คือ มหาภูต- รูป ๔ วัณณะ ๑ คันธะ ๑ รสะ ๑ โอิชา ๑ ปริจเฉทรูป ๑ ย่อมเกิดได้จาก สมุฏฐานแม้ทั้ง ๔ ไม่ใช่เฉพาะกรรมเท่านั้น แต่เมื่อมีส่วนเกิดจากสมุฏฐานคือ กรรมได้ ท่านก็ไม่นับเนื่องเข้าในอนุปาตินนกรูป เพราะหาความแน่นอนในความ เป็นอนุปาตินนกรูปนั้นมิได้. แต่ถ้าจะถือเอารูป ๙ อย่างที่เกิดจากสมุฏฐานอื่น จากกรรมนั้นด้วย อนุปาตินนกรูปก็ย่อมมี ๑๘ อย่าง แล.

รูปายตนะ (วัณณรูป) ชื่อว่า **สนิทัสสนรูป** เพราะมีความหมายว่า เป็น ไปพร้อมกันกับนิทัสสนะ ก็สิ่งทีชื่อว่า นิทัสสนะ นี้ คืออะไรเล่า? คือความเป็น อารมณ์ที่จักขุวิญญาณจะพึงเห็นได้ เป็นความจริงว่า ความเป็นอารมณ์แห่งจักขุ- วิญญาณแห่งรูปายตนะ นั้น ตรัสเรียกว่า นิทัสสนะ. ก็ความเป็นอารมณ์แห่งจักขุ- วิญญาณนี้ แม้มิได้เป็นอย่างอื่นไปจากรูปายตนะ แต่พระผู้มีพระภาค เมื่อทรง ประสงค์จะแสดงความพิเศษแห่งรูปายตนะ เกี่ยวกับว่า รูปายตนะนี้เท่านั้น เป็น อารมณ์ที่เห็นได้ รูปธรรมนอกนี้ แม้เป็นอารมณ์ได้ ก็ไม่ใช่อารมณ์ที่เห็นได้ จึง ตรัสถึงรูปายตนะคือวัณณรูปเท่านั้น นั่นเอง ว่า **สนิทัสสนรูป** รูปนอกนี้ชื่อว่า **อนิทัสสนรูป** ก็เพราะหาความพิเศษเกี่ยวกับเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณมิได้เลย.

รูปรวม ๕ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ ชื่อว่า **โคจรคคาคหิกรูป** (รูปที่มีการ ถือเอาอารมณ์) ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็อาการที่ถือเอาอารมณ์แห่งรูป ๕ อย่างเหล่านี้ มี ๒ อย่าง จึงกล่าวว่า **“คือรูป ๒ อย่างมีจักขุเป็นต้น”** ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า **โดยเกี่ยวกับการถือเอาอารมณ์ที่ไม่จรดถึงตัว** ความว่า รูป คือ ปสาทรูป ๒ อย่าง ได้แก่จักขุและโสตะ ย่อมถือเอาอารมณ์ที่ไม่จรดถึงตัว กล่าว

คือ ถือเอาอารมณ์อันตั้งอยู่ ณ ที่ที่บังเกิดนั้น นั้นแหละ มิได้มาจรดถึงตนเลย หรือว่า ตนเองมิได้ไปถึงตัวอารมณ์เหล่านั้นเลย ก็ย่อมถือเอาได้ ก็ถ้าหากว่า จักขุและโสตะนี้ ถือเอาอารมณ์ที่จรดถึงตัวไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมไม่อาจกำหนด ได้ว่า รูปนี้ ตั้งอยู่ในที่ไกลหรือว่าในที่ใกล้ เสียงนี้ ตั้งอยู่ในที่ไกลหรือว่าในที่ใกล้ ตั้งอยู่ในทางทิศนี้หรือว่าทางทิศโน้น แต่ว่า ความจริงสัตว์ทั้งหลายย่อมกำหนด ได้ถึงความใกล้ ความไกล และทิศทางทั้งหลายได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นอันกล่าว ได้ว่า จักขุและโสตะย่อมถือเอาอารมณ์ที่มีได้จรดถึงตัว คือว่า จักขุวิญญาณย่อม เกิดขึ้นในจักขุที่มีระยะห่างจากรูป โสตวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในโสตะที่มีระยะห่าง จากเสียง เพราะเหตุฉะนั้น ท่านโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า :

“ในบรรดาวัตถุ ๕ อย่าง มีจักขุเป็นต้น เหล่านี้ จักขุและโสตะเป็นผู้ถือเอา อารมณ์ที่มีได้มาถึงตน เพราะเป็นเหตุอุบัติแห่งวิญญาณในอารมณ์ที่มีระหว่างคัน (มีระยะห่าง) จริงอย่างนั้น จักขุย่อมมองเห็นภาพภูเขาเป็นต้น ซึ่งตั้งอยู่ในที่ไกล ที่ตั้งอยู่ในแก้วผลึก เป็นต้น และที่ใหญ่โต ได้ เสียง ที่เป็นไปในอากาศเป็นต้น รวมทั้งเสียงที่มีหนังห้องเป็นต้น คันอยู่ และเสียงดังแห่งระฆังเป็นต้น ย่อมเป็น อารมณ์ของโสตะได้ ฯลฯ ก็ถ้าหากว่า ธรรมชาติทั้ง ๒ นี้ ย่อมถือเอาเฉพาะ อารมณ์ที่อยู่ใกล้ชิดตัวเท่านั้นไซ้ จักขุ (ในคราวที่มีจักขุวิญญาณตั้งอาศัย) ก็ จะ พึงเห็นภาพดวงตาและภาพโคขนตาด้วยทีเดียว การกำหนดทิศทางและตำแหน่ง แห่งเสียง ก็ไม่อาจมีได้ด้วย นายขมังธนูผู้ยิงตามเสียงก็จะพึงมีอันทำลูกศรให้แล่น ตกไปในหูของตน แล” ดังนี้.

คำว่า โดยเกี่ยวกับการถือเอาอารมณ์ที่จรดถึงตัว ความว่า ปสาทรูป ๓ อย่างนอกนี้ มีฐานะเป็นต้น ย่อมถือเอาอารมณ์ที่จรดถึงตัว คือย่อมถือเอาอารมณ์ ที่ไม่มีระหว่างคัน อธิบายว่า อารมณ์นั้น ย่อมจรดถึงตัวฐานะเป็นต้น จึงจะเกิด ฆานวิญญาณเป็นต้น ถือเอาอารมณ์นั้นๆ บัณฑิตพึงทราบอธิบายเกี่ยวกับ คำว่า จรดถึงตัว, ไม่จรดถึงตัว แม้ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ในลัทธิปริยัติรูปนั้นทีเดียว

ก็ปสาทรูปทั้ง ๕ อย่างเหล่านี้ ว่าโดยสภาวะ ได้ชื่อว่า โคจรัคคาหิกรูป ก็ เพราะความเป็นรูปที่วิญญาณนั้นๆ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น ตั้งอาศัย แล้วก็มีการ ถือเอาอารมณ์นั้นๆ เป็นสภาวะ รูป ๒๓ อย่างนอกนี้ ชื่อว่า อโคจรัคคาหิกรูป ก็เพราะหาความเป็นโคจรัคคาหิกรูปตามอธิบายที่ว่ามานี้มิได้.

รูปธรรมทั้งหลาย รวม ๘ อย่าง คือ ธาตุ ๔ วัณณะ (สี) ๑ คันธะ (กลิ่น) ๑ รสชะ (รส) ๑ โอาชา (อาหาร) ๑ ชื่อว่า **อวินิพโกครูป** ก็เพราะความเป็นรูปที่ไม่แยกกัน คือไม่มีความเป็นไปแยกกันเป็นแต่ละอย่าง ความว่า ธาตุ ๔ มีในที่ใด รูป ๔ อย่าง มีวัณณะเป็นต้น ย่อมมีในที่นั้น โดยเป็นธรรมเกิดร่วมกับ ธาตุ ๔ ประจำแน่นอน รูป ๒๐ อย่างนอกนี้ชื่อว่า **วินิพโกครูป** เพราะความเป็นรูปที่มีได้เกิดร่วมกับธาตุ ๔ นั้น ประจำแน่นอน ความว่า แม้เมื่อคราวจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นร่วมกับธาตุ ๔ เหล่านั้น นั่นแหละ เพราะความเป็นอุปาทายรูปก็ตาม ก็มีได้เกิดร่วมกับธาตุ ๔ เป็นประจำแน่นอน อธิบายว่า รูปเหล่านี้ มีในที่ใด ธาตุ ๔ มีในที่นั้น แน่นนอน ข้อนี้ไม่ต้องสงสัย แต่ที่ว่า ธาตุ ๔ มีในที่ใด รูปเหล่านี้หาความแน่นอนในอันที่จะมีอยู่ด้วยในที่นั้น ไม่ เพราะฉะนั้น จึงนับว่าเป็น **วินิพโกครูป**

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เพราะเหตุที่พวกรูปพรหมไม่มีขันธ์ ชิวหาและ กายะ เพราะฉะนั้น ในพรหมโลกจึงไม่มีคันธะ รสชะ และโณฏฐัพพรูป” ดังนี้ ก็มติของอาจารย์บางพวกดังกล่าวนี้ ถูกอาจารย์ทั้งหลายมีท่านอาจารย์ธรรมपालะเป็นต้น ปฏิเสธคัดค้านแล้วในปกรณ์นั้นๆ บัณฑิตพึงตกลงใจว่า คันธะ รสชะ และ โณฏฐัพพะ ย่อมมีแม้ในพรหมโลกนั้น เพียงแต่เป็นรูปธรรมที่ตั้งอยู่ โดยไม่อาจถึงความ เป็นอารมณ์แก่พรหมผู้ขาดปสาทรูปอันเป็นทวารนั้นๆ เท่านั้น.

คาถาสงเคราะห์ (ประมวล) รูปวิภาค

อิจฺเจวมภูจฺวิสติ-

วิธมฺปิ จ วิจฺกฺขณา

อชฺฌตฺติกาภิเกเทน

วิภชฺชนติ ยถารทํ

แปลว่า

ก็บัณฑิตผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ทั้งหลาย ย่อมจำแนกรูปทั้ง ๒๘ อย่าง โดยประเภทอชฌตติการูปเป็นต้น ตามสมควร ตามประการดังกล่าวมากระนี้ นี้.

คำอธิบายคาถาสงเคราะห์รูปวิภาค

อิติ-ศัพท์ ในบทว่า **อิจฺเจว** นี้ มีความหมายว่า “ประการ” ด้วย **อิติ-ศัพท์** นั้น ท่านรวมเอาประเภททุกะ (รูปหมวด ๒) ดิกะ (รูปหมวด ๓) เป็นต้น

ทั้งหมด แม้ที่มีได้มาในปรกณ์อภิธัมมัตถสังคหะ นี้ เข้ามาด้วย เช่นอย่างนี้ ว่า:
สำหรับประเภท **ทุกะ** (รูปหมวด ๒) ก็พึงรวมเอา **นิปผันนทุกะ** คือ
นิปผันนรูป ๑ อนิปผันนรูป ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย.

สำหรับประเภท **ติกะ** (รูปหมวด ๓) ก็พึงรวมเอา **กัมมชติกะ** คือ กัมมช-
รูป - รูปเกิดจากกรรม ๑, อกัมมชรูป - รูปที่มีไช่กัมมชรูป ๑, เนวกัมมชนา-
กัมมชรูป - รูปที่เป็นกัมมชรูปก็มีไช่ เป็นอกัมมชรูปก็มีไช่ ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย.

สำหรับประเภท **จตุกกะ** (รูปหมวด ๔) ก็พึงรวมเอา **ทิฏฐจตุกกะ** คือ
ทิฏฐรูป - รูปที่จักขุวิญญาณเห็น ๑, สุตรูป - รูปที่โสตวิญญาณได้ยิน ๑,
มุตรูป - รูปที่ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ เข้าไปกระทบ ๑,
วิญญาณุตรูป - รูปที่มีโนวิญญาณรู้ ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย.

สำหรับประเภท **ปัญจกะ** (รูปหมวด ๕) ก็พึงรวมเอา **เอกชปัญจกะ** คือ
เอกชรูป - รูปเกิดจากปัจจัยเดียว ๑, ทวิชรูป - รูปที่เกิดจากปัจจัยสอง ๑, ติชรูป
- รูปที่เกิดจากปัจจัยสาม ๑, จตุชรูป - รูปที่เกิดจากปัจจัยสี่ ๑, นกฺโตจิชาตรูป
- รูปที่มีได้เกิดจากปัจจัยไหน ๆ ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย.

สำหรับประเภท **ฉักกะ** (รูปหมวด ๖) ก็พึงรวมเอา **จักขุวิญญาณเยยฉักกะ**
คือ จักขุวิญญาณเยยรูป - รูปที่พึงรู้ทางจักขุทวาร ๑ ฯลฯ มโนวิญญาณเยยรูป - รูป
พึงรู้ทางมโนทวาร ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย.

สำหรับประเภท **สัตตกะ** (รูปหมวด ๗) ก็พึงรวมเอา **จักขุวิญญาณเยย-**
สัตตกะ คือจักขุวิญญาณเยยรูป - รูปที่จักขุวิญญาณจะพึงรู้ ๑ ฯลฯ มโนธาตุวิญญาณเยย-
รูป - รูปที่มีโนธาตุจะพึงรู้ ๑, มโนวิญญาณธาตุวิญญาณเยยรูป - รูปที่มีโนวิญญาณ-
ธาตุจะพึงรู้ ๑ เป็นต้น เข้ามาด้วย ดังนี้ เป็นต้น.

รูปสมมุฏฐาน

ชื่อว่า **รูปสมมุฏฐาน** (สมมุฏฐานแห่งรูป) มี ๔ อย่าง คือ กรรม จิต อุตุ และ
อาหาร

ในรูปสมมุฏฐาน ๔ อย่างนั้น กุศลกรรมและอกุศลกรรม รวม ๒๕ อย่าง
คือ ที่เป็นกามาวจรกรรม (๒๐) และที่เป็นรูปาวจรกรรม (๕) ที่สัตว์ตกแต่งไว้แล้ว
๕๔

(ก่อนแล้ว) ย่อมยังรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน (กัมมสมุฏฐานรูป) ให้ตั้งขึ้นในสันดานภายใน ในทุก ๆ ขณะจับตั้งแต่ปฏิสนธิไป

จิต ๗๕ ดวง เว้นอรูปรวิบาก (๔) และทวิปัญญาวิญญาณ (๑๐) กำลังเกิดอยู่นั้นเทียว ย่อมยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น จับตั้งแต่ภวังค์ขณะแรกไป ในบรรดาจิต ๗๕ ดวงนั้น อับปนาชวนจิต (๒๖) ย่อมยังแม่อิริยาบถให้น้อมไป (ค้ำจุน) ส่วน โวภูตัพพนจิต กามาวจรชวนจิต และอภิญาจิต ย่อมยังแม่วิญญัตติให้ตั้งขึ้น. ก็ในบรรดาจิตที่ยังวิญญัตติให้ตั้งขึ้นแม่เหล่านี้ ชวนจิตที่สหระคตด้วย โสมนัส ๑๓ ดวง ย่อมยังแม่การข่มหัวให้เกิดขึ้น.

เตโชธาตุที่รู้กันว่า อุดเย็น อุดร้อน อันถึงความตั้งอยู่ ย่อมยังรูปมีธาตุเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้นทั้งภายใน ทั้งภายนอก ตามสมควร

อาหาร กล่าวคือ โอชา ถึงความตั้งอยู่นั้นเทียว ย่อมยังรูปมีอาหารเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น ในคราวที่กลืนกิน.

ในบรรดารูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้งหลายเหล่านั้น **หทยรูปและอินทริยรูป**ทั้งหลาย เป็นรูปที่เกิดจากกรรมอย่างเดียว.

วิญญัตติรูป ๒ เป็นรูปที่เกิดจากจิตอย่างเดียว

สัททรูป เป็นรูปที่เกิดจากจิตและธาตุ

รูป ๓ อย่าง มีลหุตารูปเป็นต้น เป็นรูปที่เกิดจากจิต ธาตุ และอาหาร

อวินิพโยครูปและอากาศธาตุ เป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔

ลักษณะรูปทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดจากสมุฏฐานแม่ไหน ๆ ฉะนั้น แล.

คำอธิบายรูปสมุฏฐาน

อธิบายรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน

ท่านอาจารย์ ทำคำถามไว้ในใจ ว่า “ก็สมุฏฐานทั้งหลายมีกรรมเป็นต้น เหล่านี้คืออะไร เป็นสมุฏฐานแห่งรูปได้อย่างไร ในอะไร และในกาลไหน” ดังนี้ ก่อนแล้ว จึงกล่าวว่า “**ในรูปสมุฏฐาน ๔ อย่าง นั้น**” ดังนี้ เป็นต้น.

คำว่า **กุศลกรรมและอกุศลกรรม รวม ๒๕ อย่าง** ได้แก่กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่ถึงความเป็นกรรมอันสามารถยังวิบากและกัมมชรูปให้บังเกิด รวม ๒๕ อย่าง ท่านอาจารย์ได้ระบุประเภทกรรม ๒๕ อย่าง เหล่านี้เอง ว่า **คือที่เป็น**

กามาวจรกรรม (๒๐) และที่เป็นรูปาวจรกรรม (๕) ดังนี้.

คำว่า **ที่สัตว์ตกแต่งไว้แล้ว** คือ ที่สัตว์ได้ทำไว้แล้ว สังสมไว้แล้ว โดยมาก เป็นอดีต โดยเกี่ยวกับเป็นอุปัชชเวทนิยกรรม เผล็ดวิบากในภพหน้าถัดไปบ้าง เป็นอุปปราปรเวทนิยกรรม เผล็ดวิบากในภพต่อๆ ไป ถัดจากภพหน้านั้นไปบ้าง พึง ทราบว่า โอกาสที่กรรมในปัจจุบัน จะยังกัมมชรูปให้บังเกิดในปัจจุบันชาติเดียวกัน นั้น มีน้อย ดูจในคราวที่ ไสเรยยามานพ คิดจาบจ้วงล่วงเกินเกี่ยวกับอสังกรรมใน ท่านผู้ยิ่งด้วยคุณวิเศษคือ ท่านพระมหากัจจายนะ แล้วเป็นเหตุให้ตนต้องเปลี่ยน เพศเป็นสตรีไป ฉะนั้น.

คำว่า **ย่อมยังรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น** ความว่า เมื่อพร้อมเพรียง ด้วยปัจจัยอื่นมีคติเป็นต้นแล้ว ก็ย่อมมีความสามารถในการยังรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน ให้ตั้งขึ้น อธิบายว่า รูปใดบังเกิดแต่กรรม รูปนั้นชื่อว่า รูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน เพราะมีกรรมนั้น นั้นแหละ เป็นเหตุให้ตั้งขึ้น เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ได้แก่ยังกัมมชรูปให้ตั้งขึ้น.

คำว่า **ในสันดานภายใน** คือในความสืบต่อภายในตน ได้แก่ ในสันดาน ที่เนื่องด้วยอินทรีย์ (ชีวิตินทรีย์) ด้วยคำว่า “ในสันดานภายใน” นี้ เป็นอันท่าน อาจารย์ปฏิเสศความเป็นไปแห่งกัมมชรูปในสันดานภายนอก อันไม่เนื่องด้วย อินทรีย์.

คำว่า **ในทุกๆ ขณะ** ความว่า ในทุกๆ ขณะแห่งจิตตูปบาท แต่ละดวง ที่ กำหนดได้อย่างนี้ว่า อุปปาทขณะ ฐิติขณะ และภังคขณะ ด้วยคำว่า “ในทุกๆ ขณะ” นี้ ท่านอาจารย์ประสงค์เพียงแต่จะแสดงให้เห็นทราบว่า กัมมชรูปนี้ มีอยู่ตลอดเวลา มีติดต่อกันไปไม่ขาดสาย ไม่มีระหว่าง จนอาจกล่าวเปรียบเทียบกับความเป็นไปของจิตได้ว่า มีอยู่ทุกๆ ขณะ มีอุปปาทขณะเป็นต้น แห่งจิตตูปบาทแต่ละ ดวง มิได้ประสงค์แสดงให้เห็นว่า ความเป็นไปของกัมมชรูปย่อมเนื่องอยู่กับ ขณะแห่งจิตเหล่านั้นแต่ประการใด เพราะไม่เช่นนั้นก็ย่อมถึงความพ้องกัน ปะปน กันกับจิตตชรูปไป จะเห็นได้ว่า บางคราวแม้ไม่มีจิตก็มีกัมมชรูปเป็นไป บัณฑิตพึง เห็นเรื่องของท่านผู้เข้านิโรธสมบัติ หรือเรื่องของผู้เป็นอสังญญีสัตว์ เป็นนิทสสนะ ส่งให้เห็นความข้อนี้เกิด.

คำว่า **จับตั้งแต่ปฏิสนธิไป** ความว่า รูปมีกรรมเป็นสมุฏฐานที่ตั้งขึ้นทุก ๆ ขณะแห่งจิตนั้น ย่อมตั้งขึ้นอย่างนี้ จับตั้งแต่ปฏิสนธิคือจับตั้งแต่อุปาทกขณะแห่งปฏิสนธิจิตไปเลยทีเดียว โดยเป็นธรรมชาติมาพร้อมกับปฏิสนธิจิตนั้น.

พึงทราบว่ เมื่อสัตว์จะถึงคราวสิ้นอายุตายไป กัมมชรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปาทกขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗ นับย้อนจากจตุตถจิตขึ้นมา ย่อมเป็นกัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายในภพ ย่อมถึงความสิ้นสุดไปพร้อมกับภังคขณะแห่งจตุตถจิตนั้นเทียว ในระหว่างอุปาทกขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗ กับภังคขณะแห่งจตุตถจิต นี้ ย่อมไม่มีกัมมชรูปอะไร ๆ บังเกิดเลย เพราะระหว่างนี้ ไม่ใช่โอกาสแห่งกัมมชรูป.

อธิบายรูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน

ท่านอาจารย์กล่าวว่า “จิต ๗๕ ดวง ฯลฯ ย่อมยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น” ดังนี้ ก็เป็นอันท่านแสดงแยกกันโดยเด็ดขาด ว่า ในบรรดาจิต ๘๘ ดวง จิตที่มีความสามารถยังจิตตชรูปให้ตั้งขึ้น ก็มีเพียง ๗๕ ดวงเท่านั้น เว้นจิต ๑๔ ดวง ถาถามว่า เพราะเหตุไรจึงต้องเว้นจิต ๑๔ ดวงเหล่านี้? ตอบว่า :

ก่อนอื่น อรูปวิบาก ๔ ดวง ย่อมไม่ยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น เพราะเป็นวิบากที่สำเร็จจากอรูปาวจรกุศลอันเป็นภาวานาสාරอกความยินดีในรูป และอรูปวิบากนั้นบังเกิดโดยกิจมีปฏิสนธิเป็นต้น ในอรูปภพอันเป็นภพที่ไม่มีรูป จึงไม่ใช่โอกาสที่จะทำรูปให้ตั้งขึ้นได้โดยประการทั้งปวง.

ส่วนวิญญาน ๕ สองฝ่าย แม้เกิดในภุมิที่มีรูป ก็หาความสามารถในการยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้นมิได้ เพราะทรมกำลัง โดยเกี่ยวกับไม่มีการประกอบร่วมกันกับองค์ฌานทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยที่พิเศษในการยังจิตให้เกิดกำลังจนสามารถยังรูปให้ตั้งขึ้นได้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “**เว้นอรูปวิบากและทวีปัญญาวิญญาน**” นี้ เป็นการกล่าวโดยแยกกันเด็ดขาด.

ส่วนว่าโดยไม่แยกกันเด็ดขาด โดยเล็งถึงภุมิที่บังเกิด บัณฑิตพึงเห็นว่า จิตอะไร ๆ ก็ตาม ที่เกิดได้ในอรูปภุมิ จิตเหล่านั้น ขณะที่เกิดอยู่ในอรูปภุมิ ย่อมไม่ยังจิตตชรูปให้บังเกิด เพราะไม่ใช่โอกาส เพราะฉะนั้น จิตที่กำลังเกิดในอรูปภุมิรวม ๔๒ ดวง คือ กามชวณะที่เป็นกุศลและกิริยา ๑๖ อกุศล ๑๐ (เว้นปฏิฆจิต ๒) อรูปกุศลและกิริยา ๘ โลกุตตร ๗ (เว้นโสดาปัตติมัคคจิต) มโนทวาราวชชณะ ๑

ย่อมไม่ทำจิตตชรูปให้บังเกิด. จิต ๔๒ ดวงเหล่านี้ จะยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น ก็ในคราวที่เกิดในภุมิอื่นที่ไม่ใช่รูปภุมิเท่านั้น ก็แต่ที่ท่านอาจารย์กล่าวแยกเด็ดขาด ระบุเฉพาะอรุปวิบาก ๔ ก็เพราะความที่อรุปวิบาก ๔ ไม่เกิดในภุมิอื่นเลย ย่อมเกิดในอรุปภุมิเท่านั้น.

ส่วนการที่ท่านอาจารย์มิได้เว้นปฏิสนธิจิตและจุติจิตไว้ด้วย แม้ว่าปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตเฉพาะของพระอรหันต์ มิได้ทำรูปให้ตั้งขึ้นนั้น เพราะท่านประสงค์จะหลีกเลี่ยงความพ้องกับภวังค์ เพราะปฏิสนธิจิตและจุติจิตนั้นก็รวมอยู่ในภวังค์ บัณฑิตพึงทราบว่ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลายไม่อาจทำรูปให้ตั้งขึ้นได้ เพราะวัตถุ (หทยวัตถุ) อันเป็นที่อาศัยนั้นทรมากำลังเสียเหลือเกิน เกี่ยวกับว่าวัตถุนั้น ๆ เพิ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในภพพร้อมกับปฏิสนธิจิตนั้น นั้นแหละ และเพราะหทยวัตถุขณะที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธินั้น ยังไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากอาหาร จึงยังไม่มีกำลัง เพราะเหตุที่วัตถุนั้นเป็นที่อาศัย เป็นธรรมชาติทรมากำลังดังกล่าวนี้ ปฏิสนธิจิตนี้จึงยังไม่อาจจะทำรูปให้ตั้งขึ้นได้ เหมือนอย่างบุคคลได้อาศัยยืนอยู่บนที่ไม่มั่นคงอันเต็มไปด้วยโคลนและเลนแล้ว ก็ไม่อาจทำกิจของตนได้ ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ปฏิสนธิจิตนั้น เป็นจิตที่เกิดขึ้นขณะแรกในภพ จึงเป็นเหมือนอาคันตุกะผู้เพิ่งมาถึง เมื่อเพิ่งมาถึง ก็ยังไม่มี ความตั้งมั่นในวัตถุ เพราะฉะนั้น ปฏิสนธินั้น จึงนับว่า ทรมากำลังเสียเอง เมื่อเป็นธรรมชาติทรมากำลัง ก็มีอาจทำรูปอะไร ๆ ให้ตั้งขึ้นได้ เหมือนบุรุษผู้เป็นแขก เพิ่งมาถึงในสถานที่นั้น ๆ ยังไม่มีความตั้งมั่น คือยังไม่พร้อม ก็ยังไม่อาจทำกิจอะไร ๆ ได้ทันทีที่มาถึง ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ในขณะอุบัติแห่งปฏิสนธิจิตนั้น ย่อมมีกัมมชรูปที่มาพร้อมกับปฏิสนธินั้น ตั้งอยู่ในฐานะแทนรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานอยู่แล้ว.

ส่วน เกี่ยวกับจุติจิต บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :

ก่อนอื่น ในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี ท่านกล่าวไว้ว่า “จุติจิตของพระชีณาสพเท่านั้น ไม่ทำรูปให้ตั้งขึ้น เพราะในสันดานที่สงบมุลวิญญะได้แล้ว มีความเป็นไปสงบเสียเหลือเกิน” ดังนี้. เป็นอันท่านกล่าวว่า เฉพาะจุติจิตของพระอรหันต์เท่านั้น ไม่ทำรูปให้ตั้งขึ้น เพราะเหตุไร? เพราะท่านสงบมุลของวิญญะคือ อวิชชาและตัณหาได้แล้ว คือถอนเสียได้แล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยอหัตต-มรรค จิตสันดานของท่านจึงสงบเสียเหลือเกิน คือไม่มีอาการหยาบเลยแม้โดย

ประการทั้งปวง เมื่อจิตสันดานที่สงบเสียเหลือเกินนั้น สิ้นสุดลงด้วยอำนาจแห่ง จุติ จุติจิตของท่านจึงไม่ทำรูปให้ตั้งขึ้นแล.

ส่วนท่านภูิกจารย์ทั้งหลาย มีท่านอนันตทศจารย์เป็นต้น กล่าวว่า “จุติจิต ของสัตว์แม่มุขจำพวก (ไม่ใช่เฉพาะพระอรหันต์) ไม่ทำรูปให้ตั้งขึ้น” ดังนี้ เมื่อ เป็นอย่างนี้ คำของท่านภูิกจารย์นั้น ก็ไม่เสมอกับคำพูดในอรรถกถาที่มีการอ้าง ถึงความสงบมุลของวิญญูเข้ามาเป็นเหตุในการไม่ทำรูปให้ตั้งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น บัณฑิตพึงถือคำพูดในอรรถกถานั้นแหละ เป็นประมาณ ก็คำวิจารณ์คำพูดของ ท่านภูิกจารย์โดยพิสดาร เกี่ยวกับเรื่องนี้ นั้น บัณฑิตค้นหาได้ในปกรณ์ภูิกษาที่ชื่อ ว่า อภิธัมมัตถวิภาสิณี นั้นเกิด.

คำว่า ย่อมยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น จับตั้งแต่ภวังค์ขณะแรกไป ความว่า จิต ๗๕ ดวงดังกล่าวนั้น เมื่อจะยังรูปให้ตั้งขึ้น ย่อมยังให้ตั้งขึ้นจับตั้งแต่ อุปปาทขณะแห่งภวังค์ขณะแรก คือ ภวังค์ที่มีในลำดับถัดไปแต่ปฏิสนธิ นั้น อธิบาย ว่า ภวังค์นั้นแหละ ย่อมทำรูปให้เกิดทันที พร้อมกับอุปปาทขณะ (ขณะที่เกิดขึ้น) ของตน จิตต่อจากนั้นมีภวังค์ขณะที่ ๒ เป็นต้น ก็ย่อมทำรูปให้ตั้งขึ้นในอุปปาท- ขณะของตนอย่างนั้นเหมือนกัน พึงทราบว่า จิตเหล่านี้ จะมีกำลังยังรูปให้ตั้งขึ้น ได้ ก็เฉพาะในอุปปาทขณะเท่านั้น เพราะความที่ได้ปัจจัย มีอนันตรปัจจัยเป็นต้น จากจิตที่ดับไปก่อนหน้า ไม่อาจจะยังรูปให้ตั้งขึ้นได้ในฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) เพราะ อ่อนกำลังลง โดยเกี่ยวกับกำลังป่วยหนักไปหาความดับ และไม่อาจจะยังรูปให้ตั้ง ขึ้นได้ในภังคขณะ (ขณะแตกดับ) เพราะแม้แต่ตนเองก็กำลังแตกดับอยู่

คำว่า อปัปนาชวจิตย่อมยังแม้อิริยาบถให้น้อมไป นี้ บัณฑิตพึงทราบ คำอธิบายอย่างนี้ ว่า :

อาการเดินเป็นต้น ชื่อว่า อิริยาบถ เพราะเป็นทางเป็นไปแห่งการเคลื่อนไหว คือแห่งกิริยาทางกาย ว่าโดยตัวสภาวะธรรม ก็ได้แก่ความเป็นไปของรูปธรรมทั้ง หลายที่พร้อมเพรียงกันเป็นปัจจัยให้สำเร็จอาการเดินเป็นต้นนั้น อปัปนาชวจิต ๒๖ ดวง ยังรูปธรรมทั้งหลายให้ตั้งขึ้นในอุปปาทขณะตามธรรมดาของตนแล้ว ก็ ย่อมยังแม้อิริยาบถให้น้อมไป คือย่อมทรงแม้อิริยาบถ ได้แก่คำจุนอิริยาบถตามที่ เป็นไปแล้วจากจิตอื่น อย่างนี้คือ : ในสมัยที่เข้าฌานสมาบัติเป็นต้น อิริยาบถ มีอาการนั้นเป็นต้น ย่อมตั้งขึ้นจากจิตเหล่านี้ คือ โวภูสิัพพนจิต (มโนทวาร-

วิชชชจิต) และกามาวจรชชจิต ก่อนหน้าแต่การตั้งอยู่ในสมาบัติ พอตั้งอยู่ในสมาบัติได้แล้ว อธิปนาชชนะมีฌานจิตเป็นต้น ย่อมทรงคือค้ำจุนอิริยาบถนั้นไว้ ความว่า ยังความสืบต่อของรูปให้เป็นไปอยู่ในอาการนั้น จนกว่าถึงคราวออกจากสมาบัตินั้น

ก็บัดนี้ตออย่าพึงสำคัญว่า คำว่า ทรง หรือ ค้ำจุนอิริยาบถ แห่งอธิปนาชชนะเหล่านี้ มิได้เป็นการทำอิริยาบถให้ตั้งขึ้น ความจริง ก็เป็นการทำให้ตั้งขึ้นให้เกิดขึ้น นั้นแหละ เพราะใน วิสุทธิมรรค ท่านกล่าวไว้ว่า “วิปากวชชชานิเสสทสรูปาวจรานิ อฏฐ อรูปาวจรานิ อฏฐปิ โลกุตตรานิติ จพพิสสติ จิตตานิรูปิ อิริยาปถญจ ชนยนติ” แปลว่า “จิต ๒๖ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๐ ดวงที่เหลือ เว้นวิปากจิต อรูปาวจรจิต ๘ ดวง โลกุตตรจิตทั้ง ๘ ดวง ย่อมทำรูปและอิริยาบถให้เกิด” ดังนี้ ก็แต่ว่า ตลอดเวลาที่เข้าสมาบัติ เมื่อทำรูปธรรมทั้งหลายให้ตั้งขึ้นติดต่อกันไป โดยอิริยาบถเดียว ไม่เปลี่ยนเป็นอิริยาบถอื่น ก็ชื่อว่า ทรงหรือค้ำจุนอิริยาบถ ฉะนี้แล.

คำว่า ส่วนไวภูฐัพพนจิต กามาวจรชชจิต และอภิญญาจิต ย่อมยังแม้วิญญัตติให้ตั้งขึ้น ความว่า ส่วนไวภูฐัพพนจิต (มโนทวารวิชชชจิต) กามาวจรจิตทั้ง ๒๙ นั้นเทียว และอภิญญาจิต ๒ ดวง โดยเป็นกุศลและกิริยา รวมเป็นจิต ๓๒ ดวง เมื่อเป็นไปตามธรรมดาของตนนั้นเทียว ก็มีการยังรูปมีจิตเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น ย่อมยังอิริยาบถนั้นๆ ให้ตั้งขึ้นในคราวนั้นๆ ได้แล้ว ก็ยังอาจแม้ยังวิญญัตติทั้ง ๒ ให้ตั้งขึ้นได้ด้วย

แม้ว่าท่านจะพูดไว้โดยไม่แปลกกันว่า “ส่วนไวภูฐัพพนจิต ฯลฯ ย่อมยังแม้วิญญัตติให้ตั้งขึ้น” ดังนี้ ก็พึงทราบว่ ไวภูฐัพพนจิตและชชจิตที่เป็นไปทางมโนทวารเท่านั้น เป็นจิตที่ทำวิญญัตติให้ตั้งขึ้น เพราะความดำริจะให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ด้วยกายที่เคลื่อนไหวเป็นต้น เกิดทางมโนทวาร และเพราะจิตที่เป็นไปทางปัญจทวาร มีกำลังทรมโดยรอบด้าน เหตุเพราะเป็นไปด้วยสักว่ามีอารมณ์มากระทบประสาทแล้วเกิดภวังค์ไหวขึ้นจนขาดสายไปเท่านั้น.

๑ วิสุ. ๒/๒๘๓ (มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธินิตฺเทศ)

บัณฑิตพึงทราบว่ ท่านกล่าวจำแนกรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น ๓ ส่วน
อย่างนี้คือ รูป ๑ อิริยาบถ ๑ วิญญัตติ (ทั้ง ๒ นั้นแหละ) ๑ แม้ว่า อิริยาบถ
และวิญญัตติไม่พ้นไปจากรูป แต่ทว่า คำว่า รูป ท่านหมายเอาบรรดารูปธรรม
ทั้งหลายล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับอิริยาบถและวิญญัตติ ที่ตั้งขึ้นเพราะเหตุสักว่ามีจิต
และรูป ๓ ส่วนเหล่านี้ ย่อมตั้งขึ้นในอุปาทกขณะแห่งจิตที่เป็นสมุฏฐาน ด้วยเหตุ
ผลดังได้กล่าวแล้ว

ข้อนี้ ก็สมจริงตามที่ท่านพระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค มัคคา-
มัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ อย่างนี้ ว่า : “เตสุ ทวัตตีส จิตตานิ จพุทฺธิ-
เสฏฺฐวีสติ โสฬสรูปิริยาปถวิญญตฺติชนกาชนกา มตา” เป็นต้น ความเต็ม
แปลว่า “ในบรรดาจิต ๗๕ ดวง เหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ จิต ๓๒ ดวง จิต
๒๖ ดวง จิต ๑๙ ดวง และจิต ๑๖ ดวง เป็นผู้ทำรูปอิริยาบถและวิญญัตติ ให้
เกิดและไม่ทำให้เกิด อย่างนี้ คือ :

จิต ๓๒ ดวง คือ กุศลจิต ๘ ดวง อกุศลจิต ๑๒ ดวง กิริยาจิต ๑๐ ดวง
เวณมโนธาตุ (ปัญจทวาราวัชชนะ) อภิญญาจิต ๒ ดวง ฝ่ายกุศลและกิริยา
ย่อมทำรูปอิริยาบถและวิญญัตติให้เกิด.

จิต ๒๖ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๐ ดวงที่เหลือ เวณวิปากจิต อรูปาวจร-
จิต ๘ ดวง โลกุตตรจิตทั้ง ๘ ดวง ย่อมทำรูปและอิริยาบถให้เกิด ไม่ทำวิญญัตติ
ให้เกิด.

จิต ๑๙ ดวง คือ ภวังคจิต ๑๐ ดวง ในฝ่ายกามาวจร ภวังคจิต ๕ ดวง
ในฝ่ายรูปาวจร มโนธาตุ ๓ ดวง อเหตุกมโนวิญญานธาตุฝ่ายวิปาก อันสหรคต
ด้วยโสมนัส (โสมนัสสันตிரณจิต) ๑ ดวง ย่อมทำรูปเท่านั้นให้เกิด ไม่ทำอิริยาบถ
ให้เกิด ไม่ทำวิญญัตติให้เกิด.

จิต ๑๖ ดวง คือวิญญาน ๕ สองฝ่าย ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งปวง จุติจิต
ของพระขีณาสพทั้งหลาย อรูปวิปากจิต ๔ ดวง ไม่ทำรูปให้เกิดเลย, ไม่ทำอิริยา-
บถให้เกิด ไม่ทำวิญญัตติให้เกิด.

อนึ่ง ในบรรดาจิตเหล่านี้ จิตเหล่าใดทำรูปให้เกิด จิตเหล่านั้นมิได้ทำรูปให้
เกิดในฐิติขณะหรือในภังคขณะ เพราะในคราวนั้น (ในขณะทั้ง ๒ นั้น) จิตเป็น
ธรรมชาติทรมกำลัง ส่วนในอุปาทกขณะ เป็นธรรมชาติมีกำลัง เพราะฉะนั้น

จิตนั้น ย่อมอาศัยวัตถุที่เกิดก่อนหน้า ในคราวนั้น (ในอุปาทาขณะนั้น) ทำรูปให้ตั้งขึ้น” ดังนี้.

คำว่า **ชวนจิตที่สหระตด้วยโสมนัส ๑๓ ดวง** ย่อมยังแม้การยัมหวัให้เกิดขึ้น ความว่า ชวนจิต ๑๓ ดวงเหล่านี้ นอกจากจะยังรูปอิริยาบถและแม้วิญญุตติให้ตั้งขึ้นแล้ว ก็ย่อมยังแม้การยัมหวัให้เกิดขึ้น ก็การยัมหวั แม้ว่าจะมีอันสงเคราะห์เข้าในอิริยาบถย่อยก็ตาม ก็เป็นอิริยาบถย่อยพิเศษที่เกิดจากชวนจิตที่สหระตด้วยโสมนัส ในกาลบางคราวเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวแยกออกมาเป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก.

พึงกำหนดไว้อย่างนี้ก่อนว่า การยัมหวั ย่อมตั้งขึ้นจากชวนจิต ๑๓ ดวงเหล่านี้ แน่นนอน ก็แต่ว่า ชวนจิต ๑๓ ดวงเหล่านี้เกิดขึ้น ไม่แน่นนอนว่าจะยังการยัมหวัให้ตั้งขึ้นแล้ว

ก็ชวนจิตที่สหระตด้วยโสมนัส ๑๓ ดวงเหล่านี้ ฝ่ายกุศลคือกามาวจรกุศล ๔ ดวง ฝ่ายอกุศลคือโลภสหระตจิต ๔ ดวง ฝ่ายกิริยาคือกามาวจรจิต ๕ ดวง

ปุถุชน ย่อมยัมหวัด้วยกุศลจิตและอกุศลจิต รวม ๘ ดวง พระเสกขะคือท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๓ เบื้องต่ำมีโสดาปัตติผลบุคคลเป็นต้น ย่อมยัมหวัด้วยจิต ๖ ดวง คือใน ๘ ดวงเหล่านั้น เว้นที่สหระตด้วยทิวฐิ ๒ ดวงเสีย แม้ที่ท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค มีโสดาปัตติมรรคบุคคลเป็นต้น จะได้ชื่อว่าเป็นเสกขะก็ตาม ท่านก็มีได้หมายเอาในที่นี้ เพราะไม่ยัมหวัด้วยจิตดวงไหนๆ ทั้งสิ้น เนื่องจากเป็นบุคคลผู้มีจิตเพียงดวงเดียวคือมรรคจิตเท่านั้น

ส่วนพระอเสกขะคือพระชีนาสพ ย่อมยัมหวัด้วยกิริยาจิต ๕ ดวง

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “ในบรรดาบุคคลแม้เหล่านั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยัมหวัด้วยสเหตุกิริยาจิต ๔ ดวงเท่านั้น ไม่ทรงยัมหวัด้วยอเหตุกิริยาจิต (หสิตุปาทจิต) หรือก เพราะมีคำพูดปรากฏอยู่อย่างนี้ว่า **อดีตชาติสุอุปปฏิหตณณํ กตฺวา ๗เปฯ ฃณนุพฺพพฺงคฺมํ ฃณนานุปริวตฺตํ**^๑ แปลว่า “พระกายกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้ทรงบรรลุนิพพานอันไม่ติดขัดในธรรมส่วนอดีตเป็นต้น ผู้ทรงถึงพร้อมด้วยพระญาณ ๓ (มีพระญาณอันไม่ติดขัดในธรรมส่วนอดีตเป็นต้น) เป็นต้น เหล่านี้ มีพระญาณออกหน้า” ดังนี้

๑ ชุ.ปฎิ. ๓๑/๕๓๗ (โสฬสปัญณานิททเทส)

ก็คำว่า **พระกายกรรมทั้งปวง** หมายถึงเอาพระกิริยาอาการทางกายทั้งปวง รวมทั้งอาการยิ้มหัวนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ อาการยิ้มแยมด้วยอำนาจแห่งหสิตุปปาทจิตอันเป็นจิตที่ไม่ประกอบกับญาณ ปราศจากญาณพิจารณา จึงไม่สมควรจะมีแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย” ดังนี้.

คำของอาจารย์พวกหนึ่งนี้ บัณฑิตไม่พึงเห็นเป็นสาระ เพราะพระอรห-
กถาจารย์ได้ทำคำอธิบาย (ไว้ในใจ) อย่างนี้ว่า อาการยิ้มแยมของพระพุทธรเจ้าทั้ง
หลายที่ตั้งขึ้นเพราะหสิตุปปาทจิตก็มีอยู่ โดยคล้อยไปตามพระญาณนั้นแหละ คือ
คล้อยไปตามปุพเพนิวาสญาณ อนาคตังสญาณ และสัพพัญญุตญาณ ดังนี้ แล้ว
จึงกล่าวไว้ในปกรณ์อัฐสุสาธินิ ว่า “จิตดวงนี้ (คือ หสิตุปปาทจิต นี้) ย่อมเกิดขึ้น
ในคราวที่พระญาณเหล่านั้นสิ้นสุดลงในอารมณ์ที่ได้สั่งสมแล้ว” ดังนี้. เพราะฉะนั้น
ใครๆ จึงไม่อาจจะคัดค้านความที่แม้หสิตุปปาทจิตนั้น ก็เป็นไปแก่พระพุทธรเจ้า
และยังความยิ้มแยมให้บังเกิดแก่พระองค์ ได้เลย

ก็ใน อัฐสุสาธินิ นั้นแหละ ท่านกล่าวความเป็นไปแห่ง หสิตุปปาทจิต และ
อาการยิ้มแยมในลำดับแห่งพระญาณเหล่านั้น ไว้อย่างนี้ ว่า “เวลาที่ทรงนึกถึง
เหตุการณ์ที่ทรงกระทำไว้ครั้งเป็นโชติปาละมานพ มขมานพ เทวราช กัณหาบส
เป็นต้น พระตถาคตก็ทรงทำความยิ้มแยมให้ปรากฏ ข้อที่ทรงปรารภเหตุการณ์
ดังกล่าวนั้น เป็นกิจของปุพเพนิวาสญาณและสัพพัญญุตญาณ ในคราวที่ญาณทั้ง
๒ สิ้นสุดลงในอารมณ์ที่สั่งสมแล้ว (ที่ทำให้รู้ได้แล้ว) จิตที่ทำความยิ้มแยมดวงนี้
(คือ หสิตุปปาทจิต นี้) ก็เกิดขึ้น เวลาที่ทรงทราบว่ ต้นติสระและมุทิงค์สระ
จักสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต ก็ทรงทำความยิ้มแยมให้ปรากฏ ข้อ
ที่ทรงปรารภเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ เป็นกิจของอนาคตังสญาณและสัพพัญญุต-
ญาณ ในคราวที่ญาณทั้ง ๒ นี้สิ้นสุดลงในอารมณ์ที่ได้สั่งสมแล้ว จิตที่ทำความ
ยิ้มแยมดวงนี้ก็เกิดขึ้น” ดังนี้.

คำว่า **เตโชธาตุ ฯลฯ** ย่อมยังรูปมีอุตุเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้น ทั้งภายใน
ทั้งภายนอก ตามสมควร ความว่า อุตุที่ยังรูปให้ตั้งขึ้นนั้น ได้แก่เตโชธาตุนั่นเอง
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ที่รู้กันว่า **อุตุเย็น อุตุร้อน**” ดังนี้. ก็อุตุนั้น จะม
ความสามารถในการยังรูปมีอุตุเป็นสมุฏฐานให้ตั้งขึ้นได้ ก็ในเมื่อตนถึงความตั้งอยู่
คือ ถึงจิตินขณะ แล้ว เท่านั้น เพราะอุตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิ ถึงจิตินขณะแล้ว

ก็ย่อมมีกำลังยังรูปให้ตั้งขึ้นได้ แล. ก็อุตุที่ตั้งอยู่ภายใน คือชั้นธสันดานภายใน ก็ย่อมยังรูปมีอุตุเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้นในชั้นธสันดานภายในนั้น, ที่ตั้งอยู่ภายนอก คือในชั้นธสันดานภายนอก ก็ย่อมยังรูปมีอุตุเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้นในชั้นธสันดานภายนอกนั้น.

สำหรับชั้นธสันดานภายใน อุตุย่อมยังรูปมีอุตุเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้น จับตั้งแต่อุตุที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิ์นั้นเทียว ถึงความตั้งอยู่ (ถึงจิตินะ) แล้วก็ยังรูปมีอุตุเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้น อุตุที่เกิดขึ้นต่อจากนั้น ก็มีการยังรูปมีอุตุเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้น อย่างนี้แหละ ติดต่อกันไป แม้ถึงคราวเป็นร่างที่ตายแล้ว ซึ่งคราวนั้น ถึงความนับว่าเป็นชั้นธสันดานภายนอก เช่นเดียวกับภูเขาดันไม้เป็นต้น.

คำว่า **อาหาร กล่าวคือ โอิชา ฯลฯ ย่อมยังรูปมีอาหารเป็นสมภูฐาน ให้ตั้งขึ้นในคราวที่กลืนกิน** ความว่า อาหารที่ยังรูปให้ตั้งขึ้นนั้น ได้แก่โอิชารูปนั่นเอง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **“อาหาร กล่าวคือ โอิชา”** ดังนี้. ก็อาหารนั้น จะมีความสามารถในอันยังรูปมีอาหารเป็นสมภูฐานให้ตั้งขึ้นได้ ก็ในเมื่อตนถึงความตั้งอยู่ คือถึงจิตินะ แล้วเท่านั้น เช่นเดียวกับอุตุนั้นเทียว และโดยเกี่ยวก็มีกำลังเพราะได้ปัจฉาชาติปัจฉัยจากจิต ก็อาหารนั้น ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นก็เฉพาะในชั้นธสันดานภายในเท่านั้น เช่นเดียวกับกรรมและจิต.

คำว่า **ในคราวที่กลืนกิน** ความว่า สำหรับสัตว์ผู้เป็นคัพภเสยยกะ (เกิดในครรภ์) อาหารนี้ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นทุกครั้งทีกลืนกิน ครั้งแรก จับตั้งแต่กลืนกินอาหารที่มารดาส่งไปถึงสรีระ นั้นเทียว ส่วน สำหรับสัตว์ผู้เป็นโอบปาติกะ (ผุดเกิดทันที) และสังเสทชะ (เกิดในที่แฉะขึ้นหมักหมม) ซึ่งมีอติภาพเต็มบริบูรณ์ ตั้งแต่เกิด อาหารย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นทันทีทีกลืนกินเซพะ (น้ำลาย) ของตนลงไปเป็นครั้งแรก.

หวังว่า ก็แต่ว่า สัตว์ ทันทีที่เกิดมา ก็ต้องมีอาหารเข้าไปค้ำจุนโดยจับพลันมิใช่หรือ อติภาพจึงดำเนินต่อไปได้ จนถึงคราวได้รับอาหารที่มารดากลืนกินหรือกลืนกินเซพะของตน ก็อาหารที่เป็นไปในโอกาสเพียงเท่านี้ นั้น จะมีได้โดยประการใด?

เฉลยว่า จริงอย่างนั้น กายของสัตว์มีอันตั้งอยู่ได้ ด้วยมีอาหารค้ำจุนตลอดเวลา โดยการที่อาหารนั้น ทำรูปที่มีอาหารเป็นสมภูฐานให้ตั้งขึ้น นั้นแหละ ก็

อาหารที่เป็นไปก่อนหน้าแต่การที่สัตว์จะได้รับอาหารที่มารดา กินหรือกลืนกิน
เศษของตนนั่น ได้แก่ โอิชาในกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม ที่ตั้งขึ้นในคราวปฏิสนธิ
พร้อมกับอุปปาทขณะแห่งปฏิสนธิจิต โอิชาในกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรมดังกล่าวนี้
พอถึงจิตขณะของตนแล้วก็มีกำลังในอณูรูปให้ตั้งขึ้นสืบต่อกันไปหลายสันตติ จน
ถึงคราวสัตว์ได้รับอาหารที่มารดา กินแล้วสิ้นอายุขัยไป ก็ความเป็นอย่างนี้
ถามว่า ใครเป็นผู้จัดแจง ตอบว่า สัตว์บุคคลผู้จัดแจงให้เป็นอย่างนี้ ไม่มีหรือ
กรรมนั้นแหละ เป็นผู้จัดแจง.

ประมวลประเภทแห่งรูปที่เกิดจากสมุฏฐานต่าง ๆ

ในบรรดารูปเหล่านั้น หทยรูปและอินทริยรูปทั้งหลาย เป็นกัมมชรูป (รูป
ที่เกิดจากกรรม) อย่างเดียว.

วิญญัตติรูป ๒ เป็นจิตตชรูป (รูปที่เกิดจากจิต) อย่างเดียว.

สัททรูป เป็นจิตตชรูปและอตุชรูป (รูปที่เกิดจากจิตและที่เกิดจากอตุ).

รูป ๓ อย่างมีลหุตา रूपเป็นต้น เกิดจากอตุ จิต และอาหาร.

อวินิพโกครูปและอากาศธาตุ เป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔.

ลักษณะรูปทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดแม้จากสมุฏฐานไหน ๆ.

คำอธิบาย

รูป ๙ อย่าง คือ หทยรูป ๑ อินทริยรูป ๘ (ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒
ชีวีตรูป ๑) เป็นรูปที่เกิดจากกรรมอย่างเดียวกันเท่านั้น อย่างนี้คือ :

หทยรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอายุขัยแห่งธรรมัตถหา
หรือัตถหาทั้ง ๖ นั้นแหละ

จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอายุขัยแห่งรูปัตถหา

โสตปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอายุขัยแห่งสัทท-
ัตถหา

ฆานปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอายุขัยแห่งคันธัตถหา

ชีวหาปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอายุขัยแห่งรส-
ัตถหา

กายปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอนุภาพแห่งใญฐัพพ-
ัตถหา

ภาวรูป ๒ เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอนุภาพแห่งตัณหาใน
เมถุนธรรม

ชีวิตรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมที่คล้อยไปตามอนุภาพแห่งตัณหาทั้ง ๖
นั้นแหละ เพราะเป็นรูปที่อนุบาลรักษารูปที่เกิดจากกรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
กล่าวได้ว่า รูป ๙ อย่างเหล่านี้ มีสมุฏฐานเดียวคือกรรม.

ก็รูปที่เกิดจากกรรมเหล่านี้ บังเกิดจากปัจจัยหลายอย่าง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้ง
ที่เป็นปัจจุบัน มีอวิชา ตัณหา อาหาร และธรรมที่เกิดร่วมกันเป็นต้นด้วย ก็จริง
อยู่ แต่ถ้าหากว่า กุศลกรรม อกุศลกรรมทั้งหลาย มิได้สำเร็จลงในคราวนั้น ๆ รูป
ที่เกิดจากกรรมเหล่านี้ ก็มีไม่ได้ เมื่อกุศลกรรมและอกุศลกรรมเหล่านั้นสำเร็จ
แล้วเท่านั้น รูปที่เกิดจากกรรมเหล่านี้ จึงมีได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวเฉพาะ
กรรมเท่านั้น ว่าเป็นสมุฏฐานแห่งรูปที่เกิดจากกรรม เพราะคำว่า “สมุฏฐาน”
ท่านกล่าวหมายเอาชนกปัจจัย (ปัจจัยผู้ทำให้เกิดที่พิเศษ อย่างจะขาดเสียมิได้ ใน
อันทำผลนั้น ๆ ให้บังเกิด) เท่านั้น แม้เกี่ยวกับความที่จิต อุดู อาหาร เป็นสมุฏ-
ฐานแห่งจิตตชรูปเป็นต้น ก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ก็รูปใด เกิดแล้ว กำลังเกิด และจักเกิด เพราะกรรม ท่านเรียกรูปนั้นว่า
กัมมชรูป ทั้งนั้น เหมือนอย่างน้ำมันที่รดแล้ว กำลังรด และจักรด ก็เรียกว่า น้ำมัน
ทั้งนั้น ฉะนั้น.

วิญญัตติ ๒ คือกายวิญญัตติและจิวินญัตติ ชื่อว่า เป็นจิตตชรูป (รูป
ที่เกิดจากจิต) อย่างเดียว เพราะเป็นรูปที่เป็นไปเนื่องอยู่กับจิตที่ประสงค์นั้น ๆ
เท่านั้น เพราะฉะนั้น วิญญัตติทั้ง ๒ นี้ ชื่อว่า มีสมุฏฐานเดียวคือจิต.

สัททรูป อย่างเดียว เป็นจิตตชรูปก็ได้ เป็นอตุชรูปก็ได้ รวมความว่า มี ๒
สมุฏฐาน คือจิตและอตุ ในขันธสันดานภายใน เสียงพูด เสียงร้องไห้ เสียงสวด
สาธยาย ฯลฯ ชื่อว่า เสียงที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน, เสียงท้อร้อง เสียงไอ เสียงจาม
ฯลฯ ชื่อว่า เสียงที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน ในขันธสันดานภายในจึงมีเสียง ๒ สมุฏ-
ฐาน ส่วนในขันธสันดานภายนอก เสียงฟ้าร้อง เสียงฝนตก เสียงใบไม้ไหว เสียง
น้ำ เสียงลม ฯลฯ ชื่อว่า เป็นเสียงที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน ในขันธสันดานภายนอก
มีเสียงเกิดจากสมุฏฐานเดียวคือ อตุ เท่านั้น.

รูป ๓ อย่าง มีลหุตารูปเป็นต้น เป็นไปเนื่องด้วยสมุฏฐานที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น มิได้เนื่องด้วยสมุฏฐานที่เป็นอดีต เพราะฉะนั้น จึงมิได้เกิดจากกรรมอันเป็นอดีต ก็ถ้าหากว่าเกิดจากกรรมได้ไซ้ร้ ก็ต้องมีความเกิดขึ้นอยู่เป็นปกติตลอดเวลาและสม่ำเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงในทุกๆ ขณะ มีอุปาทาขณะเป็นต้นแห่งจิตตูปาทแต่ละดวง เช่นเดียวกับรูปที่เกิดจากกรรมอื่นๆ เป็นความจริงว่า รูป ๓ อย่างนี้ ได้ชื่อว่า **วิการรูป** ก็เพราะมีความเปลี่ยนแปลงคล้อยไปตามความเปลี่ยนแปลงแห่งปัจจัยปัจจุบัน มีจิตเป็นต้นนั้นเทียว อธิบายว่า รูป ๓ อย่างเหล่านี้ ส่วนที่ตั้งขึ้นจากจิตเป็นต้นอย่างหนึ่ง ก็มีสภาพเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อจิตเป็นต้นเปลี่ยนไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง รูปเหล่านี้ก็เปลี่ยนไปมีสภาพเป็นอีกอย่างหนึ่ง คล้อยไปตามจิตเป็นต้น ที่เปลี่ยนไปนั้น ก็ความเป็นอย่างนี้ ไม่มีแก่รูปที่เกิดจากกรรม เพราะเหตุานั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า **“รูป ๓ อย่าง มีลหุตารูปเป็นต้น เกิดจากอตุ จิต และอาหาร”** ดังนี้.

มีคำพูดปรากฏอยู่ในปกรณ์**อัฐฐสาลินี** อย่างนี้ ว่า “กรรม ไม่อาจสร้างรูป ๓ อย่างเหล่านี้ได้ อาหารเป็นต้นเท่านั้นที่สร้างได้ จริงอย่างนั้น พระโยคีทั้งหลายย่อมกล่าวว่า วันนี้พวกเราได้โภชนสัปปายะ ร่างกายของพวกเราจึงเบา อ่อน และควรแก่การงาน, วันนี้พวกเราได้อุตสัปปายะ..... วันนี้พวกเราได้จิตเป็นเอกัคคะ ร่างกายของพวกเราจึงเบา อ่อน และควรแก่การงาน” ดังนี้.

อวินิพโกครูป ๘ และอากาศธาตุ คือปริจเจทรูป ชื่อว่า เป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ ก็เพราะรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้งหลายมีกรรมเป็นต้น ดังกล่าวแล้วนั้น ล้วนเป็นอุปาทาทรูป เพราะฉะนั้น จึงเป็นไปพร้อมกันกับธาตุ ๔ ส่วนรูปอีก ๔ อย่าง คือ วัณณะ คันธะ รสะ และโอชา ก็เป็นคุณของธาตุ ๔ ประกอบอยู่กับธาตุ ๔ เป็นประจำ ดุจสาธารณเจตสิก ๗ อย่างมีผัสสะเป็นต้น ประกอบกับจิตเป็นประจำ ฉะนั้น. จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า อวินิพโกครูป ๘ ที่เกิดร่วมกับรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ก็มีกรรมอันเดียวกันนั้น นั้นแหละ เป็นสมุฏฐาน, ที่เกิดร่วมกับรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ก็มีจิตดวงเดียวกันนั้น นั้นแหละ เป็นสมุฏฐาน อย่างนี้ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น อวินิพโกครูป ๘ จึงเป็นรูปที่มีสมุฏฐาน ๔ ขยายความว่า สมุฏฐานใดยังรูปให้ตั้งขึ้น สมุฏฐานนั้นย่อมยังรูปนั้นๆ ให้ตั้งขึ้น พร้อมกับอวินิพโกครูป ๘ โดยความเป็นรูปที่ต้องเกิดร่วมกัน.

ส่วนปริเฉทรูป เป็นเพียงช่องหรือแนวที่ตัดตอนกลุ่มรูปเหล่านั้นให้ปรากฏเป็นแต่ละกลุ่ม ไม่ติดกันเป็นพืดเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็กล่าวได้ว่า กลุ่มรูปเหล่านั้นตั้งขึ้นจากสมมุติฐานใด ปริเฉทรูปก็ชื่อว่า ตั้งขึ้นจากสมมุติฐานนั้น เพราะฉะนั้น อากาศธาตุหรือปริเฉทรูป จึงชื่อว่า รูปที่มีสมมุติฐาน ๔ ฉะนั้นแล.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า “**ลักษณรูปทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดแม้จากสมมุติฐานไหนๆ**” ดังนี้ ก็เพราะความเป็นเพียงลักษณะของรูปที่กำลังเกิดอยู่เป็นต้นเท่านั้น คือเป็นเพียงลักษณะที่กำลังเกิดอยู่ เป็นเพียงลักษณะที่สืบต่อ เป็นเพียงลักษณะที่คร่ำคร่า เป็นเพียงลักษณะที่แตกดับไป แห่งรูปที่ตั้งขึ้นจากสมมุติฐานนั้นๆ ความว่า เมื่อมีสมมุติฐาน รูปก็ตั้งขึ้น เมื่อรูปตั้งขึ้น ลักษณะเหล่านี้ก็ปรากฏ เพราะฉะนั้น ลักษณรูปทั้งหลาย จึงไม่อาจจะกล่าวได้ว่า เกิดจากสมมุติฐานนั้นๆ.

ก็รูปธรรมทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น ตั้งขึ้นจากสมมุติฐานนั้นๆ แล้ว ก็ย่อมกล่าวถึงความเกิดขึ้นแห่งรูปธรรมเหล่านั้นได้ทีเดียวว่า “**ความเกิดขึ้นแห่งจักขุ**” เป็นต้น ก็ถ้าหากว่า ลักษณรูปเหล่านี้ ตั้งขึ้นจากสมมุติฐานทั้งหลายได้ ไชว์ ตรงขณะอุปจยะ หรือสันตติ ก็ย่อมกล่าวได้อย่างนั้นเหมือนกัน ว่า “**ความเกิดขึ้นแห่งความเกิด**” เพราะอุปจยะเป็นความเกิดแห่งรูปที่ก่อตัวครั้งแรก และแม้สันตติก็เป็นความเกิดแห่งรูปที่สืบต่อ ซึ่งความจริงบุคคลไม่อาจกล่าวอย่างนั้นได้เลย ก็ถ้าหากความเกิดแม้เหล่านั้น ก็ยังมีความเกิดอีก ก็จะต้องมีความเกิดแห่งความเกิดเหล่านั้นต่อไปอีก อย่างหาที่สุดมิได้ แม้เกี่ยวกับชรตาและอนิจจตา ก็อย่างนั้นเหมือนกัน คือจะต้องมีความแก่แห่งความแก่ ความแตกดับแห่งความแตกดับ สืบต่อกันไปอย่างหาที่สุดมิได้ ทำนองเดียวกันนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงทำการปฏิเสธว่า ลักษณรูปเหล่านี้ ไม่เกิดจากสมมุติฐานไหนๆ.

ส่วน การที่มีพระบาลีปรากฏอยู่อย่างนี้ ว่า “**ชาติ ภิกฺขเว สงฺขตา ปฏิจฺจ-สมฺบุปฺปนา ชรามรณํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมฺบุปฺปนํ**” - ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ชาติ (ความเกิด) เป็นสังขตะ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) เป็นสังขตะ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น” ดังนี้ นั้น ฟังทราบว่าเป็นตรัสไว้ หมายถึงให้ทราบว่า แม้ชาติเป็นต้น ก็เป็นสังขตะ เกี่ยวกับว่ามีอยู่, ปรากฏอยู่ แก่ธรรมที่มี

๑ ส.นิ. ๑๖/๓๒

ปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เป็นของอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ชาติเป็นต้นนี้ ย่อมปรากฏเมื่อ
ธรรมนั้นๆ ได้ปัจจัยเกิดขึ้น ฉะนั้นแล.

คาถาประมวลรูปในรูปสมุฏฐานนัย

อฏฐารส ปณฺณรส
กมุจจิตฺโตตฺตกาหฺร-
ชายมานาหิรฺูปานํ
ลกฺขณานิ น ชายนฺติ

เตรส ทฺวาทสชาติ จ
ชานิ โหนฺติ ยถากุณํ
สภาวตฺตา หิ เกวลํ
เกหิจิตฺติ ปกาสิตํ

แปลว่า รูปทั้งหลาย คือรูป ๑๘ รูป ๑๕ รูป ๑๓ และรูป ๑๒ เป็นรูปที่
เกิดจากกรรม จิต อุตฺ และอาหาร ตามลำดับ เป็นความจริงว่า
ทรงประกาศไว้แล้วว่า ลักษณะรูปทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดจากปัจจัย
ไหนๆ เพราะเป็นสภาพของรูปที่กำลังเกิดอยู่เป็นต้น แต่อย่างเดียว.

คำอธิบายคาถาประมวลรูปในรูปสมุฏฐานนัย

คำว่า ตามลำดับ ความว่า ตามลำดับอย่างนี้คือ รูปที่เกิดจากกรรมมี ๑๘
รูปที่เกิดจากจิตมี ๑๕ รูปที่เกิดจากอตุมี ๑๓ รูปที่เกิดจากอาหารมี ๑๒.

รูปที่เกิดจากกรรมโดยส่วนเดียวมี ๙ อย่าง มีปสาทรูปเป็นต้น ดังได้กล่าว
แล้ว ก็แต่ว่า รูป ๙ อย่าง คือ อวินิพโกครูป ๘ และปริจเฉทรูป เป็นรูปที่เกิดจาก
สมุฏฐานได้ทั้ง ๔ สมุฏฐาน รวมทั้งกรรมนี้ เพราะฉะนั้น จึงรวมจำนวนรูปที่เกิด
จากกรรม ทั้งที่แน่นอนทั้งที่ไม่แน่นอน ได้ ๑๘ อย่าง.

รูปที่เกิดจากจิตอย่างเดียวแน่นอน มี ๒ อย่าง คือ วิญญัตติรูป ๒ ส่วน
รูป ๑๓ อย่าง คือ วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เหล่า
นี้ เป็นรูปที่เกิดจากจิตก็ได้ เกิดจากสมุฏฐานอื่นก็ได้ เพราะฉะนั้น รวมจำนวน
รูปที่เกิดจากจิตทั้งที่แน่นอน ทั้งที่ไม่แน่นอน ได้ ๑๕ อย่าง.

รูปที่เกิดจากอตุอย่างเดียวแน่นอน ไม่มี รูปที่เกิดจากอตุมี ๑๓ คือ สัทท-
รูป ๑ วิการรูป ๓ (มีลหุตารูปเป็นต้น) อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เป็น
ความจริงว่า รูป ๑๓ อย่างเหล่านี้ ย่อมเกิดได้แม้จากสมุฏฐานอื่น ตามสมควร.

แม้รูปที่เกิดจากอาหารอย่างเดียวแน่นอน ก็ไม่มี รูปที่เกิดจากอาหารมี ๑๒ อย่าง คือ วิการรูป ๓ (มีลหุตารูปเป็นต้น) อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ นั้นเทียว.

ทรงประกาศไว้แล้วว่า **ลักษณะรูปทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดจากปัจจัยไหนๆ เพราะเป็นสภาพของรูปกำลังเกิดอยู่เป็นต้น** คือ เป็นสภาพของรูปที่กำลังเกิด กำลังแก่ห่ออม และกำลังแตกดับอย่างเดียว ไม่ใช่เป็นรูปธรรมส่วนหนึ่งที่เกิดจากปัจจัยอะไรๆ ตามเหตุผลที่ได้กล่าวแล้ว.

ท้วงว่า ถ้าหากว่า เหตุผลเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไรในปรกณ์อรรถกถาทั้งหลาย เมื่อท่านกล่าวถึงประเภทแห่งรูปที่ตั้งขึ้นจากสมุฏฐานทั้งหลาย ท่านมิได้เว้น อุปจยรูปและสันตติรูปเลยเทียว ท่านรวมอุปจยรูปและสันตติรูป โดยเป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐานนั้นๆ เข้าไว้ด้วยเล่า? จริงอย่างนั้น ใน**วิสุทธิมรรค** (มัคคามัคค-ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส) ปรากฏคำพูดอยู่อย่างนี้ ว่า **“จิตตสมุฏฐานัน นาม ตโย อรูปิโน ขนฺธา ฯเปฯ อุปจโย สนตติ -** ชื่อว่า ธรรมชาติที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่แก่นามขันธ์ ๓ และรูป ๑๗ อย่าง คือ สัททนวงรูป (กลุ่มรูป ๘ อย่างมีเสียงเป็นประธาน) กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ อากาสธาตุ ลหุตตา มุฑุตตา กัมมัญญุตตา **อุปจยะ สันตติ”** ดังนี้ เป็นต้น?

เฉลยว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้อย่างนั้น เพราะท่านมิได้เล็งเอาเฉพาะตัวสภาวะที่ตั้งขึ้นจากสมุฏฐานนั้นๆ เท่านั้น ท่านเพ่งถึงความที่รูปธรรมนั้นๆ ชื่อว่า เกิดขึ้นจากสมุฏฐานนั้นๆ ในคราวนั้นแน่นอน ก็เพราะมีลักษณะที่บ่งบอกว่า รูปกำลังเกิด ปรากฏอยู่ ลักษณะนี้คือ อุปจยะและสันตติ เพราะเหตุนั้น ในคราวที่กล่าวถึงรูปที่เกิดจากสมุฏฐานนั้นๆ ท่านจึงรวมลักษณะ ๒ นี้ไว้ ส่วนขรตารูป และอนิจจตารูป เป็นไปไม่เกี่ยวเนื่องกับสมุฏฐานไหนๆ เลย เพราะเป็นเพียงความแก่ห่ออมและความแตกดับไปแห่งรูปที่ตั้งขึ้นจากสมุฏฐานนั้นๆ แล้วเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่รวมขรตารูปและอนิจจตารูปเข้าไว้ด้วย เมื่อเป็นอย่างนี้ รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้งหลายแต่ละสมุฏฐาน บัณฑิตจะเพิ่มอุปจยะและสันตติเข้าไปด้วย โดยคล้อยตามมติของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ดังกล่าวนั้น ก็ควร.

รวมความว่า โดยมติของพระอรรถกถาจารย์ รูปที่เกิดจากกรรม รูปที่เกิดจากจิต รูปที่เกิดจากอตุ รูปที่เกิดจากอาหาร ได้แก่รูป ๒๐, รูป ๑๗, รูป ๑๕, ๗๐

รูป ๑๔ ตามลำดับ ฉะนั้น แล.

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบบทจำแนกเกี่ยวกับรูปที่เกิดจากกรรมเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง โดยประมวลความตามที่ท่านกล่าวไว้ใน **วิสุทธิมรรค** (มัคคามัคคญาณ-ทัสสนวิสุทธินิทเทส) และใน **อัฐฐสาลินี** (รูปกัณฑ์) ดังต่อไปนี้.

ก่อนอื่น ในบรรดารูปที่เกิดจากกรรมนั้น บัณฑิตพึงทราบบทจำแนกนี้ คือ

๑. กมัม - กรรม

๒. กมฺมสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีกรรมเป็นสมภูจฺจํ

๓. กมฺมปจฺจยํ - รูปที่มีกรรมเป็นปัจจย

๔. กมฺมปจฺจยจิตฺตสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีจิตอันมีกรรมเป็นปัจจย เป็นสมภูจฺจํ

๕. กมฺมปจฺจยอาหารสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอาหารอันมีกรรมเป็นปัจจย เป็น

สมภูจฺจํ

๖. กมฺมปจฺจยอตุสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอตุอันมีกรรมเป็นปัจจย เป็นสมภูจฺจํ.

ในบทจำแนกเหล่านั้น ชื่อว่า **กมัม - กรรม** ได้แก่ กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่ถึงความเป็นน่านักขณิกกรรม

ชื่อว่า **กมฺมสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีกรรมเป็นสมภูจฺจํ** ได้แก่ รูป ๑๘ หรือ ๒๐ มีปสาทรูป ๕ เป็นต้น ดังได้กล่าวแล้ว นั้นเอง

ชื่อว่า **กมฺมปจฺจยํ - รูปที่มีกรรมเป็นปัจจย** ได้แก่ รูป ๑๘ หรือ ๒๐ เหล่านั้น นั้นแหละ เพราะว่า กรรมเป็นสมภูจฺจํยังรูปให้ตั้งขึ้นแล้วก็ยอมเป็นอุปถัมภกปัจจยแก่รูปเหล่านั้นด้วย. อนึ่ง ผม หนวด ขนหางม้า ขนหางจามรี เป็นต้น แม้มี ๔ สมภูจฺจํ ก็ควรจะกล่าวว่า มีกรรมเป็นปัจจย เพราะมีลักษณะแตกต่างกัน เพราะกรรม

ชื่อว่า **กมฺมปจฺจยจิตฺตสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีจิตอันมีกรรมเป็นปัจจยเป็นสมภูจฺจํ** ได้แก่รูปที่เกิดจากวิปากจิต รูปใดเกิดจากวิปากจิต รูปนั้นชื่อว่า มีจิตเป็นสมภูจฺจํ แน่นอนไม่ต้องสงสัย ก็แต่ว่า วิปากจิตนั้นชื่อว่า มีกรรมเป็นปัจจย โดยน่านักขณิกกรรมปัจจย เพราะฉะนั้น รูปเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่า “รูปที่มีจิตอันมีกรรมเป็นปัจจย เป็นสมภูจฺจํ”

ชื่อว่า **กมุขปจฺจยอาหารสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอาหารอันมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ** ความว่า โอหารูปที่ถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มรูปอันมีกรรมเป็นสมฺภูจฺจํทั้งหลาย ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่น ให้ตั้งขึ้น โอหารูปแม้ในกลุ่มรูปนั้น ซึ่งถึงความตั้งอยู่ ก็ยังทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่น ให้ตั้งขึ้น ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๔ หรือ ๕ วาระ โดยนัยดังกล่าวมานี้ กลุ่มรูปเหล่านี้ เกิดจากอาหาร (คือโอชานั่นแหละ) มีอาหารเป็นสมฺภูจฺจํก็จริง แต่อาหารที่เป็นสมฺภูจฺจํนั้น มีอยู่ในกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม ก็ต้องนับว่า เป็นอาหารอันมีกรรมเป็นปัจจัยโดยกัมมปัจจัยเป็นต้น เมื่ออาหารนี้เป็นสมฺภูจฺจํยังกลุ่มรูปใดให้ตั้งขึ้น กลุ่มรูปนั้นก็ควรชื่อว่า “รูปที่มีอาหารอันมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ”

ชื่อว่า **กมุขปจฺจยอตุสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอตุอันมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ** ความว่า เตโชธาตุอันเกิดจากกรรม (อยู่ในกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม) ซึ่งถึงความตั้งอยู่ ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ให้ตั้งขึ้น กลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ที่ตั้งขึ้นจากเตโชธาตุนี้ จึงชื่อว่า รูปที่มีอตุเป็นสมฺภูจฺจํ ก็แต่ว่า อตุหรือเตโชธาตุนี้ เป็นอตุที่มีอยู่ในกลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม เพราะฉะนั้น กลุ่มรูปใดเกิดจากอตุนี้ กลุ่มรูปนั้น ชื่อว่า “รูปที่มีอตุอันมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ” เตโชธาตุที่ถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มอวินิพโกครูปดังกล่าวนี้ ก็ยังทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ อื่นให้ตั้งขึ้นอีก ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๔-๕ วาระ ตามนัยดังกล่าวมานี้.

อนึ่ง ในชั้นธสันดานภายนอก จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ อุทยานวิมานของพวกเทวดา เป็นต้น ก็พึงสงเคราะห์ว่า เป็นรูปที่มีอตุอันมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ เพราะแม้เกิดจากอตุ ก็เป็นไปตามอานุภาพแห่งกรรมที่ได้ทำไว้.

แม้ในบรรดารูปที่เกิดจากจิต ก็พึงทราบบทจำแนกนี้ คือ:

๑. จิตต์ - จิต

๒. จิตตสมฺภูจฺจํ - รูปมีจิตเป็นสมฺภูจฺจํ

๓. จิตตปจฺจย - รูปที่มีจิตเป็นปัจจัย

๔. จิตตปจฺจยอาหารสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอาหารอันมีจิตเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ

๕. จิตตปจฺจยอตุสมฺภูจฺจํ - รูปที่มีอตุอันมีจิตเป็นปัจจัย เป็นสมฺภูจฺจํ.

ในบทจำแนกนี้ ชื่อว่า จิตต์ - จิต ได้แก่ จิต ๘๘ ดวง

ชื่อว่า จิตตสมุฏฐาน - รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่รูป ๑๕ อย่าง คือ อวินิพโกครูป ๘ สัทตะ (เสียง) ๑ กายวิญญูตติ ๑ วจิตวิญญูตติ ๑ อากาศ-ธาตุ ๑ ลหุตา ๑ มุทุตา ๑ กัมมัญญูตา ๑ หรือได้แก่รูป ๑๗ พร้อมกับอุปจยะและสันตติ

ชื่อว่า จิตตปจจย - รูปที่มีจิตเป็นปัจจย ได้แก่รูปที่ตั้งขึ้นจากสมุฏฐาน ทั้ง ๔ นั้นแหละ ที่มีจิตที่เกิดภายหลังเข้าไปอุปถัมภ์ ในขณะที่รูปนั้นยังถึงความตั้งอยู่ ตามที่ตรัสไว้อย่างนี้ ว่า “จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดภายหลัง ย่อมเป็นปัจจยโดยปัจจชาติปัจจยแก่กายนี้ซึ่งเกิดก่อน” ดังนี้

ชื่อว่า จิตตปจจยอาหารสมุฏฐาน - รูปที่มีอาหารอันมีจิตเป็นปัจจย เป็นสมุฏฐาน ความว่า โอชาซึ่งถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานทั้งหลาย ย่อมยังกลุ่มรูป ๘ อย่าง คือ อวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่น ให้ตั้งขึ้น อวินิพโกครูป กลุ่มอื่นที่ตั้งขึ้นนั้น ชื่อว่า รูปมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ก็แต่ว่า อาหารคือโอชาที่ทำให้ตั้งขึ้นนั้น เป็นโอชาในกลุ่มรูปที่เกิดจากจิต เพราะฉะนั้น อวินิพโกครูปที่ตั้งขึ้นจากโอชานั้นจึงชื่อว่า “รูปที่มีอาหารอันมีจิตเป็นปัจจย เป็นสมุฏฐาน” ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๒-๓ วาระ ตามนัยดังกล่าวมานี้.

ชื่อว่า จิตตปจจยอุตฺตสมุฏฐาน - รูปที่มีอุตฺตอันมีจิตเป็นปัจจย เป็นสมุฏฐาน ความว่า อุตฺตที่มีจิตเป็นสมุฏฐานซึ่งถึงความตั้งอยู่ ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่น ให้ตั้งขึ้น กลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ ชื่อว่า “รูปที่มีอุตฺตอันมีจิตเป็นปัจจย เป็นสมุฏฐาน” ตามคำอธิบายที่มีนัยดังได้กล่าวแล้ว ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๒-๓ วาระ ตามนัยดังกล่าวมานี้ อนึ่ง การที่ท่านผู้มีฤทธิ์ อธิษฐานอภิญาจิต ทำให้ปรากฏเป็นอย่างต่างๆ ตามที่ท่านกล่าวว่า “ย่อมทำข้างให้ปรากฏในอากาศกลางหาวบ้าง ย่อมทำม้าให้ปรากฏ ฯลฯ ย่อมทำกองทัพต่างๆ ให้ปรากฏ” ดังนี้ เป็นต้น นั้น อตฺตภาพข้างเป็นต้นที่ปรากฏ ฟังสงเคราะห์ว่าเป็นรูปที่มีอุตฺตอันมีจิตเป็นปัจจย เป็นสมุฏฐาน เพราะเป็นสิ่งที่เกิดจากอุตฺต และอุตฺตนั้นเป็นไปตามอานุภาพแห่งอภิญาจิต.

แม้ในบรรดารูปที่เกิดขึ้นจากอาหารทั้งหลาย ก็พึงทราบการจำแนกนี้ คือ

๑. อาหารโร - อาหาร

๒. อาหารสมุฏฐาน - รูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

๓. อาหารปัจจัย - รูปที่มีอาหารเป็นปัจจัย

๔. อาหารปัจจัยอาหารสมภูฐาน - รูปที่มีอาหารอันมีอาหารเป็นปัจจัย เป็นสมภูฐาน

๕. อาหารปัจจัยอุตสมภูฐาน - รูปที่มีอุตอันมีอาหารเป็นปัจจัย เป็นสมภูฐาน

ในบทจำแนกนั้น ชื่อว่า **อาหาร** - **อาหาร** ได้แก่กัพพิงการาหาร (โอชาที่ทำให้เป็นคำ ๆ) โดยสภาวะคือ โอชาที่อยู่ในวัตถุที่กลืนกิน

ชื่อว่า **อาหารสมภูฐาน** - **รูปที่มีอาหารเป็นสมภูฐาน** ได้แก่ รูป ๑๒ อย่าง เหล่านี้ คือ อวินิพโกครูป ๘ ที่ตั้งขึ้นจากโอชาที่ถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มรูป คือในอาหารที่มารดากลืนกิน เป็นต้น อากาธาตุ ๑ ลหุตา ๑ มุทุตา ๑ กัมมัญญตา ๑ หรือเป็น ๑๔ พร้อมทั้งอุปจยะและสันตติ.

ชื่อว่า **อาหารปัจจัย** - **รูปมีอาหารเป็นปัจจัย** ได้แก่รูปที่มีสมภูฐาน ๔ ที่ตรัสไว้อย่างนี้ ว่า “กัพพิงการาหาร ย่อมเป็นปัจจัยโดยอาหารปัจจัย แก่กายนี้” ดังนี้. เป็นความจริงว่า อาหารที่ถึงความตั้งอยู่ นอกจากจะยังรูปมีอาหารเป็นสมภูฐานให้ตั้งขึ้นแล้ว ก็ย่อมเป็นปัจจัยอุปถัมภ์รูปที่มีอาหารเป็นสมภูฐานนั้นด้วย และย่อมเป็นปัจจัยอุปถัมภ์รูปอันมี ๓ สมภูฐานที่เหลือ เพราะเหตุนั้น รูปทั้ง ๔ สมภูฐานนั้น จึงชื่อว่า รูปมีอาหารเป็นปัจจัย.

ชื่อว่า **อาหารปัจจัยอาหารสมภูฐาน** - **รูปที่มีอาหารอันมีอาหารเป็นปัจจัยเป็นสมภูฐาน** ความว่า โอชาที่ถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มรูปอันมีอาหารเป็นสมภูฐานทั้งหลาย ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่นให้ตั้งขึ้น กลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ที่ตั้งขึ้นนี้ ชื่อว่า รูปที่มีอาหารอันมีอาหารเป็นปัจจัย เป็นสมภูฐานตามคำอธิบายที่มีนัยดังได้กล่าวแล้ว ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๑๐-๑๒ วาระ ตามนัยดังได้กล่าวแล้ว.

อาหารที่บุคคลบริโภควันหนึ่ง ย่อมอุปถัมภ์แต่ตลอด ๗ วัน ส่วนโอชาที่เป็นทิพย์ ย่อมอุปถัมภ์ได้แต่ตลอด ๑ เดือน แม้ตลอด ๒ เดือน แม้อาหารที่มารดากลืนกิน ย่อมทำรูปให้ตั้งขึ้น แฝไปทั่วสรีระของทารก แม้อาหารที่เขาทาไว้ทั่วสรีระ ก็ทำรูปให้ตั้งขึ้นได้. อาหารที่เกิดจากกรรม ชื่อว่าอาหารที่เป็นอุปาทินนกะ อาหารที่เป็นอุปาทินนกะเท่านั้น ถึงความตั้งอยู่แล้ว ก็ทำรูปให้ตั้งขึ้น

โอชา แม้ในกลุ่มรูปนั้น ก็ทำกลุ่มรูปที่มีโอชาเป็นที่ ๘ (อวินิพโกครูป ๘) กลุ่มอื่นให้ตั้งขึ้น ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๔-๕ วาระ ตามนัยดังที่ได้กล่าวแล้ว.

ชื่อว่า **อาหารปัจเจยอุตุสมุฏฐาน** - รูปที่มีอุตุอันมีอาหารเป็นปัจจัยเป็นสมุฏฐาน ความว่า อุตุคือเตโชธาตุ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ถึงความตั้งอยู่ในกลุ่มรูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่น ให้ตั้งขึ้น. กลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ที่ตั้งขึ้นนี้ จึงชื่อว่า รูปที่มีอุตุอันมีอาหารเป็นปัจจัยเป็นสมุฏฐาน ก็อาหาร ย่อมเป็นอาหารปัจจัย แก่รูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐานนั้นด้วย โดยเป็นผู้ทำให้เกิด และย่อมเป็นอาหารปัจจัย โดยเป็นผู้อุปถัมภ์รูปที่มีสมุฏฐาน ๓ ที่เหลือ. อนึ่ง บุคคล เมื่อเสพอาหารที่เป็นวิสภาคะ (แสง) แล้วเดินไปกลางแดด ต่อมพุงย่อมเกิดขึ้น ต่อมพุงที่เกิดขึ้นก็ชื่อว่า รูปที่มีอุตุอันมีอาหารเป็นปัจจัยเป็นสมุฏฐาน เพราะว่าเตโชธาตุภายในที่ได้อาศัยเตโชธาตุภายนอก (ความร้อนจากแดด) เป็นปัจจัย แล้วทำให้เกิดต่อมพุงขึ้นนั้น เป็นเตโชธาตุที่ตั้งอยู่ในกลุ่มรูปที่มีอาหารอันเป็นวิสภาคะนั้น เป็นสมุฏฐาน.

แม้ในบรรดารูปที่เกิดจากอุตุทั้งหลาย ก็พึงทราบบทจำแนกนี้ คือ :

๑. อุตุ - เตโชธาตุ
๒. อุตุสมุฏฐาน - รูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน
๓. อุตุปัจเจย - รูปที่มีอุตุเป็นปัจจัย
๔. อุตุปัจเจยอุตุสมุฏฐาน - รูปที่มีอุตุอันมีอุตุเป็นปัจจัยเป็นสมุฏฐาน
๕. อุตุปัจเจยอาหารสมุฏฐาน - รูปที่มีอาหารอันมีอุตุเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน

ในบทจำแนกนั้น ชื่อว่า อุตุ ได้แก่ เตโชธาตุ อันมีสมุฏฐาน ๔ ก็อุตุนี้มี ๒ อย่าง คือ อุตุร้อนและอุตุเย็น

ชื่อว่า **อุตุสมุฏฐาน** - **รูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน** ความว่า อุตุอันมีสมุฏฐาน ๔ ได้อุปาทินนกรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) เป็นปัจจัยแล้ว ถึงความตั้งอยู่ ย่อมทำรูปให้ตั้งขึ้นในสรีระ ก็รูปที่ตั้งขึ้นจากอุตุ ชื่อว่า มีอุตุเป็นสมุฏฐานนั้น มี ๑๓ อย่าง คือ อวินิพโกครูป ๘ สัททะ ๑ อากาศธาตุ ๑ ลหุตา ๑ มุทุตา ๑ กัมมัฏญตา ๑ หรือเป็น ๑๕ พร้อมทั้งอุปยะและสันตติ.

ชื่อว่า **อุตุปัจจย** - **รูปที่มีอุตุเป็นปัจจัย** ได้แก่รูปที่มีสมุฏฐาน ๔ ซึ่งมีความเป็นไป และความพินาศไป เพราะมีอุตุเป็นปัจจัย

ชื่อว่า **อุตุปัจจยอุตุสมุฏฐาน** - **รูปที่มีอุตุอันมีอุตุเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน** ความว่า เตโชธาตุ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ถึงความตั้งอยู่ ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ ให้ตั้งขึ้น กลุ่มรูปที่ตั้งขึ้นนี้ ชื่อว่า รูปที่มีอุตุอันมีอุตุเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน เพราะความที่ตั้งขึ้นจากอุตุที่เกิดจากอุตุ ก็ในบทว่า **อุตุปัจจยอุตุสมุฏฐาน** นี้ จะถือเอาโดยแยกเป็นวิเสสนะ ทั้ง ๒ บทเสมอกัน ว่า “**อุตุปัจจย อุตุสมุฏฐาน**” ดังนี้ ก็ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมมีความหมายว่า “รูป มีอุตุเป็นปัจจัย มีอุตุเป็นสมุฏฐาน” คือ รูปนั้น นั้นแหละ มีอุตุเป็นสมุฏฐาน เพราะตั้งขึ้นจากอุตุ และรูปอันเดียวกันนั้น นั้นแหละ มีอุตุเป็นปัจจัย เพราะแม้อุตุที่เป็นสมุฏฐานนั้นก็ตั้งขึ้นจากอุตุ อุตุแม่ในกลุ่มรูปที่ตั้งขึ้นนั้น ย่อมยังกลุ่มอวินิพโกครูปอื่นให้ตั้งขึ้นอีก ตามนัยดังได้กล่าวมาแล้ว รูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน แม่ตั้งอยู่ในฝ่ายอุปาตินนกรูป ก็ย่อมมีความเป็นไปได้นานยิ่ง หนึ่ง ในฝ่ายอนุปาตินนกรูป คือ ในชั้นธสันดานภายนอก พืชที่งอกงาม แผ่นดินที่ส่งกลิ่น ภูเขาที่เปล่งสีเขียว ทะเลเต็มเอิบอิม เพราะสายฝนที่ตกจากเมฆฝน ก็ควรสงเคราะห์ว่า เป็นรูปที่มีอุตุอันมีอุตุเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน เพราะอุตุที่เป็นสมุฏฐานในสายฝนที่ตกลงมานั้น มีอุตุในเมฆฝนเป็นปัจจัย.

ชื่อว่า **อุตุปัจจยอาหารสมุฏฐาน** - **รูปที่มีอาหารอันมีอุตุเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน** ความว่า โอิชาที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ถึงความตั้งอยู่ ย่อมทำกลุ่มอวินิพโกครูป ๘ กลุ่มอื่นให้ตั้งขึ้น โอิชาแม่ในกลุ่มรูปนั้น ก็ยังทำกลุ่มอวินิพโกครูปกลุ่มอื่นให้ตั้งขึ้นอีก ย่อมสืบต่อความเป็นไป ๑๐-๑๒ วาระ ตามนัยดังกล่าวมานี้ ในบรรดารูปที่มีสมุฏฐาน ๔ นั้น อุตุนี้ ย่อมเป็นปัจจัยแก่รูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐานทั้งหลาย โดยเป็นผู้ทำให้เกิด ย่อมเป็นปัจจัยแก่รูปที่มีสมุฏฐานที่เหลือทั้งหลาย โดยนิสสยปัจจัย อตติปัจจัย และอวิคตปัจจัย หรือจะกล่าวว่าเป็นปัจจัยแก่รูปที่มีสมุฏฐานที่เหลือ โดยเป็นผู้อุปภัมภ์ ดังนี้ก็ได้

ที่ว่ามานี้คือ **รูปสมุฏฐานนัย** ใน**รูปสังคหวิภาค** นี้

กลาปโยชนา

กลุ่มรูป ๒๑ กลุ่ม ที่เป็นไปพร้อมกัน คือมีความเกิดขึ้นพร้อมกัน มีความดับไปพร้อมกัน และมีที่อาศัยอันเดียวกัน ชื่อว่า **รูปกลาป**.

คำอธิบาย

ก็เพราะเหตุที่รูปทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อจะเกิดขึ้นจากสมุฏฐานทั้งหลาย มีกรรมเป็นต้น จะได้เกิดขึ้นแยกจากกันเป็นแต่ละรูปก็หาไม่ ทว่าย่อมเกิดขึ้นร่วมกันเป็นกลุ่มๆ นั้นเทียว ท่านอาจารย์ ประสงค์จะแสดงจำนวนกลุ่มรูปและตัวสภาวะที่มีอยู่ในกลุ่มรูปแต่ละกลุ่ม จึงกล่าวว่า “**กลุ่มรูป ๒๑ กลุ่ม**” ดังนี้ เป็นต้น.

คำว่า **ที่เป็นไปพร้อมกัน** มีความหมายว่า บรรดารูปที่เกิดร่วมกันอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า กลาป นั้น ในแต่ละกลาปนี้ ย่อมเป็นไปพร้อมกัน มิได้มีความหมายว่า กลาปเหล่านั้นเป็นไปพร้อมกัน ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจว่า “**คำว่า เป็นไปพร้อมกัน**” นี้ เป็นไฉน ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า “**คือมีความเกิดขึ้นพร้อมกัน มีความดับไปพร้อมกัน**”.

คำว่า **มีที่อาศัยอันเดียวกัน** คือมีมหาภูต ๔ เป็นที่อาศัยอันเดียวกัน.

กลาปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ๘ กลาป

ในกลาป ๒๑ นั้น ชีวิตรูปและอวินิพโกครูป (๘) พร้อมทั้งจักขุ เรียกว่า **จักขุทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง พร้อมกับจักขุปสาทรูป) พึงประกอบทสกะตามลำดับ อย่างนั้นว่า ชีวิตรูป อวินิพโกครูป พร้อมทั้งโสตะเป็นต้น เรียกว่า **โสตะทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งโสตปสาทรูป), ว่า **ฆานทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งฆานปสาทรูป), ว่า **ชีวหาทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่างพร้อมทั้งชีวหาปสาทรูป), ว่า **กายทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่างพร้อมทั้งกายปสาทรูป), ว่า **อิตถิภาวทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่างพร้อมทั้งอิตถิภาวรูป), และว่า **ปฐิสภาวทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่าง พร้อมปฐิสภาวรูป), และว่า **วัตถุทสกะ** (กลุ่มรูป ๑๐ อย่างพร้อมทั้งหทยวัตถุรูป) ดังนี้เกิด. เฉพาะอวินิพโกครูป พร้อมทั้งชีวิตเท่านั้น เรียกว่า **ชีวิตนวกะ** (กลุ่มรูป ๘ อย่าง พร้อมทั้งชีวิตรูป).

กลาป ๘ กลาป ตามที่กล่าวมานี้ เป็นกลาปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน.

คำอธิบายกลาปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ๘ กลาป

กลาปคือกลุ่มรูป ชื่อว่า ทสกะ เพราะมีความหมายว่า มีปริมาณ ๑๐ ทสกะที่มีพร้อมทั้งจักขุปสาทรูป หรือที่กำหนดไว้ด้วยจักขุปสาทรูป หรือที่มีจักขุปสาทรูปนั้นเป็นประธาน ชื่อว่า จักขุทสกะ แม้ทสกะที่เหลือได้ชื่อว่า โสิตทสกะ เป็นต้น ก็อย่างนี้เหมือนกัน.

บัณฑิตพึงทราบว่ กลาปเหล่านี้ แต่ละกลาป แม้ว่ามีกรรมเป็นสมุฏฐานด้วยกัน ก็มีใช้ว่าจะตั้งขึ้นจากกรรมประเภทเดียวกัน กล่าวคือ จักขุทสกะทั้งกลาปนั้น เทียบ ตั้งขึ้นจากกรรมที่สำเร็จแล้วจากรูปต้นหา คือมีรูปต้นหาเป็นอุปนิสัยปัจจัย แม้กลาปที่เหลือมีโสิตทสกะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน จึงกล่าวได้ว่า กลาปเหล่านี้ มีความต่างกันไปตามความต่างกันแห่งกรรม ด้วยอำนาจแห่งต้นหาอันเป็นอุปนิสัยปัจจัย

กลาปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ๖ กลาป

อวินิพโกครูป เรียกว่า สุทธัญฐกะ

อวินิพโกครูปนั้น นั้นแหละ พร้อมทั้งกายวิญญัตติรูป ก็เป็น กายวิญญัตตินวระ

อวินิพโกครูปนั้น นั้นแหละ พร้อมทั้งวจีวิญญัตติรูปและสัททรูป ก็เป็น วจีวิญญัตติทสกะ

อวินิพโกครูปนั้น นั้นแหละ พร้อมทั้งกายวิญญัตติรูป และvikararูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น ก็เป็น กายวิญญัตติลหุตาทิทวาทสกะ

อวินิพโกครูปนั้น นั้นแหละ พร้อมทั้งวจีวิญญัตติรูป สัททรูป และvikararูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น ก็เป็น วจีวิญญัตติลหุตาทิเตรสกะ.

คำอธิบายกลาปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ๖ กลาป

กลาป ชื่อว่า สุทธัญฐกะ เพราะเป็นกลาปที่มี ๘ รูปล้วน กล่าวคือ ไม่มีความปะปนกับรูปธรรมที่พึงเกิดจากจิตได้อย่างอื่น ก็สุทธัญฐกกลาปนี้ ย่อมตั้งขึ้นเป็นปกติในอุปปาทขณะแห่งจิตที่สามารถทำรูปให้เกิดขึ้นโดยที่สุดแม้เพียงอุปปาทขณะของภวังค์ เพราะฉะนั้น จิต ๗๕ ดวงที่สามารถทำรูปให้ตั้งขึ้นได้ แม้เมื่อยัง

ไม่มีการทำกลาปอื่นให้เกิดขึ้น ก็ย่อมทำสุทธภูฏกกลาปนี้ให้และ ให้เกิดขึ้น.

กลาป ชื่อว่า กายวิญญุตตินวกะ เพราะเป็นกลาปที่มี ๙ รูป พร้อมทั้ง กายวิญญุตติ

หวังว่า ท่านกล่าวไว้ก่อนแล้วว่า “ธรรมชาติชื่อว่า กายวิญญุตติ เพราะมีความหมายว่า ทำให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ด้วยกายที่เคลื่อนไหว” ดังนี้ มีใช้หรือ เว้น วิการ ๓ มีลหุตตาเป็นต้นเสีย จะมีการเคลื่อนไหวได้อย่างไร กลาปแห่งกายวิญญุตติที่ปราศจากวิการ ๓ มีลหุตตาเป็นต้น มีไม่ได้หรอก.

เฉลยว่า คำว่า “ด้วยกายที่เคลื่อนไหว” นี้ เป็นเพียงการกล่าวไปตามความเป็นไปโดยมากเท่านั้น คือ โดยมากจะมีการเคลื่อนไหวกาย แต่บัณฑิตพึงทราบ ว่า แม้ไม่มีการเคลื่อนไหวกาย แต่ถ้าหากว่า กายที่นิ่งเฉยนั้น บุคคลทำขึ้นด้วย อาศัยเป็นช่องให้ผู้อื่นได้รู้ความประสงค์ หรือตนรู้ความประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้โดย ประการใดประการหนึ่ง แล้วทำขึ้น ไชร์ เวลานั้น ชื่อว่า มีกายวิญญุตติเกิดขึ้น ก็ กายวิญญุตติ นี้ เป็นทวารของกายกรรมและวจีกรรม เป็นช่องทางให้กรรมเหล่านี้ สำเร็จได้ แม้ว่า ในเวลานั้น บุคคลผู้นั้นมีกายสงบนิ่งไม่เคลื่อนไหวก็ตาม จริง อย่างนั้น เมื่อภิกษุผู้ต้องอาบัติรูปหนึ่ง ถูกสงฆ์ซักไต่ถามว่า “ท่านต้องอาบัติชื่อนี้ และชื่อนี้หรือ?” นิ่งเฉยเสีย ไม่เอ่ยวาจายอมรับอาบัติที่ถูกซักถามนั้น ด้วยคิดว่า “เรานิ่งเฉยเสียอย่างนี้ ภิกษุเหล่านี้จักสำคัญว่า เราไม่ได้ต้องอาบัติชื่อนั้นๆ เมื่อ เป็นเช่นนี้ เราก็จะพ้นจากโทษคือมุสาวาท เพราะเราได้เอ่ยวาจาปฏิเสธอาบัติ ที่เราต้องแต่อย่างใด” ดังนี้ เมื่อสงฆ์สำคัญว่า ภิกษุรูปนี้ มิได้ต้องอาบัติชื่อนี้ และชื่อนี้ โดยอาศัยอาการที่นิ่งเฉยของภิกษุผู้ถูกซักถามเป็นสำคัญ ภิกษุผู้ถูกซักถาม ชื่อว่าสำเร็จวจีทุจริตข้อมุสาวาททีเดียว เพราะอาการที่นิ่งเฉยแห่งกายนั้น นั้นเอง บอกให้ทราบว่า กายวิญญุตตินั้นเป็นไปในขณะนั้น เมื่อมีกายวิญญุตติ ก็ ชื่อว่ามีทวารของกรรม เมื่อมีทวารของกรรม ก็เป็นอันว่า เวลานั้น ภิกษุสำเร็จ อุกุศลกรรมข้อมุสาวาทนี้แล้ว แล ที่ว่ามานี้คือเรื่องนิทสสนะ (ตัวอย่าง) แสดง ความเป็นไปโดยไม่ประกอบกับวิการรูป ๓ มีลหุตตาเป็นต้น แห่งกายวิญญุตติ กลาปนี้ ย่อมได้ในคราวที่บุคคลสบตานิ่งเฉย กัมหน้านิ่งเฉย เป็นต้น เพื่อให้ผู้อื่น รู้ความประสงค์ แล.

กลาป ชื่อว่า **วจีวิญญัตติทสกะ** เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๐ รูป พร้อมทั้ง วจีวิญญัตติและสัททกะ ก็สัททกะ แม้ท่านมิได้ระบุไว้ในชื่อของกลาปนี้ แต่เพราะเหตุที่วจีวิญญัตติเป็นไปไม่เว้นสัททกะ เพราะฉะนั้น แม้ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น ว่า “วจีวิญญัตติทสกะ” บัณฑิตก็ย่อมทราบว่าเป็น วจีวิญญัตติสัทททสกะ นั้นเอง แม้ความที่วจีวิญญัตติเป็นไปไม่ปะปนกับvikararup ๓ มีลหุตาเป็นต้น บัณฑิตก็พึงทราบตามนัยดังได้กล่าวแล้ว ในกายวิญญัตตินวกะ นั้นแหละ.

กลาป ชื่อว่า **ลหุตาทีเอกาทสกะ** เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๑ รูป พร้อมทั้ง วิกการรูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น ได้ในอริยาบททั้งหลายที่ไม่ได้เป็นไปกับวิญญัตติ.

กลาป ชื่อว่า **กายวิญญัตติลหุตาทีทวาทสกะ** เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๒ รูป พร้อมทั้งกายวิญญัตติและวิกการรูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น ย่อมได้ในคราวที่บุคคลขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวกาย เพื่อให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ หรือตนเองรู้ความประสงค์ แล้วจึงเคลื่อนไหว.

กลาป ชื่อว่า **วจีวิญญัตติสัททลหุตาทีเตรสกะ** เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๓ รูป พร้อมทั้งวจีวิญญัตติ, สัททกะ และวิกการรูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น เป็นไปในคราวที่บุคคลขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวจาบริเวณฐานที่เกิดเสียง เปล่งเสียง เพื่อให้คนอื่นรู้ความประสงค์ เป็นต้น.

กลาปที่มีอุตุเป็นสมภูฐาน ๔ กลาป

กลาปที่มีอุตุเป็นสมภูฐาน มี ๔ กลาป เหล่านี้คือ **สุทธฐฐกะ ๑ สัทท-นวกะ ๑ ลหุตาทีเอกาทสกะ ๑ สัททลหุตาทีทวาทสกะ ๑** ดังนี้.

คำอธิบายกลาปที่มีอุตุเป็นสมภูฐาน ๔ กลาป

กลาป ชื่อว่า **สุทธฐฐกะ** เพราะมี ๘ รูปล้วน คือ อวินิพโกครูป ๘ นั้นนั้นแหละ ก็สุทธฐฐกกลาปที่เกิดจากอุตุนี้ ย่อมตั้งขึ้นในขันธสันดานภายในที่เนื่องด้วยอินทรีย์ ทั้งในขันธสันดานภายนอกที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ ตามนัยดังได้กล่าวแล้วนั้นเทียว สุทธฐฐกกลาปที่ตั้งขึ้นจากอุตุเย็นก็อย่างหนึ่ง ที่ตั้งขึ้นจากอุตุร้อนก็อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น กายของสัตว์ที่เป็นไปในฤดูร้อนก็อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปในฤดูหนาวก็อย่างหนึ่ง.

กลาป ชื่อว่า สัทททวกะ เพราะเป็นกลาปที่มี ๙ รูป พร้อมทั้งสัทททะ แม้กลาปที่ชื่อว่า สัทททวกะ นี้ ก็ย่อมได้ทั้งในขันธสันดานภายในที่เนื่องด้วยอินทรีย์ทั้งในขันธสันดานภายนอกที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์, เป็นความจริงว่า สัทททวกะพวกนี้ ชื่อว่า ย่อมได้ในขันธสันดานภายใน ก็ในเวลาที่มีเสียงโธ เสียงจาม เสียงท้อร้อง เป็นต้น เกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมได้ในขันธสันดานภายนอก ก็โดยเกี่ยวกับเป็นเสียงต้นไม้ไหว เสียงฟ้าร้อง เสียงฝนตก เสียงลม เสียงคลื่น เป็นต้น.

กลาป ชื่อว่า ลหุตาทิเอกาทสกะ ก็เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๑ รูป พร้อมทั้งวิการรูป ๓ มีลหุตาทิเป็นต้น ก็กลาปชื่อนี้ แม้ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มีอยู่ก็จริง แต่ที่มีได้มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทว่ามีอุตุเป็นสมุฏฐาน ก็มีอยู่ อันบัณฑิตย่อมทราบได้โดยอาศัยอิริยาบถน้อยใหญ่ที่เป็นไปแตกต่างกันโดยคล้ายไปตามความต่างกันแห่งอุตุร้อนและอุตุเย็นนั้นเทียว เพราะว่า การเปลี่ยนแปลงอิริยาบถเป็นไปเนื่องอยู่กับวิการรูป ๓ ไม่เว้นวิการรูป ๓ อย่างเหล่านี้ อย่างนี้คือ อิริยาบถทั้งหลายที่ตั้งขึ้นเพราะอุตุเย็นย่อมเป็นไปลำบาก แข็งทื่อ เชื่องช้า ไม่สละสลวย ที่ตั้งขึ้นเพราะอุตุร้อนย่อมเป็นไปง่าย นุ่มนวล รวดเร็ว สละสลวย อิริยาบถทั้งหลายเกิดจากจิตก็จริงอยู่ แต่เมื่อมีความเป็นไปแตกต่างกัน เพราะอำนาจแห่งอุตุร้อนและอุตุเย็นดังกล่าวนี้ ใครๆ ย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่า ในคราวนั้น กลาปมีอุตุเป็นสมุฏฐานที่มีชื่ออย่างนี้ ก็มีอยู่ ก็ลหุตาทิเอกาทสกกลาป นี้ ย่อมตั้งขึ้นในขันธสันดานภายในที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้น ย่อมไม่ตั้งขึ้นในขันธสันดานภายนอกอันไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ เพราะวิการรูป ๓ มีลหุตาทิเป็นต้น ไม่เกิดในขันธสันดานภายนอก.

กลาป ชื่อว่า สัททลหุตาทิทวาทสกะ เพราะเป็นกลาปที่มี ๑๒ รูป พร้อมทั้งสัทททะ และวิการรูป ๓ มีลหุตาทิเป็นต้น กลาปนี้ เพราะเป็นไปร่วมกับวิการรูป ๓ เหล่านั้น จึงมีได้เฉพาะขันธสันดานภายในที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้น กลาปนี้ก็เช่นเดียวกับกลาปรูป ๑๑ ที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ย่อมตั้งขึ้นในคราวที่เป็นเช่นนั้น เป็นไปพร้อมกับเสียงที่ตั้งขึ้นเพราะความเย็นความร้อนในเวลานั้น.

เป็นอันกล่าวได้ว่า ในขันธสันดานภายใน ย่อมมีกลาปเหล่านี้ครบทั้ง ๔ กลาปนั้นแหละ ในขันธสันดานภายนอกมีได้ ๒ กลาปเท่านั้น เว้นกลาปที่มีวิการรูป ๓ มีลหุตาทิเป็นต้นเกิดรวมด้วย ๒ กลาป เสีย.

กลาปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ๒ กลาป

กลาปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน มี ๒ กลาป เหล่านี้ คือ **สุทธัญฐกะ** และ **ลหุตาทีเอกาทสกะ**

อธิบายกลาปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ๒ กลาป

กลาป ชื่อว่า **สุทธัญฐกะ** ก็ตามที่กล่าวแล้วนั้นเทียว เพียงแต่ว่า ที่กล่าวแล้วนั้น ตั้งขึ้นจากสมุฏฐานอื่น ส่วนนี้ตั้งขึ้นจากอาหาร และได้ชื่อว่า **ลหุตาทีเอกาทสกะ** ก็เพราะมีความเป็นไปตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นเหมือนกัน (คือ มี ๑๑ รูป พร้อมทั้งวิการรูป ๓ มีลหุตาเป็นต้น) ต่างกันแต่ว่า คราวนี้มีอาหารเป็นสมุฏฐาน คือตั้งขึ้นจากอาหารกล่าวคือโอชารูป ภายของบุคคลผู้เสพอาหารที่เป็นสภาคะ ย่อมเปล่งปลั่ง กระจุกกระจ่า ภายของบุคคลผู้เสพอาหารที่เป็นวิสภาคะ ย่อมเศร้าหมอง ชุบซิด ไม่เปล่งปลั่ง ก็อาหารที่เป็นสัปปายะก็ตาม ที่ไม่เป็นสัปปายะก็ตาม ที่บุคคลบริโภคแล้วเป็นเหตุให้กายนี้เคลื่อนไหวได้คล่องแคล่วก็ตาม ผิดไปจากเดิมโดยประการใดประการหนึ่งก็ตาม ย่อมกล่าวได้ว่า เป็นไปเพราะอำนาจแห่งกลาปรูปที่ตั้งขึ้นจากอาหารเหล่านี้้นเทียว.

ประมวลกลาปที่มีในภายในและในภายนอก

ในกลาป ๒๑ นั้น กลาปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ๒ กลาป คือ **สุทธัญฐกะ** และ **สัทททวกะ** ย่อมมีได้แม้ในภายนอก ส่วนกลาปที่เหลือแม้ทุกกลาป มีเฉพาะในภายในเท่านั้น.

คำอธิบายคำประมวลกลาป

ท่านอาจารย์ ทำคำชักถามไว้ในใจ ว่า “ก็กลาปเหล่านี้ มีอยู่ในที่ทั้งปวง ทั้งภายในภายนอกหรือไร หรือว่า บางกลาปมีอยู่ในที่บางแห่งเท่านั้น?” ดังนี้แล้ว จึงกล่าววว่า “ในกลาป ๒๑ นั้น” ดังนี้ เป็นต้น

ความว่า ในขันธสันดานภายนอก มีกลาปที่เกิดจากอุตุ ๒ กลาป ดังกล่าวแล้วเท่านั้น ในขันธสันดานภายใน มีได้ทั้ง ๒๑ กลาป ตามสมควรแก่บุคคลผู้มีกำเนิด (โยนิ) นั้น ๆ เป็นต้น.

คาถาประมวลกลาปโยชนา

กมฺมจิตฺโตตฺตูกาหาร-
นว จ จตุโร เทวติ
กลาปานิ ปริจฺเจท-
น กลาปงฺคมิจฺจาหุ

สมฺภูฏานา ยถากุกมฺ
กลาปา เอกวีสติ
ลกฺขณตฺตา วิจฺกฺขณา
อากาสํ ลกฺขณานิ จ

แปลว่า กลาป ๒๑ คือ กลาป ๙, กลาป ๖, กลาป ๔, กลาป ๒, มีกรรม
จิต อุตฺ และอาหาร เป็นสมฺภูฏาน ตามลำดับ บัณฑิตผู้มีปัญญา
เห็นประจักษ์ กล่าวถึงอากาสรูปและลักษณรูป ว่า ไม่เป็นองค์แห่ง
กลาป เพราะเป็นเพียงความตัดตอน และลักษณะแห่งกลาปทั้ง
หลาย.

คำอธิบายคาถาประมวลกลาปโยชนา

อากาสรูป และ ลักษณรูป ชื่อว่า **ไม่เป็นองค์แห่งกลาป** คือ ไม่เป็นองค์
ได้แก่ไม่เป็นสัมภาระเครื่องประกอบกลาป ความว่า ไม่เป็นรูปที่เนื่องอยู่ในกลุ่ม
รูปที่เรียกว่า กลาป เพราะเหตุไร เพราะอากาสรูปเป็นเพียงความตัดตอน คือ
เป็นเพียงช่องว่างที่แยกรูปธรรมทั้งหลายให้เป็นไปเป็นกลุ่ม ๆ ไม่ให้ติดกันเป็นพืด
รูปธรรมทั้งหลายชื่อว่า เกิดขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่า กลาป ก็เพราะมีอากาสรูปนี้
นั่นเอง เป็นเครื่องตัดตอน ก็ถ้าหากว่าอากาศธาตุเป็นองค์ประกอบแห่งกลาปด้วย
ไซ้ไร จะมีธรรมอะไรอย่างอื่น มาเป็นเครื่องแบ่งแยกให้เป็นแต่ละกลาปอีกเล่า
อนึ่ง แม้ลักษณรูปทั้งหลาย ก็ไม่เป็นองค์แห่งกลาป เพราะเป็นเพียงลักษณะ
แห่งรูปธรรมทั้งหลายที่เนื่องอยู่ในกลาปเหล่านั้นเท่านั้น.

ที่ว่ามานี้คือ กลาปโยชนาในรูปสังคหวิภาคนี.

รูปวัตติกมะ (ลำดับความเป็นไปแห่งรูป)

ลำดับความเป็นไปแห่งรูปในกามภพ

ก็รูปแม้ทั้งหมดเหล่านี้ ย่อมได้ในวัตติกกาล ในกามโลก ไม่บกพร่อง (คือ
เต็มบริบูรณ์) ตามสมควร

อันว่า ในปฏิสนธิกาล ทสกะ ๗ คือ จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ กายทสกะ ภาวทสกะ และวัตตทสกะ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นสังเสทชะ (เกิดในที่เปียกชื้น) และโอปปาติกะ (พল্লนอุบัติ) โดยเกี่ยวกับเป็น จำนวนกลาปที่กำหนดไว้เป็นอย่างสูงสุด แต่โดยเกี่ยวกับเป็นจำนวนกลาปที่กำหนดไว้เป็นอย่างต่ำสุด ในบางคราวย่อมไม่ได้จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ และ ภาวทสกะ บ้าง เพราะฉะนั้น จึงพึงทราบถึงการลดลงไปแห่งกลาป โดยเกี่ยวกับ สัตว์ผู้เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะเหล่านั้นเกิด.

ส่วนสำหรับสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นคัมภเสยยกะ (อยู่ในครรภ์) ทสกะ ๓ กล่าวคือ กายทสกะ ภาวทสกะ และวัตตทสกะ ย่อมปรากฏ แม้ในบรรดาทสกะ ๓ เหล่านั้น ในบางคราวก็ไม่ได้ภาวทสกะ ส่วนว่าหลังจากนั้นไปในอดีตกาล ทสกะ ทั้งหมดมีจักขุทสกะเป็นต้น ย่อมปรากฏตามลำดับ

โดยประการดังกล่าวมานี้ ความสืบต่อแห่งรูปกลาป ๔ สมภูฐาน ย่อมเป็นไปในกามโลก ตลอดอายุไม่ขาดสาย ดุจเปลวประทีป และดุจกระแสแม่น้ำ คือ ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีกรรมเป็นสมภูฐาน ย่อมเป็นไปจับตั้งแต่ปฏิสนธิ ไป ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีจิตเป็นสมภูฐาน ย่อมเป็นไปจับตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีอุตุเป็นสมภูฐาน ย่อมเป็นไปจับตั้งแต่ฐิติกาล (ฐิติ ขณะ) และความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีอาหารเป็นสมภูฐาน ย่อมเป็นไปจับตั้งแต่ คราวที่ไอชะแผ่ไป ดังนี้ ฉะนี้แล.

ส่วน ในมรณกาล (กาลใกล้ตาย) กัมมชรูปทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น จับ ตั้งแต่ฐิติกาลแห่งจิตดวงที่ ๑๗ อันมีจิตจิตเป็นดวงต้น (นับย้อน) ส่วนกัมมชรูป ทั้งหมดที่เกิดขึ้นแล้วก่อนหน้า ย่อมเป็นไปแล้วดับไป สิ้นกาลพร้อมกันกับจิตจิต นั้นเทียว หลังจากนั้นไป จิตตชรูปและอาหารชรูปย่อมขาดหายไป หลังจากนั้น ไป ความสืบต่อกันแห่งรูปที่มีอุตุเป็นสมภูฐาน ย่อมเป็นไปสืบต่อกัน จนกระทั่ง เป็นซากสัตว์ตาย.

คาถา : **อิจฺเจว มตสฺสตาณํ**

ปุณฺทเว ภาวนฺตเร

ปฏิสนฺธิมุปาทาย

ตถารูปํ ปวตฺตติ

แปลว่า : รูปของสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว ย่อมเป็นไปอย่างนั้นในภพอื่นอีก เทียว จับตั้งแต่ปฏิสนธิไป ตามประการดังกล่าวมา ฉะนี้.

คำอธิบายลำดับความเป็นไปแห่งรูปในกามภพ

บัดนี้ ท่านอาจารย์ ประสงค์แสดงความเป็นไปแห่งรูปเหล่านั้น ในภพที่เกิด โดยเกี่ยวกับกาล คือปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล และโดยเกี่ยวกับโยนิ (กำเนิด) มีสังเสทชโยนิเป็นต้น จึงกล่าวว่า “ก็รูป แม้ทั้งหมดเหล่านี้” ดังนี้ เป็นต้น.

คำว่า **ย่อมได้ในปวัตติกาล** ในกามโลก ไม่บกพร่อง ความว่า **รูปทั้งหมด** คือทั้ง ๒๑ กลาปเหล่านั้น **ย่อมได้ในปวัตติกาล** คือในกาลจับตั้งแต่ฐิติ-ขณะแห่งปฏิสนธิไปจนถึงภังคขณะแห่งจติจิต ในกามโลก คือในกามภพ ๑๑ **ไม่บกพร่อง** คือเต็มบริบูรณ์ ครบถ้วนทั้ง ๒๑ กลาป.

คำว่า **ตามสมควร** คือตามสมควรแก่โยนิ แก่สัตว์ผู้มีภาวะหรือไม่มีภาวะ และมีอายตนะบริบูรณ์หรือมีอายตนะไม่บริบูรณ์.

ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ เป็นไปแห่งรูปเหล่านี้ โดยเกี่ยวเนื่องกับโยนิ มีสังเสทชโยนิเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบความเกี่ยวกับโยนิก่อน อย่างนี้คือ :

เป็นความจริงว่า พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ว่า : “**จตสุโส ไช อิมมา สารี-ปุตต โยนิโย กตมา จตสุโส**”^๑ เป็นต้น ความเต็มแปลว่า :

“ดูกร สารีบุตร โยนิ (กำเนิด, อากาโรที่เกิด) มี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่าง อะไรบ้าง? ได้แก่ อัณฑชโยนิ ชลาพุชโยนิ สังเสทชโยนิ โอบปาทิกโยนิ.

ดูกร สารีบุตร อัณฑชโยนิ เป็นไฉน? ดูกร สารีบุตร สัตว์พวกที่ชำแรก เปลือกไข่เกิดมา, โยนินี้ เรียกว่า อัณฑชโยนิ.

ดูกร สารีบุตร ชลาพุชโยนิ เป็นไฉน? ดูกร สารีบุตร สัตว์พวกที่ชำแรก มดลูกเกิดมา, โยนินี้ เรียกว่า ชลาพุชโยนิ.

ดูกร สารีบุตร สังเสทชโยนิ เป็นไฉน? ดูกร สารีบุตร สัตว์พวกที่เกิดใน ปลาเน่าก็ดี ในซากศพเน่าก็ดี ในขนมมูดก็ดี ในบ่อน้ำคร่ำก็ดี ในบ่อน้ำทิ้งก็ดี, โยนินี้ เรียกว่า สังเสทชโยนิ.

ดูกร สารีบุตร โอบปาทิกโยนิ เป็นไฉน? ดูกร สารีบุตร พวกเทวดา พวก สัตว์นรก มนุษย์บางพวก และวินิบาตบางพวก โยนินี้ เรียกว่า โอบปาทิกโยนิ. ดูกร สารีบุตร โยนิมี ๔ อย่าง เหล่านี้ แล” ดังนี้.

๑ ม.ม. ๑๒/๑๓๓ (มหาสิหนาทสุตต)

ในคำเหล่านั้น คำว่า โยนิ แปลว่า กำเนิด ได้แก่อาการที่เกิด ความว่า สัตว์ทั้งหลาย แม้จะมีความต่างกันด้วยคติ ด้วยภูมิ เป็นต้น เมื่อมีอาการที่เกิด เป็นอย่างเดียวกัน ท่านก็รวมเป็นพวกเดียวกัน ด้วยอาการที่เกิดขึ้นนั้น ว่าพวก สังฆะชะ ว่าพวกโอบปาติกะ เป็นต้น

คำว่า **อันทชะ** แปลว่า สัตว์ผู้เกิดในไข่ โยนิ (กำเนิด) แห่งสัตว์ผู้เกิดในไข่ ชื่อว่า **อันทชโยนิ**

ส่วนสัตว์ผู้เกิดในมดลูก ชื่อว่า **ชลาพูชะ** โยนิแห่งสัตว์ผู้เกิดในมดลูก ชื่อว่า **ชลาพูชโยนิ** สัตว์ผู้เกิดในที่เปียกชื้นชื่อว่า **สังเสทชะ** โยนิแห่งสัตว์ผู้เกิดในที่เปียกชื้นชื่อว่า **สังเสทชโยนิ** แม้พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงสถานที่เกิดโดยเกี่ยวกับเป็นสถานที่สกปรก ไม่น่าปรารถนา ด้วยคำว่า ใน **ปลาเนา** ดังนี้ เป็นต้น ก็จริง แต่บัณฑิตพึงทราบว่ามีในที่ที่สะอาดน่าปรารถนา มีเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ก็เป็นที่อุบัติแห่งสังเสทชสัตว์ได้

สัตว์ชื่อว่า **โอบปาติกะ** เพราะมีความหมายว่า บังเกิดทันที ดุจโผล่ขึ้น บังเกิด โดยเว้นเหตุการณ์ คือเกิดในไข่ เป็นต้น เหล่านี้ โยนิแห่งสัตว์จำพวก โอบปาติกะ ชื่อว่า **โอบปาติกโยนิ**

คำว่า **พวกเทวดา** ความว่า เทวดาจัดตั้งแต่พวกจาตุมหาราชิกา สูงขึ้นไป เป็นพวกโอบปาติกะอย่างเดียว ส่วนพวกภุมเทวดา มีโยนิได้ทั้ง ๔

คำว่า **มนุษย์บางพวก** ความว่า ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์พวกที่เป็น โอบปาติกะก็มีอยู่ ได้แก่มนุษย์ครั้งต้นกับ ส่วนมากก็เป็นพวกชลาพูชะนั้นแหละ แม้พวกที่เป็นอันทชะก็มีบ้าง ดุจพระเถระโกณฑบุตร ๒ พี่น้อง ฉะนั้น แม้ที่เป็น สังเสทชะก็มีบ้าง ดุจไปกขรชาติพราหมณ์ ผู้เป็นอาจารย์สอนวิชาศิลปะแก่พระเจ้า ปเสนทิโกศลซึ่งเป็นผู้เกิดในโพรงดอกบัว ฉะนั้น ในพวกวินิบาต (หรือวินิปาติกะ) ทั้งหมดก็อย่างนี้ พวกนิชฌามัตถนทิกเปรด เกิดเป็นโอบปาติกะอย่างเดียว เหมือนพวกสัตว์นรก สัตว์พวกที่เหลือเป็นพวกมีโยนิได้ทั้ง ๔ เช่นเดียวกับพวก ยักษ์ แม้พวกสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่มี ๔ เท้า มีปีก มีลำตัวยาว เป็นต้น ก็มี โยนิทั้ง ๔ นั้นเทียว ฉะนั้น แล.

ก็ในสังคหะ ท่านอาจารย์ รวมพวกอันทชะและชลาพูชะ เข้าไว้เป็นโยนิ เดียวกัน เรียกว่า **คัพภเสยยกะ** เพราะความที่เป็นสัตว์เกิดอยู่ในครรภ์มารดาด้วย

กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ โยนินี้ จะนับว่ามี ๓ มีคัพภเสยยกโยนิเป็นต้น ก็ได้.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า “ในปฏิสนธิกาล ทสกะ ๗ คือจักขุทสกะ ๫๗ และวัตถุทสกะ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะ” ดังนี้ บัณฑิตอย่าพึงเข้าใจว่า คำนี้ แสดงว่า สัตว์ ๒ โยนินี้ มีอัตรภาพขณะแรก เกิดเท่ากัน ความจริง สัตว์ผู้เป็นสังเสทชะ ที่แรกมีร่างกายเล็ก อาศัยโพรงดอกบัว เป็นต้นเกิด แล้วก็เติบโตไปตามลำดับ ดุจไปกขรชาติพราหมณ์ ที่มีร่างกายเล็กเท่าหัวแม่มือ นอนอยู่ในโพรงดอกบัว ดาบสพบแล้วก็นำไปเลี้ยงดู ค่อยๆ เติบโตไปตามลำดับ ฉะนั้น นั่นเทียว เฉพาะพวกโอปปาติกะเท่านั้น ที่มีอัตรภาพเติบโตเต็มที่ขณะที่เกิด มีอวัยวะใหญ่่น้อยบริบูรณ์ เหมือนคนผู้มีอายุสัก ๑๖ ปี เพราะฉะนั้น จึงพึงทราบทั่ว ด้วยคำนี้ ท่านเพียงแต่แสดงให้เห็นประเภทลาภขณะที่เกิดเท่ากันเท่านั้น โดยเกี่ยวกับความเป็นสัตว์ผู้มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง มีอายุตะนะบริบูรณ์ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “โดยเกี่ยวจำนวนกလာปที่กำหนดไว้เป็นอย่างสูงสุด” คือ กำหนดจำนวนกလာปได้เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นอย่างสูงสุด.

ท่านกล่าวว่า “ในบางคราวย่อมไม่ได้จักขุทสกะ ๫๗ และภาวทสกะ บ้าง” ดังนี้ ก็โดยเกี่ยวกับเป็นผู้บอดแต่กำเนิด หนวกแต่กำเนิด ไม่มีขานะ เป็นกะเทย หรือว่าเป็นสัตว์ผู้เกิดแต่ต้นกับ (มนุษย์ผู้เกิดแต่ครั้งต้นกับไม่มีภาวะ) ความว่า ถ้าเป็นผู้บอดแต่กำเนิด หรือหนวกแต่กำเนิด อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ย่อมไม่ได้ทสกะ ๖, ถ้าเป็นผู้ทั้งบอดทั้งหนวกแต่กำเนิด ก็ย่อมไม่ได้ทสกะ ๕ อย่างนี้ เป็นต้น.

ในบรรดาสัตว์ผู้เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะเหล่านั้น พึงเห็นว่า การที่พวกโอปปาติกะและสังเสทชะไม่ได้จักขุและโสตะ ก็เพราะประกอบพร้อมด้วยความบกพร่องแห่งอินทรีย์ การที่พวกสังเสทชะไม่ได้ภาวรูป ก็เพราะความเป็นกะเทย การที่พวกโอปปาติกะไม่ได้ภาวรูป ก็โดยเกี่ยวกับเป็นผู้เกิดครั้งต้นกับ ส่วนการไม่มีขานะ ท่านกล่าวไว้สำหรับผู้เป็นสังเสทชะเท่านั้น ไม่ใช่สำหรับสัตว์ผู้เป็นโอปปาติกะ เพราะว่า โอปปาติกะสัตว์ทุกจำพวกย่อมได้ขานะประจำ โดยตรัสไว้พร้อมกับชีวหา.

จริงอย่างนั้น ใน รัชมหทยวิภังค์ ตรัสอายุตะนะ ๑๑ เว้นสัททายตะนะไว้สำหรับโอปปาติกสัตว์ผู้มีอายุตะนะบริบูรณ์ โดยคำพูดว่า “กามธาตุยา อุปปต-

ติกขณ กสฺสจฺจิ เอกาทสายนานิ ปาตุภวนฺติ ฯเปฯ กสฺสจฺจิ สฺตต”^๑ แปลว่า “ในขณะที่อุปบัติ (ขณะปฏิสนธิ) ในกามธาตุ (กามภพ) โอบปาตีกัสต์ว์บางบุคคลปรากฏอายตนะ ๑๑ ฯลฯ บางบุคคลปรากฏอายตนะ ๗” ดังนี้. ในคำที่ตรัสไว้นี้ จะเห็นว่า ตรัสอายตนะ ๑๐ ไว้ ๒ หน หนแรกตรัสอายตนะ ๑๐ เว้นจักขายตนะ สำหรับสัตว์ผู้บอด หนที่ ๒ ตรัสอายตนะ ๑๐ เว้นโสตายตนะ สำหรับสัตว์ผู้หนวก, ตรัสอายตนะ ๙ เว้นอายตนะทั้ง ๒ ดังกล่าวนั้น สำหรับสัตว์ผู้ทั้งบอดทั้งหนวก, ตรัสอายตนะ ๗ เว้นจักขายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ และ สัททหายตนะ สำหรับคัพภเสยยกัสต์ว์.

ก็ถ้าหากว่า พึงมีโอบปาตีกัสต์ว์ผู้ไม่มีฆานะบ้างไซ้ พระองค์ก็จะตรัสอายตนะ ๑๐ ถึง ๓ หน คือ ตรัสอายตนะ ๑๐ หนแรกสำหรับสัตว์ผู้บอด, หนที่ ๒ สำหรับสัตว์ผู้หนวก, หนที่ ๓ สำหรับสัตว์ผู้ไม่มีฆานะ และจะตรัสอายตนะ ๙ ไว้ ๓ หน เช่นเดียวกัน คือ หนแรกสำหรับสัตว์ผู้บอดและหนวก, หนที่ ๒ สำหรับสัตว์ผู้บอดและไม่มีฆานะ และหนที่ ๓ สำหรับสัตว์ผู้หนวกและไม่มีฆานะ ทั้งจะตรัสอายตนะ ๘ ไว้หนหนึ่งสำหรับสัตว์ผู้บอดหนวกและไม่มีฆานะ แต่ก็ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น โอบปาตีกัสต์ว์ย่อมหาความบกพร่องแม้ฆานะมิได้แล. ข้อนี้ สมจริงอย่างที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถายมก ว่า “อฆานโก อุปฺปาติโก นตฺถิ ยถิ ภเวยฺย, กสฺสจฺจิ อฏฺฐายตนา นิตฺติ วทฺเตยฺย”^๒ แปลว่า “โอบปาตีกัสต์ว์ผู้ไม่มีฆานะหาไม่, ถ้าหากว่ามีไซ้ พระผู้มีพระภาคก็น่าจะตรัสว่า บางบุคคลปรากฏอายตนะ ๘ (เว้นจักขุ โสตะ และฆานะ) ดังนี้ ไว้” ฉะนี้แล. เพราะฉะนั้น ท่านพระอนุรุธาจารย์ หมายเอาสัตว์ผู้เป็นสังเสทชะเท่านั้น กล่าวว่า “ในบางคราวย่อมไม่ได้จักขุทสกะ ฯลฯ ไม่มีฆานะ” ดังนี้ อนึ่ง คำว่า บางบุคคลปรากฏอายตนะ ๗ ดังนี้ อันเป็นคำกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่มีแม้ฆานะนั้น พระองค์ตรัสหมายเอาคัพภเสยยกัสต์ว์ นั้นเทียว มิได้หมายรวมเอาสังเสทชัสต์ว์ด้วย เพราะพวกสังเสทชะไม่มีการถือเอาอายตนะ ๗.

ส่วนคำในอรรถกถาที่ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสอายตนะ ๑๑ ไว้ ทรงทำการสงเคราะห์สังเสทชะกำเนิดเข้าไปในพวกโอบปาตีกัสต์ว์ โดยความเป็นผู้มีอายตนะ

๑ อภ.วิ. ๓๕/๕๘๑

๒ ปรมตฺทปิณี ปญฺจปกรณฺญสฺสกา

บริบูรณ์” ดังนี้ โศ, ฟิงทราบว่ คำนั้ ท่านกล่าวไว้มิได้มีความหมายว่ พวกสังเสทขัสต์ว์มีข้อกำหนดแห่งอายตนะเหมือนพวกโอบปาติกัสต์ว์ทุกอย่าง แต่อย่างใด ท่านเพียงแต่สงเคราะห์พวกสังเสทขัสต์ว์ผู้มีอายตนะบริบูรณ์ เข้าไว้ในพวกโอบปาติกัสต์ว์ กล่าวจำนวนอายตนะไปพร้อมๆ กันกับพวกโอบปาติกัสต์ว์เท่านั้น เพราะว่ พวกสังเสทขะที่มีอายตนะบริบูรณ์หาความบกพร่องแห่งอายตนะอะไรๆ มิได้เลยก็มีอยู่ แล.

ัสต์ว์ทั้งหลายชื่อว่า **คัพภเสยยกะ** ก็เพราะมีความหมายว่ อยู่ในครรภ์ คือในท้องของมารดา คัพภเสยยกะนั้นแหละ ชื่อว่ **ัสต์ว์** เพราะความเป็นผู้ข้งอยู่ในขันธทั้งหลายมีรูปขันธเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **คัพภเสยยกัสต์ว์**

คำว่ **ทสกะ ๓ ฯลฯ ย่อมปรากฏ** ความว่ ทสกะ ๓ มีกายทสกะเป็นต้นนั้น ย่อมปรากฏแก่ัสต์ว์ผู้เกิดในไข่และในมดลูก เป็นบรรดาทสกะที่ท่านเรียกรวมกัน ว่ “กลลรูป” ซึ่งรวมตัวกันอยู่ใสแจ้ว มีประมาณเท่าหยาดน้ำมันงาใส อันไหลออกไปแล้วเหลือเป็อนอยู่ที่ปลายขนแกะผู้เกิดในวันนั้นเส้นหนึ่ง ซึ่งเขาจุ่มลงไปใ้ในน้ำมันงาใสแล้วยกขึ้น ในบางคราวมิได้ภาวทสกะ ก็โดยเกี่ยวกับเป็นัสต์ว์ผู้ไม่มีภาวะ.

คำว่ **หลังจากนั้นไป** คือ หลังจากปฏิสนธิ

คำว่ **ในปวัตติกาล** ทสกะทั้งหลายมีจักขุทสกะเป็นต้น ย่อมปรากฏ ความว่ ในปวัตติกาล คือ ในสัปดาห์ที่ ๗ หรือในสัปดาห์ที่ ๑๑ ตามมติของท่านฎีกาจารย์ ทสกะทั้งหลายมีจักขุทสกะเป็นต้น ย่อมปรากฏตามลำดับ อย่างนี้คือ ในสัปดาห์ที่ ๗ หรือที่ ๑๑ นั้น มีจักขุทสกะปรากฏ, โดยล่วงไป ๗ วัน นับตั้งแต่กาลปรากฏแห่งจักขุทสกะ โสิตทสกะ ย่อมปรากฏ, โดยล่วงไป ๗ วัน นับตั้งแต่กาลปรากฏแห่งโสิตทสกะนั้น ฆานทสกะย่อมปรากฏ, โดยล่วงไป ๗ วัน นับตั้งแต่กาลปรากฏแห่งฆานทสกะนั้น ชิวหาทสกะย่อมปรากฏ ดังนี้. เป็นความจริงว่ แม้ในอรรถกถา ท่านก็ได้แสดงไว้อย่างนี้แหละ.

คำว่ **ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน** ย่อมเป็นไปจับตั้งแต่ปฏิสนธิไป ความว่ ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่เกิดจากกรรมย่อมเป็นไปคือย่อมตั้งขึ้นจับตั้งแต่ปฏิสนธิ คือ ตั้งแต่อุปปาทขณะแห่งปฏิสนธิจิตเป็นไป แล้วดับไปพร้อมกับภังคขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗, แม้ในฐิติขณะ แม้ในภังคขณะแห่ง

ปฏิสนธิจิต ก็มีรูปเกิดจากกรรมตั้งขึ้น แล้วเป็นไปโดยประการอย่างนี้แหละ แม้ใน
ทุก ๆ ขณะ (อุปาทาขณะ, จิตិขณะ, ภัคขณะ) แห่งจิตตูปาททั้งหลายจับตั้งแต่
ภวังค์ดวงที่ ๑ ไปก็อย่างนี้เหมือนกัน.

คำว่า ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นไปจับ
ตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ ความว่า ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่เกิดจากจิต ย่อมตั้งขึ้น จับ
ตั้งแต่อุปาทาขณะแห่งจิตดวงที่ ๒ คือภวังค์ดวงแรกแล้วเป็นไป แม้อาจจากนั้นก็
เป็นอย่างนี้ ย่อมตั้งขึ้นเฉพาะตรงอุปาทาขณะแห่งจิตเท่านั้น ยกเว้นจิตที่มีอาจ
ทำรูปให้เกิดขึ้นได้ดังกล่าวแล้วเท่านั้น

คำว่า ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นไปจับ
ตั้งแต่จิตติกาล ความว่า ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีอตุเป็นสมุฏฐานย่อมตั้งขึ้น
ในจิตติกาล คือในกาลตั้งอยู่แห่งปฏิสนธิจิต อธิบายว่า รูปกลาปที่เกิดจากอตุ ย่อม
ปรากฏจับตั้งแต่จิตติขณะแห่งปฏิสนธิจิตไป เป็นความจริงว่า อตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับ
อุปาทาขณะแห่งปฏิสนธิจิต ย่อมทำอตุชรูปให้เกิดตามลำดับอย่างนี้ คือ พอเกิด
แล้วถึงความตั้งอยู่ (ถึงจิตติขณะของตน) ย่อมทำสุทธัญจรูปให้ตั้งขึ้นในจิตติขณะ
แห่งปฏิสนธิจิตนั้น อตุที่เกิดขึ้นในจิตติขณะแห่งปฏิสนธิจิตนั้น พอถึงความตั้งอยู่
(ถึงจิตติขณะของตน) ก็ย่อมทำสุทธัญจรูปให้ตั้งขึ้นในภัคขณะแห่งปฏิสนธิจิตนั้น
ดังนี้ เป็นต้น.

คำว่า ความสืบต่อแห่งรูปกลาปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นไปจับ
ตั้งแต่คราวที่ไอชะแผ่ไป ความว่า สำหรับสัตว์ที่เป็นคัพภเสยยกะ ก็จับตั้งแต่คราว
ที่ไอชะจากอาหารที่มารดาคลืนกิน แผ่ไปในสรีระตามแนวเส้นเอ็นนำรส สำหรับ
สัตว์ผู้เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะ ก็จับตั้งแต่ไอชะจากเสมหะที่อยู่ในปากเป็นต้น
แผ่ไปในสรีระ ตามแนวเส้นเอ็นนำรส.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า “ส่วนในมรณกาล กัมมชรูปทั้งหลายย่อมไม่เกิด
ขึ้น จับตั้งแต่จิตติขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗ อันมีจิตเป็นดวงต้น” คำนี้มีความ
หมายว่า ในมรณกาลคือในกาลใกล้ตาย กัมมชรูปที่เกิดขึ้นทุก ๆ ขณะทั้ง ๓ แห่ง
จิตตูปาท เมื่อมาถึงจิตตูปาทดวงที่ ๑๗ อันมีจิตติจิตเป็นดวงต้น คือมีจิตติจิตเป็น
ดวงที่ ๑ แล้วนับย้อนขึ้นมา จับแต่จิตติกาลคือจิตติขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗ นั้นเป็นต้น
ไป ย่อมไม่มีกัมมชรูปใหม่เกิดขึ้นเลย.

ก็ถ้าหากว่า ต่อจากนั้นไป ยังมีกัมมชรูปใหม่เกิดได้อีก ความตายย่อมมีไม่ได้ อันว่าสัตว์ จะกล่าวได้ว่าตายแล้ว ก็เพราะกัมมชรูปขาดหายไป เหมือนอย่างที่ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า

“อายุ อสุมา จ วิญญานํ ยथा กายํ ชนฺหนติมํ
 อปวิทุโร ตทา เสติ นีรตถํวํ กลิงฺครํ”

แปลว่า : “ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือ อายุ ใจอุ่น และวิญญาน ละกายนี้ไปเมื่อใด เมื่อนั้น กายนี้ก็ถูกทอดทิ้งไว้ นอนอยู่เหมือนท่อนไม้ค้นหาประโยชน์มิได้ ฉะนั้น.

ดังนั้น ก็คำว่า อายุ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ อันเป็นกัมมชรูป นั้นเอง.

คำว่า ส่วนกัมมชรูปทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก่อนหน้า ย่อมเป็นไปแล้วดับไปสิ้นกาลพร้อมกันกับจุติจิตนั้นเทียว ความว่า กัมมชรูปที่เกิดขึ้นก่อนหน้า สิ้นกาลแห่งจิตดวงที่ ๑๗ คือ เกิดขึ้นตรงอุปปาทขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗ นี้ นี้แหละย่อมเป็นไปแล้วดับไป สิ้นกาลพร้อมกันกับจุติจิต คือ พร้อมกันกับภังคขณะแห่งจุติจิตนั้นเทียว โดยข้อกำหนดที่ว่า อายุของรูปธรรมมีเท่ากับความเป็นไปของจิต ๑๗ ขณะ ส่วนกัมมชรูปที่เกิดก่อนหน้านั้นอีก ไม่มีคำที่จะต้องกล่าวถึงเลย เพราะง่ายอยู่แล้ว.

คำว่า หลังจากนั้นไป จิตตชรูปและอาหารชรูปย่อมขาดหายไป ความว่า หลังจากนั้น (คือจากการดับไปแห่งกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย) จิตตชรูปและอาหารชรูปเท่าที่บังเกิดแล้ว ย่อมเป็นไปในร่างที่ตายแล้วสิ้นกาลน้อยหนึ่งแล้วดับไป ไม่เกิดอีก เพราะในชั้นธสันดานที่หาชีวิตไม่แล้ว ไม่มีความอุปบัติแห่งจิตตชรูปและอาหารชรูปเหล่านั้น ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า จิตตชรูปย่อมขาดหายไปก่อนหน้าจุติจิต.

ส่วนรูปที่มีอุปตุเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นไปสืบต่อกันไป จับตั้งแต่ในร่างที่ยังไม่ตาย ไปจนถึงร่างที่ตายแล้ว อันถึงความนับว่าเป็นชั้นธสันดานภายนอก

คำในคาถามีความหมายง่ายอยู่แล้ว.

คำอธิบายลำดับความเป็นไปแห่งรูป ในรูปภพและอสังขญีสัตว์

เหตุผลในความไม่มีมานะ ชิวหา และกายในรูปโลก ได้กล่าวแล้วในคำอธิบายปริจเฉทที่ ๓ เพราะเหตุนั้น พวกพรหมจึงไม่มีมานทสกะ ชิวหาทสกะ

และกายทสกะ ส่วนภาวรูปทั้ง ๒ ย่อมไม่เป็นไปในรูปโลก ก็เพราะภาวรูปทั้ง ๒ บังเกิดจากกรรมที่มีกามราคะอันเกี่ยวเนื่องกับเมถุนธรรมเป็นอุปนิสัย ซึ่งกามราคะ เช่นนั้น ไม่มีแก่พวกพรหม เพราะถูกกำลังของภาวนาข่มแล้วด้วยดี.

ชื่อว่า **ไม่ได้กลาปทั้งหลายที่เกิดจากอาหาร** เพราะอาหารกล่าวคือโอชารูปแม้ที่อยู่ในสรีระ ไม่มีการทำรูปให้ตั้งขึ้น เพราะไม่มีอาหารที่กลืนกิน เป็นความจริงว่า อุดูและอาหารภายใน ได้อุดูและอาหารภายนอก เป็นอุปนิสัยปัจจัยก่อน แล้วจึงจะยังรูปที่มีอุดูเป็นสมุฏฐาน และที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ให้ตั้งขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้รูปที่เกิดจากอาหารเป็นปัจจัยค้ำจุนอัตรภาพเหมือนอย่างสัตว์ในกามภพ พวกพรหมจึงมีชีวิตนวกกลาปนั้นเทียว เกิดประจำอยู่ คอยค้ำจุนอัตรภาพแทนอาหาร และชีวิตนวกะนี้ ซึมซาบอยู่ทั่ว แทนที่กายทสกะ เพราะพวกพรหมไม่มีกายทสกะ.

คำว่า **เพราะฉะนั้น พวกอัสถุญีสัตว์เหล่านั้น จึงได้เฉพาะชีวิตนวกะ** เป็นต้น เป็นอันท่านอาจารย์แสดงให้ทราบ ว่า รูปของอัสถุญีสัตว์มี ๒ สมุฏฐานเท่านั้น คือ กรรมและอุดู ได้แก่ชีวิตนวกกลาปที่ตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล และรูปกลาปทั้งหลายที่มีอุดูเป็นสมุฏฐาน ยกเว้นสัตว์นวกะที่ตั้งขึ้นเฉพาะในปวัตติกาล ฉะนั้น แล.

คาถาประมวลรูปปวัตติกมะ

อภุจวิสติ กาเมสุ

โหนติ เตวีส รูปิสุ

สตุตฺรเสวาสถุญีนํ

อรูเป นตฺถิ กิณฺจิปิ

สทฺโท วิกาโร ชรตา

มรณญฺโจปตฺตยํ

น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตู

น กิณฺจิปิ น ลพฺภติ

แปลว่า : ในกามภพทั้งหลาย มีรูป ๒๘ ในรูปภพทั้งหลาย มีรูป ๒๓ พวกอัสถุญีสัตว์มีรูป ๑๗ เท่านั้น ในอรูปรภพไม่มีแม้สักหน่อหนึ่ง สัตถ-
รูป วิการรูป ชรตารูป และมรณรูป (อนิจจตารูป) ย่อมไม่ได้ใน
คราวอุปบัติ (ในปฏิสนธิกาล) ส่วนในปวัตติกาล จะไม่ได้รูปอะไร ๆ
บ้าง ก็หาไม่

ดังนี้. นี่เป็นลำดับความเป็นไปแห่งรูป ในรูปสังคหะนี้.

คำอธิบายคาถาประมวลรูปวัตติกมะ

ในรูปภพทั้งหลาย มีรูป ๒๓ เพราะไม่มีรูป ๕ อย่าง คือ ฆานะ ชิวหา กายะ และภาวรูปทั้ง ๒

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ในรูปภพนั้น ชั้นที่บังเกิดจากรูปาวจรกุศลกรรม ย่อมไม่มีความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างความหนักเป็นต้น เพราะฉะนั้น เพราะไม่มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น จึงไม่เป็นไปในรูปภพ ดังนี้. ขอเฉลยในคำของอาจารย์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า เป็นความจริงว่า ความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างความหนักเกินไปเป็นต้น ย่อมไม่มีในรูปภพ ถึงกระนั้น วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น เหล่านี้ ก็ย่อมเป็นไปได้ในรูปภพนั้นได้ เพราะว่าในรูปภพนั้น แม้ไม่มีความกำเริบแห่งธาตุที่สร้างความหนักเป็นต้น วิการรูปทั้ง ๓ ก็เป็นไปได้ในภพเหล่านั้นโดยไม่มีการเล็งถึงกิจคือการสงบธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มีความหนักเป็นต้น ทว่าโดยประการอื่น คือ เป็นไปได้โดยเป็นองค์ประกอบแห่งกิริยาที่มีความสละสลวย ยิ่งแห่งรูปธรรมทั้งหลาย ก็ถ้าหากว่า ลหุตารูปเป็นต้น ไม่เกิดแก่พวกพหุ ด้วยเหตุผลว่า ไม่มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ไชว์ ถ้าอย่างนั้น ลหุตารูปเป็นต้น ก็ต้องไม่เกิดในสเหตุกิริยาจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายด้วย เพราะท่านไม่มีกิเลสอะไร ๆ ที่สร้างความหนักเป็นต้น (แก่จิตและเจตสิก) แล้ว.

คำว่า **สัตถรูป วิการรูป** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้โดยเกี่ยวกับเป็นคำพูดที่สาธยายแก่สัตว์แม้ทุกจำพวก เป็นความจริงว่า สัตถรูปเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมไม่ตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาลแน่เทียว.

ที่ว่ามานี้ คือ รูปวัตติกมะ ในรูปสังคหวิภาค นี้.

พระนิพพาน

ส่วนว่า พระนิพพาน ได้แก่ โลกุตตรธรรมที่มีคณญาณ ๔ ฟังกระทำให้แจ้ง เป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล ตรัสเรียกว่า นิพพาน ก็เพราะภาวะที่ออกไปจากตัณหาที่ท่านเรียกว่า “วานะ” (เครื่องร้อย เครื่องประสาน, นิ + วานะ = นิพพาน) พระนิพพานนั้น นั้นแหละ แม้ว่ามีอย่างเดียวโดยสภาวะ ก็แตกเป็น ๒ อย่างได้ โดยปริยายคือเหตุ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุและอนุปาทิเสสนิพพาน-

ชาติ. อย่างนั้นเหมือนกัน แต่เป็น ๓ อย่างได้ตามความต่างกันแห่งอาการ คือ
สูญญตนิพพาน อนิมิตตนิพพาน และอัปณิหิตนิพพาน.

คำอธิบายพระนิพพาน

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงไขปริมัตถธรรม ๓ อย่าง คือ จิต เจตสิก และรูป
โดยการจำแนกประเภทด้วยคำพูดเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์แสดงปริมัตถ-
ธรรมที่ ๔ คือ พระนิพพาน ซึ่งยังเหลืออยู่ จึงกล่าวว่า “ส่วนว่า พระนิพพาน”
ดังนี้ เป็นต้น.

ในบรรดาโลกุตตรธรรม ๘ อย่าง มรรค ๔ ชื่อว่า โลกุตตระ เพราะมีความ
หมายว่า กำลังข้ามขึ้นจากโลก ก็สภาวะที่ต้องย่อยยับทำลายไปเป็นธรรมดา ท่าน
เรียกว่า “โลก” ในที่นี้ หมายเอาอุปาทานชั้น ๕ ส่วนผล ๔ ชื่อว่า โลกุตตระ
เพราะมีความหมายว่า ข้ามขึ้นได้แล้วจากโลกนั้น ส่วนพระนิพพาน ได้ชื่อว่า
โลกุตตระ เพราะเป็นเหตุให้ข้ามขึ้นจากโลก หรือเพราะหาสภาวะอะไรๆ ที่นับ
ว่าเป็นโลกนั้นมิได้ เพราะความที่เป็นอสังขตธาตุ.

ด้วยคำว่า **ที่มีัคคญาณพึงกระทำให้แจ้ง เป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล** นี้
ท่านอาจารย์แสดงถึงความที่พระนิพพานนั้น สำเร็จโดยประจักษ์แก่พระอริยบุคคล
นั้นๆ ในคราวที่ท่านทำมัคคญาณนั้นๆ ให้บังเกิดแล้วตั้งอยู่ในพระอริยผล ก็
ความหยั่งรู้พระนิพพานของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ชื่อว่า **ปัจฉักขพุทธิ** (ความรู้
โดยประจักษ์) เพราะมีการกระทำให้แจ้งเอง ส่วนความหยั่งรู้ของปุถุชน ชื่อว่า
อนุमानพุทธิ (ความรู้โดยอนุमान) เพราะเป็นเพียงความรู้ตามคำบอกกล่าวของ
บัณฑิตผู้ถึงพระนิพพาน มิใช่กระทำให้แจ้งเอง. จริงอย่างนั้น พระนิพพานนี้ย่อม
สำเร็จแก่กัลยาณปุถุชน เช่นอย่างนี้ ว่า “ญาณที่มีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ก็ดี มี
บัญญัติธรรมเป็นอารมณ์ก็ดี ไม่สามารถในอันจะตัดขาดและระงับกิเลสทั้งหลายได้
ก็แต่ว่า การตัดขาดกิเลส การระงับกิเลส มีอยู่ในโลกนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมอย่าง
หนึ่งที่ชื่อว่า พระนิพพาน ซึ่งผิดแปลกไปจากสังขตธรรมและบัญญัติธรรม ซึ่ง
เป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล เป็นเหตุให้มัคคญาณตัดขาดกิเลสได้ ผลญาณระงับ
กิเลสได้ ย่อมมีอยู่จริงเป็นแน่แท้” ดังนี้ เป็นต้น.

ส่วนอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “พระนิพพานที่เป็นปรมัตถธรรมอย่างหนึ่งต่างหากนั้นไม่มีหรอก เพียงความสิ้นกิเลสเท่านั้นเทียว ชื่อว่า พระนิพพาน” ดังนี้แล้ว ก็ชักเอา **นิพพานปัญหาสูตร** เข้ามาอ้าง อย่างนี้ ว่า “ท่านพระสารีบุตร พอถูกถามว่า “ท่านสารีบุตร ที่เรียกว่า นิพพาน, นิพพาน นิพพานเป็นไฉน?” ก็ตอบว่า “โย โข อวสุโส ราคขโย โทสขโย โมหขโย, อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานํ”^๑ นี่แน่ะ ท่านผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ไต, นี้เรียกว่า นิพพาน” ดังนี้.

อันผู้รู้ ควรซักถามอาจารย์เหล่านั้นว่า “ความสิ้นราคะ เป็นความสิ้นโทสะ เป็นความสิ้นโมหะ ด้วยหรือไม่” ความจริง เมื่อราคะไม่ใช่โทสะ ไม่ใช่โมหะ ก็จะต้องตอบว่า “ความสิ้นราคะ ก็เป็นเพียงความสิ้นราคะอย่างเดียว ไม่ใช่ความสิ้นโทสะ ไม่ใช่ความสิ้นโมหะหรอก” เมื่อตอบอย่างนี้ ก็ควรจะกล่าวสัพทกลับกลับไปว่า “ถ้าอย่างนั้น บุคคลใดปฏิบัติสิ้นราคะแล้ว ก็ยังต้องปฏิบัติเพื่อความสิ้นโทสะต่อไปอีก, สิ้นโทสะแล้ว ก็ยังต้องปฏิบัติเพื่อความสิ้นโมหะต่อไปอีก เป็นอันว่า จะต้องปรารภปฏิบัติ ๓ อย่าง เพื่อความสิ้นกิเลส ๓ อย่าง” เมื่อถูกสัพทอย่างนี้แล้ว เห็นทีว่าจะต้องนิ่งเฉยไปทีเดียว แต่ถ้าหากว่ายังไม่นิ่งเฉย ยังคงยืนยันอย่างนั้นอีก ก็ควรถามว่า “ท่านเคยทราบ เคยได้ยินชื่อว่า โคตรภู มรรค ผล หรือไม่?” เมื่อรู้ก็จะตอบว่า “เคยทราบ เคยได้ยิน”, ควรซักถามต่อไปว่า “โคตรภูมีอะไรเป็นอารมณ์?” ถ้ารู้ก็จะตอบว่า “มีนิพพานเป็นอารมณ์” ควรซักถามต่อไปว่า “ขณะโคตรภู กิเลสจักสิ้น กำลังสิ้น หรือว่าสิ้นแล้ว?” ถ้ารู้ก็จะตอบว่า “กิเลสจักสิ้น ไม่ใช่กำลังสิ้น ไม่ใช่สิ้นแล้ว”, เมื่อตอบอย่างนี้ คราวนี้ ก็ควรสัพทได้ทีเดียวว่า “เมื่อท่านกล่าวว่า ความสิ้นกิเลสเป็นนิพพาน อย่างนั้นแล้ว ในขณะที่โคตรภู กิเลสยังไม่สิ้นเลย เป็นเพียงจักสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีนิพพานที่ไหนที่พึงกล่าวถึงว่า เป็นอารมณ์ของโคตรภูอีกเล่า” คราวนี้ เห็นทีจะนิ่งเงียบไปแน่นอน ถึงกระนั้น บัณฑิตผู้มีจิตเกื้อกูลต่อผู้ไม่รู้ พึงพรรณณาความคำพูดของท่านพระสารีบุตร เช่นอย่างนี้ ว่า “พระนิพพานนั้น เพราะเหตุที่ราคะมาถึงแล้วก็สิ้นไป โทสะมาถึงแล้วก็สิ้นไป โมหะมาถึงแล้วก็สิ้นไป ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวถึงพระ

๑ ส.สพ. ๑๘/๓๐๗

นิพพานขาดไปถึงอานูภาพ โดยชื่อทั้ง ๓ นั้น ว่า “ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ” (หรือ ธรรมอันเป็นที่สิ้นราคะ ธรรมอันเป็นที่สิ้นโทสะ ธรรมอันเป็นที่สิ้นโมหะ)” ดังนี้ เป็นต้น ความว่า นิพพานอันเดียวกัน ได้ชื่อทั้ง ๓ ฉะนั้นแล.

ตัณหา เรียกว่า “วานะ (เครื่องร้อย)” เพราะเหตุที่ร้อย คือประสานภพ น้อยภพใหญ่เข้าไว้ อสังขตธาตุอันเป็นโลกุตตระ นี้ ได้ชื่อว่า นิพพาน ก็เพราะมีความหมายว่า ออกจากตัณหาที่ชื่อว่า “วานะ” นั้น (นิ + วานะ = นิพพาน)

คำว่า มีอย่างเดียวโดยสภาวะ คือ มีอย่างเดียวโดยสภาวะที่เป็นอสังขตะ

คำว่า ก็แตกเป็น ๒ อย่างได้ โดยปริยายคือเหตุ เป็นต้น ความว่า แตกเป็น ๒ อย่าง โดยปริยาย คือโดยเหตุ อันได้แก่ กิเลสและทุกข์ อันเป็นข้ออ้างถึงความ เป็นอนุปาติเสสนิพพานธาตุและสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อย่างนี้ คือ :

ก่อนอื่น บัณฑิตพึงทราบว่ อุปาทานขันธ์ ๕ ท่านเรียกว่า “อุปาทิ” เพราะอันอุปาทานทั้งหลายมีกามุปาทาน เป็นต้น ยึดมั่น อุปาทินั้น นั้นแหละ เป็นของที่ยังเหลืออยู่จากกิเลสทั้งหลายที่ถูกละไปหมดสิ้นแล้ว เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อุปาทิเสสะ (อุปาทิอันเป็นส่วนที่เหลืออยู่) พระนิพพานที่มีอุปาทิเสสะ (มีอุปาทิเป็นส่วนเหลืออยู่) ชื่อว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เป็นธาตุ เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สอุปาทิเสสนิพพาน. อธิบายว่า เป็นนิพพานธาตุที่ดับแต่กิเลสเท่านั้น ยังไม่ดับขันธ์ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กิเลสนิพพาน.

พระนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเสสะ (ไม่มีอุปาทิอันเป็นส่วนเหลืออยู่) ชื่อว่า อนุปาติเสสนิพพาน เป็นธาตุโดยความหมายตามที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ อธิบายว่า เป็นนิพพานธาตุที่ดับขันธ์ทั้งหลาย ได้นั้นเทียว เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ขันธนิพพาน เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ถึงคราวทำกาลกิริยา.

คำว่า แตกเป็น ๓ อย่างได้ ตามความต่างกันแห่งอาการ เป็นต้น ความว่า พระนิพพานนั้น เพราะความที่ว่างเปล่าจากราคะ โทสะ และโมหะ โดยเกี่ยวกับความไม่เป็นอารมณ์แห่งราคะ เป็นต้น นั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สุกญญตนิพพาน. ชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน ก็เพราะความที่หาอาการอันเป็นนิमित (เหตุเกิด) แห่งกิเลสมีราคะ เป็นต้นเหล่านั้น นั้นแหละ มีได้ และชื่อว่า อัปป์ณินิตนิพพาน ก็

เพราะเว้นจากปณิธิ (ธรรมที่ตั้งลง) มีรากะเป็นต้น เหล่านั้น นั้นแหละ นี่คือชื่อที่สำเร็จแล้วโดยคุณที่มีอาการแตกต่างกันของตน.

ส่วนว่าโดยปฏิบัติอันเป็นทางมา (เป็นทางบรรลु) พระนิพพาน ที่ภูฐานคามินีวิภัสสนาปรารภอนัตตลักษณะบรรลุ ชื่อว่า สุญญตนิพพาน เพราะเป็นพระนิพพานที่สำเร็จโดยการเห็นอนัตตลักษณะอันส่งถึงความที่สังขารทั้งหลายว่างเปล่าจากอึดตา, พระนิพพานที่ภูฐานคามินีวิภัสสนาปรารภอนิจจลักษณะบรรลุ ชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน เพราะเป็นนิพพานที่สำเร็จโดยการเห็นอนิจจลักษณะ อันส่งถึงความที่สังขารทั้งหลายหามีนิมิต (อาการที่เป็นเหตุให้สำคัญว่า เทียง) มิได้, พระนิพพานที่ภูฐานคามินีวิภัสสนาปรารภทุกขลักษณะบรรลุ ชื่อว่า อัปปณิหิตนิพพาน เพราะเป็นพระนิพพานที่สำเร็จโดยการเห็นทุกขลักษณะ อันส่งถึงความที่สังขารทั้งหลายหาคะตั้งลงด้วยอำนาจการเล็งเห็นว่าเป็นสุข มิได้ ฉะนี้ แล.

คาถาลงท้ายปริจเฉท

ปทมจจุตมจจนต์

อสังขตมनुตตร

นิพพานมิติ ภาสนุติ

วานมุตตา มเสสโย

อิติ จิตต เจตสิก

รูป นิพพานมิจจปี

ปรมตถ ปกาเสนติ

จตุธา ว ตถาคตา

แปลว่า : พระมเสสเจ้าผู้พ้นแล้วจากวานะ (ตัณหาเครื่องร้อยสัตว์) ตรัสเรียกบทที่ไม่เคลื่อน ที่ล่วงส่วนสุด ที่เป็นสังขตะ ที่ยอดเยี่ยมว่า “นิพพาน” พระตถาคตเจ้าทั้งหลายทรงประกาศปรมาตถธรรมไว้ ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประการดังกล่าวมานี้.

คำอธิบายคาถา

อสังขตบท (พระนิพพาน) ชื่อว่า อัจจตะ เพราะไม่มีการเคลื่อน ชื่อว่า อัจจันตะ เพราะไม่มีส่วนสุด ได้แก่ ไม่มีที่สุดคือความเกิดขึ้น และไม่มีที่สุดคือความดับไป ชื่อว่า อสังขตะ เพราะไม่ใช่สังขตธรรม (ธรรมอันปัจจัยทั้งหลายพร้อมเพรียงกันสร้างขึ้น) ชื่อว่า อนุตตระ (ยอดเยี่ยม) เพราะไม่มีธรรมอื่นที่สูงส่งยิ่งกว่า

พระผู้มีพระภาคชื่อว่า ผู้พ้นแล้วจากวานะ เพราะทรงพ้นคือทรงไปปราศแล้วโดยประการทั้งปวงจากวานะคือตัณหา. ทรงได้พระนามว่า พระมเหสี เพราะความที่ทรงแสวงหาคุณธรรมที่ยิ่งใหญ่มีศีลขันธุ์เป็นต้น.

คำว่า อิติ จิตต์ เป็นต้น เป็นคำพุดย้าถึงปรมัตถธรรม ๔ มีจิต เป็นต้น ที่ท่านได้จำแนกไว้โดย ๖ ปริเฉท.

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อว่า รูปสังคหวิภาค
ในอภิธรรมมัตถสังคหะและคำอธิบาย
จบแล้วโดยประการฉะนี้

ดัชนี

ก		ข	
กลลรูป	๘๙	ขันธนิพพาน	๙๖
กลาป	๒		
มีในภายนอก (ขันธสันดาน		ค	
ภายนอก)	๘๒	ความกำเริบแห่งธาตุ	๓๖-๓๗
มีในภายใน (ขันธสันดานภายใน)	๘๒	คันธัตถหา	๑๕
กรรมเป็นสมุฏฐาน	๗๗-๗๘	คันธรูป	๔๙
จิตเป็นสมุฏฐาน	๗๘-๘๐	คันธะ	๑๙
อาหารเป็นสมุฏฐาน	๘๒	คันธารมณี	๑๙
อุตุเป็นสมุฏฐาน	๘๐-๘๑	คัพภเสยยกะ	๖๔, ๘๔, ๘๖, ๘๙
กลาปโยชนา	๗๗-๘๓	โคจรรูป ๒	
กวฬิงการาหาร	๒๘	โคจรรูป ๗	๑๘-๒๑
กัมมชติกะ	๕๔	โคจรคคานิกรูป	๔๑, ๕๑-๕๒
กัมมชรูป (ดู รูปที่เกิดจากกรรม)	๓๔	โคตรภู	๙๕
กัมมชรูป ๑๘	๕๑		
ในมรณกาล	๘๔, ๙๐-๙๑	ฆ	
กัมมสมุฏฐานรูป	๕๔, ๕๕-๕๗	ฆานทสกะ	๗๗
กัมมัถญุตตา	๓๖-๓๗	ฆานปสาทรูป	๔๙, ๕๒, ๖๕
กามาสวะ	๔๓	ฆานะ	๑๕
กายทสกะ	๗๗		
กายปสาทรูป	๔๙, ๖๖	จ	
กายวิญญัตติ	๓๒, ๗๙	จักขุ ประเภท	๑๒
ผลูปจารโวหาร	๓๓	จักขุทสกะ	๗๗
กายวิญญัตตินวกะ	๗๘, ๗๙	จักขุประสาท	๑๓
กายวิญญัตติลหุตาทิวาทสกะ	๗๘, ๘๐	จักขุปสาทรูป	๕๐, ๕๑, ๖๕
กายะ	๑๖	จักขุวิญญเอยยจักกะ	๕๔
กิลเสนิพพาน	๙๖	จักขุวิญญเอยยสัตตกะ	๕๔
กุตตะ	๒๑	จิต	

ในอรูปภูมิ	๕๗		
สมมุติฐานแห่งรูป	๕๕, ๕๗-๖๓	ทวารรูป	๔๑, ๔๗
จิตตชรูป	๓๓-๓๔, ๖๖	ทสกะ	๗๘
จุติจิต	๕๘	ทิวฐิจตุกกะ	๕๔
		ทิพยจักขุ	๑๓
		ทูเรรูป	๔๑, ๕๐
ช		เทวดา	๘๖
ชนกปัจฉัย	๖๖		
ชรตา	๓๘, ๔๐		
ชรตารูป	๓๘-๓๙, ๗๐	ธ	
ชลาพูชโยนิ	๘๕-๘๖	ธรรมจักขุ	๑๓
ชีวหา	๑๕-๑๖	ธรรมาชาติ, จิตเป็นสมมุติฐาน	๗๐
ชีวหานวกะ	๗๗		
ชีวหาปสาทรูป	๔๙, ๖๕	น	
ชีวิต	๑๖, ๒๗	นิชฌามัตถนิกเปรัต	๘๖
ชีวิตทสกะ	๗๗	นิทสสนะ	๕๑
ชีวิตรูป	๓, ๒๗, ๖๖	นิเทส	๑, ๒
ชีวิตินทรีย์	๒๗	นิปผันนทุกะ	๕๔
		นิปผันนรูป	๓, ๓๐
ญ		นิปผันนรูป ๑๘	๔๐
ญาณ,		นิพพาน (ดู พระนิพพาน)	๙๖
พระอาสยานุสยญาณ	๑๒	นิमितตเตโช	๗
พระอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ	๑๒	นิमितตปฐวี	๕
ญาณจักขุ	๑๓	นิमितตอาโป	๖
		นิमितตะ	๒๑
ต		เนวกัมมชนากัมมชรูป	๕๔
เตโช	๗		
เตโชกสิณฉาน	๗	ป	
เตโชกสิณนิमित	๗	ปฏิฆะ, ภาวะ (อาการ ๓)	๔๙-๕๐
เตโชเทวดา	๗	ปฏิจฉันนชรา	๓๙
เตโชธาตุ	๖-๗, ๒๙	ปฏินิเทส	๑, ๒

ปฐวี	๔		พ	
ปฐวีเทวดา	๕	พรหม		๙๑-๙๒
ปฐวีธาตุ	๔-๕, ๓๕	พระนิพพาน		๙๓, ๙๖
ปริจฉินนาทาส	๓๑	โดยสภาวะ		๙๓-๙๔, ๙๗
ปริจเฉทรูป	๓, ๓๐, ๓๑, ๖๗-๖๘	โดยปริยาย		๙๓, ๙๖
ปริจเฉทากาส	๓๑	โดยอาการ		๙๔, ๙๖
ปวัตติกมะ	๒	พระสัมพัฏฐนุตญาณ		๑๒
ปสาททากะ	๑๖-๑๗	พระเสกขะ		๖๒
ปสาทฆานะ	๑๕	พระอเสกขะ		๖๒
ปสาทจักขุ	๑๓-๑๔	พระอาสยานุสยญาณ		๑๒
รูปต้นหา	๑๔	พระอินทริยปโรปริยัตตญาณ		๑๒
ปสาทชีวหา	๑๖	พาหิรรูป		๔๑, ๔๗
ปสาทรูป	๒	พุทธรจักขุ		๑๒
ปสาทรูป ๕	๑๒-๑๘, ๔๖, ๔๗			
ปสาทโสตะ	๑๔-๑๕		ภ	
ปหาดัตถพรกรรม	๔๕-๔๖	ภาวรูป		๒, ๒๑-๒๔, ๖๖
ปัจจักขพุทธิ	๙๔	ภุต ศัพท์		๘-๙
บัญญัติจักขุ	๑๒-๑๓		ม	
ปากฎขรา	๓๙	มโนธาตุ		๒๕-๒๖
ปุริสทาวทลกะ	๗๗	มโนวิญญานธาตุ		๒๕-๒๖
ปุริสภาวะ	๒๒-๒๓	มหาภุต (ดู มหาภุตรูป)		
ปุริสอุภโตพยัญชนก	๒๓-๒๔	มหาภุตรูป		๒, ๑๐, ๙-๑๑
		มังสจักขุ		๑๒-๑๓
	ผ	มาติกา		๒
โผฏฐัพพต้นหา	๑๗	มุตรูป		๕๔
โผฏฐัพพรูป	๔๙	มุตตะ		๕๐
โผฏฐัพพะ	๒๐	มุตุดา		๓๖-๓๗
ภุต ๓	๒๐	มุสวาท		๗๙
โผฏฐัพพารมณ	๑๗	เมล็ดดอกนูนนาก		๒๕

	ย	
โยนิ	๘๕-๘๖	
	ร	
รสตัณหา	๑๖	
รสรูป	๔๙	
รสะ	๑๙	
รสารมณ	๑๖, ๑๙	
รากษสร่วมเงา	๒๙	
รูปหิคัพท์	๑๙	
รูป		
กรรมเป็นสมมุติฐาน	๕๕-๕๗, ๖๕-๖๖	
กามาวจร	๔๑, ๔๕	
เกิดจากกรรม (กัมมชรูป)	๖๕, ๖๖,	
	๖๙, ๗๑-๗๒	
เกิดจากจิต	๖๙, ๗๒-๗๓	
เกิดจากอาหาร	๒๘, ๗๐, ๗๓-๗๔	
เกิดจากอุตุ	๖๙, ๗๕-๗๖	
จิตเป็นสมมุติฐาน	๕๕, ๕๗-๖๓, ๖๕	
ทิวาสวะ	๔๔	
ทุกวิธินัย	๔๖	
ในกามภาพ (ลำดับความ		
เป็นไป)	๘๓-๙๑	
ประมวล รูปสมมุติฐานนัย	๖๙-๗๖	
ภวาสวะ	๔๔	
โลกิยะ	๔๑, ๔๔-๔๕	
สปัจจยะ	๔๑, ๔๓	
รูป		
สังขตะ	๔๑, ๔๔	
สาสวะ	๔๑, ๔๓-๔๔	

อนารัมมณะ	๔๑, ๔๕
อวิชาสวะ	๔๔
อเหตุกะ	๔๑, ๔๒-๔๓
อัปปหัตตัพพะ	๔๑, ๔๕
อัพยากตะ	๔๖
อาหารเป็นสมมุติฐาน	๖๔, ๖๕
อุตุเป็นสมมุติฐาน	๖๓-๖๔, ๖๕
เอกวิธินัย	๔๒-๔๖
รูป ๒๘	๓-๔, ๔๐
รูปกลาป	๗๗
ความสืบต่อ	๘๙-๙๐
รูปตัณหา	๑๔
รูปในกามภาพ ในปฏิสนธิกาล	๘๔, ๘๗
รูปปวัตติกมะ,	๘๓-๙๓
ประมวล	๙๒-๙๓
รูปพรหม	๕๓
รูปภพ (ลำดับความเป็นไปแห่งรูป)	
	๙๑-๙๒, ๙๓
รูปรูป	๓, ๓๐
รูปวิภาค,	๔๑-๕๔
ประมวล	๕๓-๕๔
รูปสมมุติฐาน,	๕๔
ประมวล	๖๙-๗๖
รูปสมมุทเทส	๒, ๔๐
รูปหมวด ๒ (ทุกะ)	๕๔
รูปหมวด ๓ (ติกะ)	๕๔
รูปหมวด ๔ (จตุกกะ)	๕๔
รูปหมวด ๕ (ปัญจกะ)	๕๔
รูปหมวด ๖ (ฉักกะ)	๕๔
รูปหมวด ๗ (สัตตกะ)	๕๔

รูปะ ๑๘
 รูปารมณ ๑๘

ล

ลหุตา ๓๖-๓๗
 ลหุตาทีเอกาทสกะ ๘๐, ๘๑, ๘๒
 ลหุตารูป ๖๗
 ลักษณะเตโช ๖-๗
 ลักษณะปฐวี ๔
 ลักษณะรูป ๓, ๕๕, ๖๕, ๖๘, ๗๐, ๘๓
 ลักษณะรูป ๔ ๓๗, ๔๐
 ลักษณะวาโย ๗
 ลักษณะอาโป ๕
 ลิงคะ ๒๑
 โลกธาตุ ๑๐
 โลกุตตระ ๙๔, ๙๖

ว

วจิวินยัตติ ๓๔-๓๕
 วจิวินยัตติทสกะ ๗๘, ๘๐
 วจิวินยัตติลหุตาทีเตรสกะ ๗๘, ๘๐
 วัณณรูป ๕๐
 วัณณะ ๑๘
 วัตถุ ๒๖
 วัตถุทสกะ ๗๗
 วัตถุทกะ ๒๕-๒๗
 วัตถุรูป ๔๑, ๔๗
 วานะ ๙๓, ๙๖
 วาโยธาตุ ๗-๘, ๓๒-๓๓
 วิการ ๓๒
 วิการรูป ๓, ๓๗
 วินยัตติรูป ๓, ๓๒-๓๖, ๕๕, ๖๕, ๖๖

วิญญาตรูป ๕๔
 วินิพโกครูป ๕๓

วิภาค ๒
 วิสยรูป ๕๐
 วิสยะ-วิสย ๔๘, ๔๙

ส

สนิทัสสนรูป ๔๑, ๕๑
 สปัจจยะ ๔๓
 สภาวรูป ๓, ๓๐
 สมมติเตโช ๗
 สมมติปฐวี ๔, ๕
 สมมติอาโป ๖
 สมันตจักขุ ๑๒
 สมภูฐาน ๒
 สมภูฐานแห่งรูป,
 ประมวล ๖๕-๖๖

สมุทเทส ๒
 สลักษณะรูป ๓, ๓๐
 สสัมภารากายะ ๑๖
 สสัมภารจักขุ ๑๓
 สสัมภารชีวหา ๑๖
 สสัมภารเตโช ๗
 สสัมภารปฐวี ๔
 สสัมภารวาโย ๘
 สสัมภารโสตะ ๑๕
 สสัมภารอาโป ๖
 สอุปาทิเสสนิพพาน ๙๖
 สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๙๓, ๙๖
 สังกิลิฐฐธรรม ๔๖
 สังขตธรรมม, ลักษณะ ๓ ๔๔

สังขารโลก	๔๕	อ	
สังเสทขโยนิ	๘๕-๘๖	อภิมมชรูป	๕๔
สังเสทชะ	๖๔, ๘๔, ๘๗	อโคจรคคาหิกรูป	๕๒
สังทตัตถนา	๑๕	อทวารรูป	๔๗
สังททนวกะ	๘๑	อนิจจตา	๔๐
สังททรูป	๕๐, ๕๕, ๖๕-๖๖	อนิจจตากรูป	๔๐, ๗๐
สังททลหุตาทิทวาทสกะ	๘๑	อนิทัสสนรูป	๕๑
สังททะ	๑๘-๑๙	อนินทริยรูป	๔๘
สังททารมณ	๑๙	อนิปปันนรูป,	๓
สันตติ	๓๘	อนิปปันนรูป ๑๐	๔๐
สันตติรูป	๓๗, ๓๘	อนิมิตตนิพพาน	๙๖
สันตติเกรูป	๔๑, ๔๘	อนุตตระ	๙๗
สัปปฏิขรูป	๔๑, ๕๐	อนุปาทินนกรูป	๕๑
สัมปยุต	๔๒	อนุปาทินนกลันดาน	๙-๑๐
สัมมสนรูป	๓, ๓๐	อนุปาทิสเสสนิพพาน	๙๖
สุขุมรูป	๒๐, ๔๑, ๕๐	อนุปาทิสเสสนิพพานธาตุ	๙๖
สุญญตนิพพาน	๙๖, ๙๗	อนุमानพุทธิ	๙๔
สุตฺตรูป	๕๔	อปราราปรเวทนียกรรม	๕๖
สุทธีฏฐกะ	๗๘, ๘๐	อวินิพโกกรูป ๔๒, ๕๓, ๕๕, ๖๕, ๖๗	
โสตทสกะ	๗๗	อสังขตธาตุ	๙๖
โสตปสาทรูป	๕๐, ๕๑, ๖๕	อสังญีสัตว์ (ลำดับความเป็นไปแห่งรูป)	
โสตะ	๑๔		๙๑-๙๒
	ห	อัจจันตะ	๙๗
หญ้ำกับแก	๒๙	อัจจตะ	๙๗
หทยรูป	๓, ๒๔-๒๗, ๕๕, ๖๕	อัชชฎากาส	๓๑
หทยวัตถุ,	๒๔	อัชฌัตตะ	๔๖
โดยยุตติ	๒๖	อัชฌัตติกรูป	๔๑, ๔๖
โดยอาคม	๒๕	อัชฌัตติกะ	๔๖
หสิตุปปาทจิต	๖๓	อณทขโยนิ	๘๕-๘๖
		อปปปฏิขรูป	๔๑, ๕๐

อัปพนินิตนิพพาน	๙๖, ๙๗	อิตถีกากัปปะ	๒๒
อัปปหัตถ์พพธรรม	๔๖	อิตถีกุโถพยัญจนก	๒๓-๒๔
อากัปปะ	๒๒	อินทริยรูป	๔๑, ๔๗-๔๘, ๕๕, ๖๕
อากาศ	๓๑	อิริยาบถ (ดู กายวิญญูตติ)	๓๒
อากาศธาตุ	๑, ๕๕, ๖๕, ๖๗, ๘๓	อุตุ	๕๕
อาไป	๖	อุปัจจรูป	๓๗, ๓๘
อาไปกสิณฉน	๖	อุปัจยะ	๓๗-๓๘, ๔๐
อาไปธาตุ	๕-๖, ๒๐	อุปญาด	๓๗
อาร์มมณเตโช	๗	อุปปัจชเวทนียกรรม	๕๖
อาร์มมณปฐวี	๔, ๕	อุปาทานขันธ ๕	๔๔-๔๕
อาร์มมณอาไป	๖	อุปาทนายรูป	๒, ๑๑-๑๒
อาสันนรูป	๔๘	อุปาทินนกรูป	๔๑, ๕๑
อาหาร,	๕๕	อุปาทินนกลันดาน	๙-๑๑
วัตตุ	๒๘-๒๙	อุภโตพยัญจนก	๒๓-๒๔
โอชารูป	๒๘	อุภโตพยัญจนก, ราคจริต	๒๔
อาหารรูป	๓, ๒๘	เอกชปัญจกะ	๕๔
อิตถีกุตตะ	๒๑	โอชา	๕๕
อิตถีนิมิตตะ	๒๑	โอชารูป	๒๘
อิตถีกาวทสกะ	๗๗	โอปปาติกโยนิ	๘๕-๘๖
อิตถีกาวะ	๒๑-๒๒	โอปปาติกะ	๖๔, ๘๔, ๘๗
อิตถीलิ่งคะ	๒๑, ๒๒	โอพาริกรูป	๔๑, ๔๘

รายนามผู้บริจาคพิมพ์หนังสืออภิธรรมมัตถสังคหะ ประจําฉบับที่ ๖ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

ลำดับ	บาท	บาท	บาท
๑. คุณกนกทิพย์ โสตาบรรลุ	๒๕๐	๒๙. คุณชูชื่น อัครวะประภา	๒๕๐
๒. ม.ล.กวรรณิการ์ ทวีวงศ์	๑๕๐	๓๐. คุณเขาวงศ์ เสตสุวรรณ	๓๐๐
๓. คุณกรองกาญจน์ เกียรติสุนทร	๕๐๐	๓๑. ภญ.ซึ่งกมล ศรีธรรณ	๕๐๐
๔. คุณกรองใจ หาวารี	๒๕๐	๓๒. คุณญานิน หุณาปเทศ	๓๐๐
๕. กลุ่มบรรยายธรรมยามเย็น ชมรมพุทธธรรมรามาริบัติ	๓,๓๕๐	๓๓. คุณณรงค์ สุขศรีสังข์	๑๐๐
๖. คุณกัลยา ช่อมบำรุง	๑๐๐	๓๔. คุณณรงค์ สุทธิสัมพันธ์	๕๐๐
๗. ภญ.กิตติวัฒน์ ชลาภิรมย์	๕๐๐	๓๕. คุณณัฐภาภา พรหมศิริ	๑๐๐
๘. ภญ.กฤษณา เตียววิรัตน์	๕๐	๓๖. คุณณัฐชนันท์ สุวรรณอินทร์	๑๐๐
๙. คุณเกษร ตันนุกิจ	๕๐๐	๓๗. คุณดารกา สุวรรณกุล	๕๐๐
๑๐. คุณศรีธรรมาศ พุฒิกิจภิญโญ	๒๕๐	๓๘. คุณดำเกิง ธรรมเถกิงกิจ	๒๐๐
๑๑. ภญ.จันทระ-นพ.วิชัย ศิลาวีเศษฤทธิ และครอบครัว	๑๕๐	๓๙. คุณดำรง ธรรมเถกิงกิจ	๒๐๐
๑๒. ภญ.จันทร์เพ็ญ บุญคำ	๒๕๐	๔๐. คุณแตง ทับทิม	๑๐๐
๑๓. คุณจำเนียร-คุณวิสุทธิ บุญสรณามล	๓,๐๐๐	๔๑. คุณวัลย์วงศ์-คุณประทีปธีระวิทยภิญโญ	๑,๐๐๐
๑๔. คุณจิตตรา จิตรเสถียรพร และ ครอบครัว	๑๐๐	๔๒. คุณทศพร สุทธจินดา	๕๐๐
๑๕. คุณจินตนา เมืองไพศาล	๒๐๐	๔๓. คุณทัศนีย์ สวัสดิเสรี	๕๐
๑๖. คุณจิรพันธ์ พิสัยพันธุ์	๒๕๐	๔๔. คุณทิพรรัตน์ ชำนาญกิจวินช	๑๐๐
๑๗. คุณจิระพัฒน์ ศรีธรรานนท์	๕๐	๔๕. คุณทิพาพรรณ วิเศษศิริ	๒๕๐
๑๘. คุณจิรายุ บุญวีระ	๑๐๐	๔๖. คุณธนโรจน์-คุณอุริสรา จิรานูวัฒน์	๕๐๐
๑๙. คุณฉัตรระพี ชุมพาลี	๕๐๐	๔๗. คุณธัญพร สุภัทราวุธ	๕๐
๒๐. ภก.พ.ต.ท.เฉลิม ศิริรกุล	๑๐๐	๔๘. คุณนงนาด สิงห์ศักดิ์	๑๕๐
๒๑. คุณชนิดา ลิ้มธงเจริญ	๒,๐๐๐	๔๙. คุณนงนุช โชติกเสถียร	๑,๕๐๐
๒๒. ภญ.ชลธิ์ ลีลาวัศมี	๕๐๐	๕๐. คุณนภาพร อัจฉราฤทธิ	๒๕๐
๒๓. คุณชลัย วิริยะศิริ	๑๐๐	๕๑. คุณนภารัตน์ วิชาวีสันทัด	๕๐
๒๔. คุณชวนชื่น ชีวะกานนท์	๕๐๐	๕๒. คุณนรเทพ ทัพพะรังสี และครอบครัว	๑,๐๐๐
๒๕. คุณชัชภัทสร จงธรรมสุขยิ่ง	๒๐๐	๕๓. คุณนวลฤดี กฤตยานุกุล	๑,๕๐๐
๒๖. คุณชญัญญา จงนิตยกาล	๑๐๐	๕๔. คุณนันทธีรา อาจสมโชติรัตน์	๑๐๐
๒๗. คุณชาติชาย-คุณอัญชลี พลแสน	๒๕๐	๕๕. คุณนันทวัน ศุภะจินดา	๑๐๐
๒๘. คุณชื่นฤดี ดวงศิริ	๑๐๐	๕๖. คุณนาดระพี หวังวงศ์สกุล	๕๐๐
		๕๗. คุณนิจ อาชวานนท์	๕๐
		๕๘. คุณนิตยา บุษราประภากุล	๕๐๐
		๕๙. คุณนิพนธ์-คุณสมสวาสดี บุญญภัทโร	๑,๐๐๐

		บาท			บาท		
๖๐.	คุณนิยะดา	กนกศิริมา	๖๐๐	๙๒.	คุณมนตรา	กะวีวัต	๖๐
๖๑.	คุณนิลิต	เพชรทอง	๑๐๐	๙๓.	คุณมยุรี	อัจฉริยศักดิ์ชัย	๕๐๐
๖๒.	คุณบรรจง	สุพรรณกุล	๑๐๐	๙๔.	ภก. มานิตย์ - ภญ. บังอร	อรุณากร	๑,๕๐๐
๖๓.	อาจารย์บุญณัฐศักดิ์	ทวีพัฒน์	๒๕๐	๙๕.	คุณมาลี	ศิริวิไลกนก	๕๐
๖๔.	คุณบุญนะ	ตุลารักษ์	๒๕๐	๙๖.	คุณยาใจ	พรพุทธิชัย	๑๐๐
๖๕.	แม่ชีบุญพา	พรหมทวี	๑๐๐	๙๗.	พลตรียุทธพงษ์	ศรีเสาวคนธ์	๒๕๐
๖๖.	ภญ. บุญยิ้ม	หวั่งเจริญ	๑๐๐	๙๘.	คุณยุพิน	จันทร์คคะ	๒๕๐
๖๗.	คุณบุญรักษ์	นาครรัตน์	๑๐๐	๙๙.	ภญ. รัชดา	ตันติธาดาศิวกษ์	๑,๕๐๐
๖๘.	คุณบุญเรียบ	พันธวิชัย	๒๕๐	๑๐๐.	คุณลาวัลย์	พานิชเจริญ	๕๐๐
๖๙.	คุณบุญเลิศ	รัตนสมัย	๒๕	๑๐๑.	คุณวณิ	ลีตระกูล	๑๐๐
๗๐.	คุณบุญศรี	แก้วสุก	๑๐๐	๑๐๒.	นพ. วรพล	หัตถ์สกุล	๕๐๐
๗๑.	คุณบุญอำนวย	รัตนธาดา	๓๐๐	๑๐๓.	คุณวรรณดี	วนปติกุล	๕๐๐
๗๒.	คุณบุษกร	สิงคาลวณิช	๒,๐๐๐	๑๐๔.	คุณวรรณมา	ธรรมรุจิกุล	๕๐
๗๓.	ภญ. ประคองศรี	ปิยะพันธุ์	๑๐๐	๑๐๕.	คุณวรรณิ	วรดตมะ	๕๐
๗๔.	คุณประจวบ	อิศรางกูร ณ อยุธยา	๑๐๐	๑๐๖.	อาจารย์วรวรรณ	วีระสุนทร	๒๕๐
๗๕.	ภญ. ประโยชน์	แหลมทอง	๑๕๐	๑๐๗.	คุณวรวิทย์	วิทยากิบัณฑิต	๒๐๐
๗๖.	คุณประเสริฐ	สุรพันธุ์มาภา	๑๐๐	๑๐๘.	คุณวราพรรณ	พงศทัต	๓๐
๗๗.	คุณปราณีต	พิจิตรวัยปรีชา	๒๕๐	๑๐๙.	คุณวราภรณ์	ชุนหศรีวงศ์	๑๐๐
๗๘.	คุณปราโมทย์ - คุณกันทิมา	แสงไฟ	๕๐๐	๑๑๐.	คุณวราภรณ์	ปทีปจิต	๑๐๐
๗๙.	คุณปลิดา	หุนาประเทศ	๑๐๐	๑๑๑.	แม่ชีวราภรณ์	วรรัตน์	๕๐
๘๐.	รศ. ดร. พรเพ็ญ	เพชรสุขศิริ	๑,๐๐๐	๑๑๒.	คุณวราวุธ	โชติกเสถียร	๕,๐๐๐
๘๑.	คุณพัชรี	สว่างแจ้ง	๑๕๐	๑๑๓.	คุณวัชรา	มุ่นเยียวยา	๑๐๐
๘๒.	ภญ. พัชรี	ตระกูลสุน	๒๕๐	๑๑๔.	คุณวัชรี	อดิทิพยางกูร	๑๕๐
๘๓.	คุณพันทิพา	บุรณมาตร์	๕๐๐	๑๑๕.	คุณวัชรี	มณฑาพันธุ์	๒๕๐
๘๔.	คุณพิมพ์ศจี	ทิวานนท์	๓๐๐	๑๑๖.	คุณวัฒนา	ประเสริฐสินธุ์	๑๕๐
๘๕.	คุณพิงพิศ	สาลิผล	๕๐	๑๑๗.	คุณวันฉนะ	โกวิทยา	๑,๐๐๐
๘๖.	ภญ. เพ็ญศรี	วุฒิเศรษฐไพบุลย์	๒๕๐	๑๑๘.	คุณวิจิตรา	มธุรสภาษณ์	๑,๐๐๐
๘๗.	คุณเพ็ญศรี	เกษรกุล	๕๐	๑๑๙.	คุณวิชัย	ผดุงทรัพย์	๒๕๐
๘๘.	คุณเพียงพร	เจริญลาภ	๑๐๐	๑๒๐.	ภญ. วิมล	จรุงนงะกิจ	๒,๕๐๐
๘๙.	คุณไพจิตต์	เชื้อเทศ และครอบครัว	๗๐	๑๒๑.	คุณวิลาวัดณ์	สุอุทัย	๑๐๐
๙๐.	คุณไพฑูรย์	วิเชียรเกื้อ	๒๕๐	๑๒๒.	คุณวิสิทธิ์	ตีรณิขพงศ์	๒๐๐
๙๑.	คุณภาวรี	บุญอนุวัฒน์	๕๐	๑๒๓.	คุณศรีวรรณ	ราชนิยม	๑,๐๐๐

		บาท			บาท	
๑๒๔.	ภญ.ศศิธร	อุดมธีรคุณ	๕๐๐	๑๔๙.	คุณสุรพงษ์ โนนจ๋าย	๑๐๐
๑๒๕.	คุณศศิมา	อรรถศิริคุณ	๑๐๐	๑๕๐.	คุณสุรีย์ แซ่ด่าน และครอบครัว	๒,๕๐๐
๑๒๖.	รศ.ศักดิ์ศรี	ปานะกุล	๒๕๐	๑๕๑.	คุณสุรีย์พร อ้นชัยยะ	๕๐
๑๒๗.	คุณศิรินันท์	ดารารัตน์โรจน์	๕๐๐	๑๕๒.	คุณสุรีย์รัตน์ มณีจารุพรรณ	๕๐
๑๒๘.	แม่ชีศิริมา	พิลึก	๕๐	๑๕๓.	ภญ.สุรีย์รัตน์ สุวรรณประทีป	๒๕๐
๑๒๙.	คุณศิษฏ์วัชร-คุณสุรีย์	ดาบทิพย์วรรณ	๕๐๐	๑๕๔.	คุณสุวณี วีระกันต์	๑๐๐
๑๓๐.	ภญ.ไศรดา - คุณไพโรจน์	หวังเมธีกุล	๕๐๐	๑๕๕.	คุณสุวิมล สัจจะรัตนะโชติ	๒๕๐
๑๓๑.	คุณสมถวิล	เกตุลา	๑๐๐	๑๕๖.	คุณเสิมศรี พงศ์พนิตานนท์	๒๐๐
๑๓๒.	พญ.สมบุญรณ์	ธรรมเอกกิจ	๒๕๐	๑๕๗.	คุณอรดี แยมสรวล	๒๕๐
๑๓๓.	คุณสมบุญรณ์	วัฒนหงษ์ศิริ	๕๐	๑๕๘.	ภญ.อรวรรณ หุมวงศ์	๕๐๐
๑๓๔.	คุณสมวงศ์	สุนทรรัตน์	๑๐๐	๑๕๙.	คุณอรุณวรรณ สพันธุ์พงษ์	๕๐๐
๑๓๕.	คุณสมัย-คุณสิริวรรณ	งามล้วน	๕๐	๑๖๐.	ภญ.อรุณี หาญทวีพันธุ์	๕๐๐
๑๓๖.	คุณสอาง	ปัจฉิมกุล	๒,๐๐๐	๑๖๑.	คุณอังคณา ปาริสุทธิวานิช	๕๐
๑๓๗.	คุณสัมพันธ์-คุณสุกัญญา	ติระวัฒน์	๕๐๐	๑๖๒.	คุณอังคณา จันศิษย์ยานนท์	๑๐๐
๑๓๘.	คุณสาทรี	เฉลิมวณิชย์	๑๐๐	๑๖๓.	ภญ.อัจฉรา ธรรมเอกกิจ	๑,๐๐๐
๑๓๙.	คุณสายจิตต์-คุณเพ็ญศรี	ฟองศรีสิน	๕๐๐	๑๖๔.	คุณอัญชลี จี้งสกุล	๒๕๐
๑๔๐.	คุณสุทธิลักษณ์	ชมิตต์	๕๐๐	๑๖๕.	คุณอัญชิษฐา ผ่องใส	๑๕๐
๑๔๑.	คุณสุธิดา	เขมะสิงคิ	๒๕๐	๑๖๖.	คุณอาภารัตน์ อบรัมย์	๕๐๐
๑๔๒.	คุณสุนทรี	นุ้มเจริญ	๕๐	๑๖๗.	คุณอำนาจ สพันธุ์พงษ์	๒๕๐
๑๔๓.	ภญ.สุนทรีย์	อรรถชัยวัชร	๑,๐๐๐	๑๖๘.	คุณอำภา คำนวนตา	๒๕
๑๔๔.	คุณสุนันท์		๑๐๐	๑๖๙.	คุณอุบล เกียรตินันท์	๕๐
๑๔๕.	คุณสุภาพร	โลกเศเสถียร	๑๐๐	๑๗๐.	คุณอุไร เมื่อกใจแผ้ว	๕๐๐
๑๔๖.	คุณสุภาพรณี	อัศวิศิระกุล	๒,๐๐๐	๑๗๑.	คุณอุษณา วัฒนกวณิชย์	๕๐๐
๑๔๗.	แม่ชีสุภาพรณี	สกุลมา	๒๕๐	๑๗๒.	คุณเอมจุฑา บุญชนะทองเลิศ	๑๐๐
๑๔๘.	คุณสุภาพรณี	อลงกรณ์โสภิต	๑๐๐			

รวมเงินบริจาคครั้งนี้

๗๒,๗๑๐

ค่าพิมพ์หนังสือ "อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖" ครั้งที่ ๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

๗๕,๐๐๐

กองทุนธรรมนิธิสมทบ

๒,๒๙๐

หมายเหตุ ใคร่ขออภัยหากมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในการพิมพ์รายนามผู้บริจาคบางท่าน

ขออนุโมทนา
กองทุนธรรมนิธิ
มิถุนายน ๒๕๕๗